

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

HATODIK ÉVFOLYAM-1995.3.

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • ELŐS ÉVFOLYAM • 1990. 05/2

A 301-ES PARCELLÁTÓL A HŐSÜK TERÉIG • KÉT IRÓ, KÉT ELMŰK: VÁCLAV HAVEL ÉS GÖNCZ ÁRPÁD • HANÁK PÉTER: REALPOLITIKA ÉS UTOPIA KÖZÉP-EURÓPÁBAN • CSERES TIBOR, KONRAD GYÖRGY ÉS VÁSÁRHELYMIKLÓS ÍRÁSA

1

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • MÁSODIK ÉVFOLYAM — 1991. 3.

KÖZÉP-EURÓPA 1867 ÉS 1914 KÖZÖTT
VÁSÁRHELYMI MIKLÓS: ÁLMOK VÁROSA, FIUME
GÖNCZ ÁRPÁD BESZÉDE VELENCÉBEN

4

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • HARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. 3.

EMLÉK ÉS FIGYELMEZTETÉS
— MIT JELENT MA 1956?

8

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • ÖTÖDIK ÉVFOLYAM — 1994. 4.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR KAPCSOLATOKRÓL:

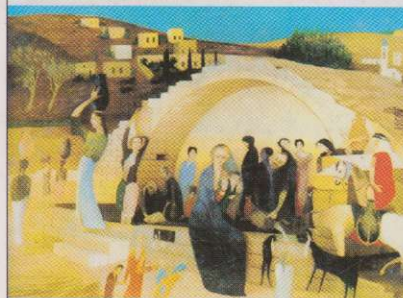
BATTAI ANDRÁS, PETER BOCSKANI, ERHARD BUSEK, DUBAI PÉTER, FEJTŐ FERENC,
GERŐ ANDRÁS, GLATZ FERENC, ALEXANDER GISE, HANÁK PÉTER, KRISTÓ NAGY ISTVÁN,
LÁZÁR ERVIN, LOTZ KÁROLY, Mészöly Dezső, NEMESKÜRTY ISTVÁN, POMOGÁTS BÉLA,
KARL POPPER, ROMÁN JÓZSEF, SZABÓ MAGDA, SZEPESI GYÖRGY, SZILAGYI ISTVÁN IRÁSA

KÉTÉVES A DUNA TÉVÉ

17

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • ÖTÖDIK ÉVFOLYAM — 1994. 1.

DEMSZKY GÁBOR BUDAPESTRŐL
37 MŰVÉSZPOTRÉ KÖZÉP-EURÓPÁBÓL

Vörösmarty Mihály, Mikszáth Kálmán, Jan Luca Caragiale, Ion Creangă, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Garbai Béla, Kodály Zoltán, Krúdy Gyula, James Joyce, Rablitz Miklós, Kecskényi Dezsi, Iro Andrius, Danilo Kiš, Mironov Borisz, Kacelnik Lajos, Háyry Gyula, Jozsef Alkó, Franz Kafka, Robert Musil, Thomas Brederick, Miklós Csunder, Hermann Lachitz, Karol Čapek, Josef Čapek, Jaroslav Hájek, Bohumil Hrabal, Kundera Béla, Wever Sándor, Winifred Gombrowicz, Otokar Ārca, Johannes Bobrowski, Pier Paolo Pasolini, Székely István, Nagy László, Pálffy János, Kocsir Béla

SZARAJEVÓ • TÉRSÉGÜNKRŐL NYUGATI SZEMMEL

14

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA • MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER • MÁSODIK ÉVFOLYAM — 1991. 4.

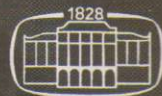
ANTALL JÓZSEF – TÖRTÉNELEMRŐL, MAGYARORSZÁGRÓL, EURÓPÁRÓL
SCHÖPFLIN GYÖRGY: KONZERVATÍVOK A KOMMUNIZMUS BUKÁSA UTÁN
DARVAS IVÁN KARÁCSONYAI
KÖZÉP-EURÓPA PRÁGÁBÓL NÉZVE

5

VÁCLAV HAVEL, ERHARD BUSEK, GÖNCZ ÁRPÁD ÍRÁSA
VÁROSPOTRÉK, ÚTINAPLÓK:
TRIESZT, KASSA, BUKAREST, ERDÉLY
ÖTÉVES AZ EURÓPAI UTAS

20

AZ AKADÉMIAI KIADÓ AJÁNLATA

500 híres művész 500 alkotása

Az album ötszáz világhírű festő és szobrász műveit sorakoztatja fel a középkortól napjainkig. Minden művészt egy-egy rá jellemző mű teljes oldalas színes reprodukciója képvisel, amelyhez elemző és életrajzi magyarázat kapcsolódik. A címszavakban való eligazodást keresztutalások segítik, s a kötet anyagát a művészeti mozgalmak és szakkifejezések kislexikona és egy nemzetközi múzeumjegyzék is kiegészíti.

Ára: 4704 Ft

Megvásárolható és megrendelhető:

AKADÉMIAI KIADÓ Kereskedelmi Osztálya
Budapest, XI., Prielle Kornélia u. 19-35.1117
STUDIUM Akadémiai Könyvesbolt
Budapest, V., Váci u. 22.1052
MAGISZTER Akadémiai Könyvesbolt
Budapest, V., Városház u. 1.1052
BÁLINT SÁNDOR Akadémiai Könyvesbolt
Szeged, Aradi vértanúk tere 8. 6720
RÓNAY JÁCINT Akadémiai Könyvesbolt
Győr, Széchenyi tér 7. (Lloyd) 9022
ACADEMIC BOOKSHOP
Budapest, V., Gerlóczy u. 7.1052
FAMULUS Akadémiai Könyvesbolt
Budapest, XIII., Újpesti rkp. 5.1137

KÉPES
KÖNYV

500 híres művész 500 alkotása

TARTALOM

Módos Péter: Működik	2
Göncz Árpád: Az Európai Utas öt éve	3

BALKÁNI VAJÚDÁSOK

Vujicsics Sztoján: A délszláv államközösség felbomlása	33

EURÓPAI UTAK

Erhard Busek: A politikai élet válsága Európában	4
Václav Havel: A demokrácia elfelejtett dimenziója	5

KIRÁLYHÁGÓN INNEN ÉS TÚL

Geo Şerban: Európa közös ege alatt	39
Beke György: Keleti utazás a múlt századi Bukarestbe	42
Széli Árpád: A voronezi kápolna	49
Csiki László: Erdélyi utas	53

EMLÉKEK 1956-RÓL

Franz-Josef Strauss: Külpolitikai bonyodalmak, belpolitikai küzdelmek ..	8
Ötvenhat hiteles krónikása - Gömöri György beszélgetése Wiktor Woroszylskivel	10

PRÁGAI MEDITÁCIÓK

Alexandr Putík: A lelkiismeretről	60
Jiří Fidora: Mindenki a saját maga Robinsonja?	62

AZ OLASZ KAPCSOLAT

Trieszt: Egy város metszetei Szomráky Béla interjúi	13-25
Ami „Trieszt háta mögött” van - Interjú Fulvio Tomizza íróval	13
Közép- és Kelet-Európa kikötője - Interjú Riccardo Illy polgármesterrel	16
Híd kelet és nyugat között - Interjú Fulvio Apih történésszel	19
Az olasz és a közép-európai kultúra városa - Interjú Corrado Belci szenátorral	23
Cesare Tomasetig: Visszatérni Közép-Európába	26

KASSA ARCAI

Pomogáts Béla: Cassovia	64
Kováts Miklós: Egy város metamorfózisa	65

BÉCS, KAPISZTRÁN UTCA

Albert Zsuzsa: Helyettünk harangoztak	72

TALÁLKOZÁSOK

Vár, város, határ - vágóképek egy krakkói útifilmhez (Módos Márton)	74
Zsugán István halálára	77
Számunk szerzői	78
Summary	78

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vas János (fotó)
Vujicsics Sztoján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány megbízásából kiadja a Budapest Kft. Felelős kiadó:
a Budapest Kft. igazgatója
Terjeszti a HIRKER Rt.
az NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kft.
a kiadó és alternatív terjesztők.
Előfizethető a Budapest Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbiztosító postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával
készült

A címlapon és a hátsó borítón:
Ötéves az Európai Utas

MŰKÖDIK

Az Európai Utas létrejötte - mint sok más akkori, később nagyra növő vagy elenyésző szerveződés - jó válasz kívánt lenni egy kivételes történelmi pillanat kihívására, 89-90-re, amely - nevezzük megszabadulásnak vagy elszabadulásnak - lehetőséget villantott fel Magyarországra számára, hogy összebéküljön a világ, benne Európa addig tőle durván elválasztott részével. A pillanat egyszeri volt és valószínűleg megismételhetetlen.

Bár a kiábrándulás gyorsabb volt, mint bárki is hitte volna, az Európai Utas megpróbálta megvalósítani azt, amit 1990-es felhívásában megfogalmazott.

Szerkesztőségünkbe nem engedték be a magyar értelmiségi beihaborút, s volt okunk hinni, hogy a különféle szekértáborokhoz tartozó legjobb írók éppen ezért adtak írást nekünk.

Nemzeti érzésünket nem kabátdíszként viseltük, Európához tartozásunkat pedig nem a javadalom felvételekor hangoztattuk.

Bizonyára sok szerencsénk is volt, talán, mint néhányan mondják, jól menedzseltük magunkat, de - merjük remélni - van valami mélyebb oka is az Európai Utas térnyerésének. Lehetséges, hogy - mégis van valami „kelet(?) - közép(?) - európaiság”? Mert vannak, akik éreznek ehhez affinitást. Vannak, akik ebben az elképzelt Kelet-Közép-Európában látni vélik Budapest helyét.

Talán ennek köszönhetjük a határon túl élő magyarok nagy jelentőségű támogatását is, ezért kerestek és találtak meg bennünket Erdélyből, Párizsból, Pozsonyból, Bécsből, Bonnból, Nagy-Britanniából és az Egyesült Államokból egyaránt.

Számíthatunk a határon belüli és határokon átlépő szakmai szolidaritásra is. Hívásunkra ezért jöttek el a nagy nemzetközi lapok tudósítói - nem hivatalos sajtótájékoztatókra, háttérbeszélgetésekre is. Ezért kerül oda befolyásos politikusok asztalára az Európai Utas egy-egy példánya mint Magyarország talán nem hivatalos, de létező, megalapozott üzenete.

Itthon mindenki mindig önként segített. Nem bennünket, hanem ezt az ügyet. Segítettek a könyvtárosok, segítettek az írók, segítettek a középiskolák tanárai, írtak rólunk a lapok.

Öt év után 7000 példányban jelenünk meg. Ebből első nekifutásra majdnem 4000 fogy el. A többi később. De fogy, de kapható, de érvényes. Adtunk ki könyvet, csináltunk vagy negyven televíziós magazint. Fogadott bennünket jónéhány miniszter, államelnök, s marasztalt a határon átkelve idegen határőrség. Örültek az Európai Utasnak Erdélyben és Prágában, az Adriánál és Bécsben, s akik velünk tartottak, személyesen vagy olvasóként - talán megéreztek valamit az *elképzelt Közép-Európa* értékeiből.

Ezek az eredményeink. S a veszteségek? Mesterek, kollégák, barátok, akik kezdetben erkölcsi és szakmai tekintélyükkel hitelesítették vállalkozásunkat, írásaikkal súlyt, szint és stílust adtak a lapnak: Cseres Tibor, Páskándi Géza, Bodor Ferenc, Zsugán István.

Néha, úgy véltük, fontos, hogy néhány képet, dokumentumot közreadjunk. Például 1956-ról vagy az első világháborúról, vagy a lerombolt és felépülő Budapestről. Lehetett tudni, melyiket, mikor, miért.

Ennyi. Bízunk a jó szerencsében, szárazon tartjuk a puskaport, és még az ünnepi koccintáskor sem áltatjuk magunkat azzal, hogy a következő öt év könnyebb lesz.

Módos Péter

AZ EURÓPAI UTAS ÖT ÉVE

Felidézem 1990 tavaszát, s noha az emlékek 89 nyarától, a temetéstől 90 őszéig összetorlódnak, s meghatározza őket a határokon átcsapó ujjongás, a közép-európai újratestvéresülés boldogsága - az Európai Utas megalakulásával, első akcióival kapcsolatban felbukkan egy másfajta emlékem is - a visszafogottságé, a tárgyilagosságá, a józanságé. Az alapítók a közép-európai együttműködés lehetőségeit nem csak az akkori történelmi pillanat szemüvegén keresztül nézték. Ott, akkor sem feledkeztek meg az 1989-90-t megelőző ötven évről, kétszáz évről.

Ez a realitásérzék későbbi működésük aranyfedezetévé vált. A boldog gesztusok és nagy felajánlások mámorában sem vállaltak az Európai Utas alapítói többet, mint amennyit egy értelmiségi csoportosulás teljesíthetett. Amit viszont vállaltak - éppen mert a sokszínű Közép-Kelet-Európa minden területén szakemberrel képviseltették magukat -, mindig teljesítették. Az Európai Utas hitele az elmúlt öt év alatt ettől nőtt meg, idehaza és külföldön is.

A külső körülmények sokat változtak azóta, és nem előnyösen, az Európai Utas magyar értelmiségi csoportja azonban mára mégis fontos szerepet tölt be térségünk kulturális együttműködésében, és Magyarországnak olyan arcát mutatja, amelyre mindenhol szívesen néznek, amelyre mi magunk is szívesen nézünk, amelyet örömmel tudunk vállalni.

A Magyar Írók Szövetsége elnökeként voltam egyik alapítója ennek a vállalkozásnak, s a Magyar Köztársaság elnökeként jó néhányszor volt alkalmam találkozókön részt venni Budapesten és másutt, Európában. Találkozókön, amelyeket az Európai Utas szervezett meg - s ahol az olasz, osztrák, cseh, szlovák, francia, horvát, szlovén, német, szerb (nem sorolok fel mindenkit) újságíró vagy művész mindig

jó lehetőséget kapott a bemutatkozásra, a magyarokkal és Magyarországgal való ismerkedésre.

Az Európai Utas a kezdetektől a határok nélküli kulturális Európában gondolkodott, ezért is utazott a párizsi vagy római bemutatkozásra a budapestiekkel együtt Erdély vagy Felvidék kulturális képviselője. A magyarországi kisebbségek lehetőségeit is javította, nem csak azzal a gesztussal, hogy írásokat jelentetett meg a nyelvükön, de pénzt is adott a kisebbségi iskoláknak, hogy anyanyelvi irodalmat vásárolhassanak.

Örülök az Európai Utas öt évének mint az elmúlt öt év egyik létrehozott értékének, azért is, mert a nehéz, országot megosztó esztendőknél a szerkesztőség a magyar-magyar párbeszéd természetes fóruma maradt. Öröm az is, hogy a folyóirat kétezernél több hazai előfizetőjének nagyobb része fiatal.

„Európai Utas című nemzetközi folyóiratunk létezésének célja és értelme, hogy vállalja és képviselje közös (európai) kultúránk gazdagságát és sokoldalúan közvetítsen az újra egymás kezét kereső szomszédok között.” Ezt írtam a folyóirat 1990-es, első számának beköszöntőjében. Megismételhetem, most is ez a cél - találkozni, megtalálni az együttműködés formáit közelebbi és távolabbi szomszédainkkal.

A sikeres közvetítésre most talán még nagyobb szükség van, mint öt évvel ezelőtt. Éppen ezért jó munkát, újabb eredményes öt évet kívánok az Európai Utasnak. Sok olvasót, író, egyre több európai utast.

A POLITIKAI ÉLET VÁLSÁGA EURÓPÁBAN

Leszek Kolakowski mondta, hogy századunkban kísért a totalitarizmus. Valóban, miután az első világháborúban összeomlott a régi világrend, a kommunizmus és a faszizmus, illetve a nemzetiszocializmus volt az, amely az államokat, de elsősorban a polgárokat megfosztotta politikai szabadságuktól. A második világháború csak logikus következménye volt ennek, a demokráciák és a kommunista Szovjetunió szövetsége pedig elvezetett Európá és a fél világ kettéosztásához. 1989/90-ben szép lassan megszűnt a marxizmus totalitárius jellege is. Azt hittük, hogy győzött a Nyugat, a szabadság és a „civil társadalom”. Azóta kiderült, hogy a szabad világ nem tud megbirkózni a kommunista örökségből maradt problémákkal, és ez komoly bizonytalanságot okoz. A *Kommunista kiáltvány* mintájára 1995 júliusában a salzburgi főiskolai heteken Andrzej Szczypiorski kihirdette: „Kísértet járja be Európát - a kételkedés kísértete.”

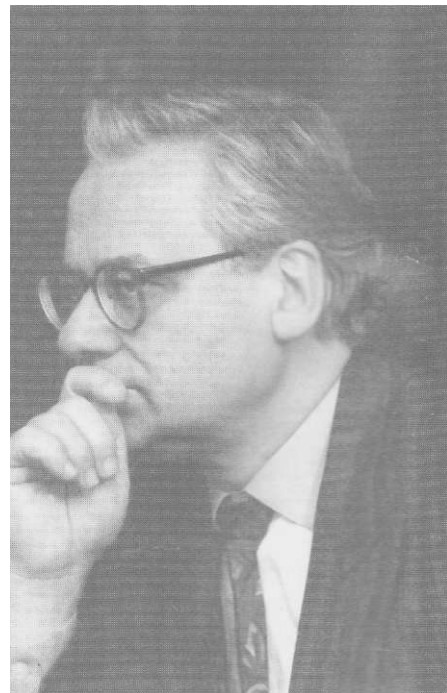
Pluralizmusra és sokféleségre épülő társadalmunk nehezen igazodik el a maga szabadságában, és hol itt, hol ott ajánlják magukat olyan megoldások, amelyek a nemzetiszocializmusra, a diktatúrára, esetleg a felvilágosult monarchia rendi társadalmára emlékeztetnek. Paul Feyerabend szava - „anything goes” - szinte fenyegetéssé vált, napjaink műholdas médiavilága ugyanis tényleg ezt a képet közvetíti nekünk: minden elmegy.

Még a hagyományokkal rendelkező demokráciák is egyre nehezebben tudják megoldani a valóságos problémáikat. Anglia nemcsak szerelmi történeteken és szexügyeken akad fenn minduntalan, hanem azon is, hogy kormánya és parlamentje nem képes dönteni - hiába a többségi választójog. Spanyolország és Portugália végeláthatatlan korrupciós ügyekbe bonyolódott, Olaszor-

szágban a „mani puliti” oda vezetett, hogy a pártpolitikai térkép még áttekinthetlenebbé vált, és ez megint csak nem vezet politikai döntésekhez. Franciaországban bombaradó van, kétszeresen is - a párizsi metróban és a Muroroa-korallzátonyon.

Csupán Németországban tartja még magát a döntési struktúra, mert egy másik korból származó vezető személyiség - Kohl kancellár - még elfedi a német párt- és tartományi politika immár áttekinthetlenné vált térképét és a „nyugatiak és keletiek” konfliktusait. Svájc egyre inkább közeledik az alkotmányos válság felé azért, hogy nem képes dönteni „Európa” ügyében, Ausztriában pedig a megkisebbedett „nagykoalíció” nehezen tud döntéseket hozni, s ennek egyik oka a politikai erők polarizálódásának fenyegető kísértete. A skandináv országokban a kormányon lévő erők törékennyé váltak. Görögországban nacionalizmussal leplezik a problémákat. Közép- és Kelet-Európa új demokráciáit lépésről lépésre átveszik a „régik” funkcionáriusok, akik egyszerűen csak jobban bánnak a hatalom technikájával, mint a korábbi hősi korszakok disszidensei. Oroszország amúgy is elszalasztotta a demokrácia esélyét, s rendszerint figyelmen kívül hagyják, hogy ott nemcsak hetven év kommunizmus volt, hanem azt megelőzte az éppoly totalitárius cárizmus, amelyben csupán a hatalom rendje volt kevésbé hatékony.

Mindezek fölött lebegnek az olyan szervezetek, mint az Európai Unió, a NATO, a Nyugat-európai Unió, az EBESZ és nem utolsósorban az Egyesült Nemzetek Szervezete. Döntésképtelenségük miatt csökken ezeknek a szervezeteknek a legitimitációja, pedig éppen 1989/90 után komoly esélyük volt arra, hogy egy új világrend előzményévé váljanak. A század végén Európában olyan nagy

a káosz, mint amekkorát már a század elején próféltáltak. Prófétákban ma sincs hiány: Fukuyama „a történelem végéről” beszél, Sam Huntington a „civilizációk összeütközéséről”. A káoszelmélet is erről a tőről fakad: az ezredvég előidézi az apokaliptikus próféciákat.

Valóban nincsenek megoldások? Muszáj ennek így lennie? Nem - mert egyetlen helyzet sem lehet olyan kilátástalan, hogy ne találhatnánk rá megoldást. De mi lehetne a válasz?

1. Szükség van a „demokrácia barátainak” hálózatára. Manapság mindnyájunkat alaposan behálóznak az intézmények, az Internet, a média és a modern kommunikáció. Egyezzünk meg azokban a tartalmakban, azon értékek kereteiben, amelyekre szüksége van a világunknak, hogy bizonyos alapvető törvények alapján fennmaradjon. Ilyen irányvonal lehet az emberi jogok nyilatkozata és a Tízparancsolat.

2. Szükség van a „jövő barátaira”. A tudomány és a kutatás hihetlenül nagy lehetőségeket adott az emberek kezébe, és ezek pozitív módon felhasználva biztosíthatják és kiszélesíthetik a jövőnket. Az egyetemek és a kutató létesítmények amúgy is hálózatot alkotnak. Ha a felelős politika az EU-n és a OECD-n keresztül, önkéntes együttműködéssel és nemzetközi kutatói intézményekkel megadja ehhez a célokat, létrejön a kormányok számára valamiféle cselekvési katalógus.

3. Szükség van „Európa barátaira”. Ez a földrész csak akkor tud élni a visszakapott szabadsággal, csak akkor alakíthatja önmagát, ha azok is együttműködnek, akik demokratikus, föderális és kulturális Európát akarnak. Ezért mindenképpen ki kell dolgozni Európa közös kulturális kereteit, a jövő nagy esélye ugyanis éppen a kontinens sokfélesége és gazdagsága. Milyen kulturális eredményeket hozott létre Európa és mire leszünk képesek a jövőben? Milyen a művelődés és a képzés helyzete, meg tud-e felelni ennek a feladatnak?

4. Milyen mércét kell állítanunk a minőség elé, hogy biztosíthassuk a megfelelő színvonalat is? Kivel kellene párbeszédbe elegyednünk, hogy csökkenthessük a feszültségeket? Nemcsak az Európán belüli párbeszédre gondolok - párbeszédre a történelemmel, a népekkel és a kisebbségekkel, párbeszédre a keresztény egyházak között, a keresztények és az iszlám között hanem a többi kontinensre is, Európa ugyanis nem egy erődtítmény.

5. Szükség van „a demokrácia és a biztonság barátaira” is. Biztosan felsorakoztak időközben azok is, akik veszélyeztetik a biztonságot. Ezek lehetnek nacionalizmusok és totalitarizmusok, de nagyhatalmi eszmék és más, hasonló elépzelések is.

Ezekhez az akciókhoz nincs szükség új irodákra és szervezetekre. Ragadjuk meg a már létező lehetőségeket, és töltsük meg őket tartalommal és cselekvéssel. A politika nem a közvéleménykutatásnak és a média eseményeinek az eredménye, hanem a jövő érdekében véghezvitt tetteké. Uton vagyunk egy új kor felé. Aki úton van, nem maradhat tétlen. Az Európai Utas olvasói ezt úgyis tudják.

Bendl Júlia fordítása

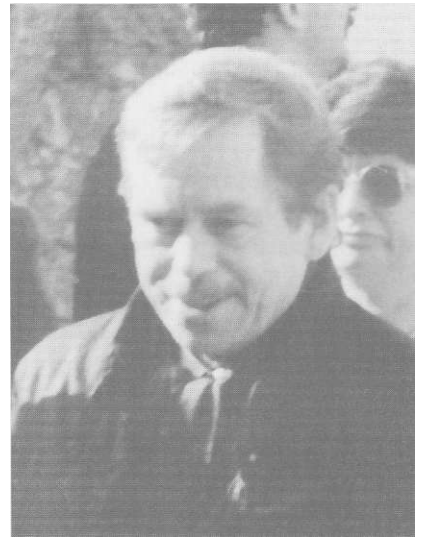
Václav Havel

A DEMOKRÁCIA ELFELEJTETT DIMENZIÓJA

Nemrég érdekes könyvet olvastam egy cseh-amerikai pszichiáter tollából. A szerző nagy részletességgel és megjelenítő erővel ismerteti a módszereket, melyekkel az évek során olyan tudattalan tapasztalatokat hozott a felszínre, amelyekről korábban alig volt tudomásunk: amelyeket az emberi magzat szerez a fogantatás pillanatától a születésig. A szerző azután bebizonyítja, hogy ezeknek a tapasztalatoknak a sokasága nagymértékben megfelel mindazoknak az archetipusoknak és archetipikus képeknek vagy történeteknek, amelyeket száz meg száz formában megtalálunk minden ősi mítoszban, legendában és mesében és főleg minden vallásban. A sok ezer évvel ezelőtt kialakult kultúrák, amelyek mítoszait és rituális eljárásaikat egymástól teljesen függetlenül alakították ki, ugyanazokkal az alapvető archetipusokkal dolgoznak, és ezeknek csíraalakját most a modern tudomány fölfedezi az emberi tudattalan mélyeiben mint születés előtti tapasztalatokat. Persze, nem kell azt gondolni, hogy ezeknek az archetipusoknak vagy a különböző vallások minden üzenetének ez volna az egyedüli forrása. Valószínűleg csak egy járulékos, másodlagos ihletforrásról van szó, olyasmiről, ami segít kitölteni az átfogó képet. Mégis megragadott ez a felfedezés, mert arra vall, hogy az emberi nemnek léteznek alapvető és mély közös tapasztalatai, s hogy ezek nyomai fellelhetőek minden kultúrában, a legkülönbözőbbekben és a legtávolabbiakban is.

Ez persze csak egyetlen példa, s az én olvasmányaimból, már amennyire

A Cseh Köztársaság elnökének beszéde az amerikai Stanford Egyetemen a Jackson H. Ralston-díj átvételének alkalmából, némileg rövidítve.

időből futja. Sok más modern kutatás sugallja azt a következtetést, de az előítéletmentes laikus is azt szűri le magának összehasonlításaiból, hogy az emberi kultúrákban és vallásokban ennél is mérhetetlenül több a közöség, mérhetetlenül rejtettebben: valahol forrásaik és alapjaik legmélyén. Vannak elvek, tapasztalatok és - mondjuk így - tudományelőtti tudás, melyek lényegibbek és rejtélyesebbek, mint születés előtti tapasztalataink. Ugyanakkor némileg paradox módon gyakran megtörténik, hogy épp a modern tudomány felfedezései erősítik ezt meg, és így az emberi értelmet egy nagy kört leírva visszaviszik valami olyanhoz, amit intuitív módon minden kultúra ismer az idők kezdete óta, valami olyanhoz, amit a modern tudomány még nem is olyan régen úgy kezel, mint merő látszatot vagy pusztá metaforát.

Kitűnik például, hogy kollektív tudattalanunkban sok más és sokkal nehezebben megmagyarázható dolog szunnyad. Ezek a tapasztalatok válto-

zatos formákban újra meg újra felbukkannak az emberiség vívmányaiiban és gyakran az ember egyéni életméréiben. Mindez túlmegy az önmagunk által szerezhető vagy őseinktől örökölt tudáson, s hogy miképp, alig értjük. Úgy fest, mintha volna valamilyen antennafélnk, amely jeleket fog egy fizikailag meghatározhatatlan, az egész emberi nem tapasztalatát kisugárzó adótól.

Vagy hogy mást mondjak: úgy tesszük, hogy a világegyetem és különösen az élet egész története rejtélyes módon be van írva minden ember saját belső működésébe. Ez a történet belevetül az emberi alkotásokba, és megint csak sokkal szorosabban összeköt bennünket, mintsem gondolnánk.

De nem is ezt látom a leglényegesebbnek. Nem lehet véletlen vagy milió észlelési hiba pusztá egybeesése, ha sok ezer éven át a különböző korok és kultúrák emberei úgy érezték és érzik, hogy valamiképp ugyanannak az egységes Létnak a részei vagy résztvevői, hogy egy olyan Lét végtelenségének darabkáját hordják magukban, amelyben nemcsak a tér és idő, hanem az anyag és tudat kategóriája is nagyon viszonylagossá válik. Nem hiszem, hogy minden kultúra véletlenül vagy jó ok nélkül feltételezné, hogy létezik valami - a „Lét emlékezetének” nevezhetnének -, ahová minden fel van jegyezve, hogy léteznek olyan személyfölötti autoritások vagy elvek, amelyek nemcsak túl vannak az emberen, hanem az ember állandóan hozzájuk folyamodik is, és ők adják az egyetlen és végső magyarázatot arra a különös jelenségre, amelyet emberi felelősségnek nevezünk. Azt sem hiszem, hogy az a sok modern tudós, aki műveiben olyan nehezen felfogható tárgyakkal birkózott, mint a világegyetem eredetének és történetének rejtélye, az anyag és a tér-idő titkai és az élet misztériuma, mind elvesztette józan eszét, amikor transzcendenciáról beszél. Ellenkezőleg, úgy látom, hogy az ilyen spekulációk elválaszthatatlannak felfedezéseiktől.

Tudom, hogy amikor ezt itt elmondom, azt kockáztatom, hogy tudósok és újságírók egész hada fog misztikusnak címezni, és felrója nekem, hogy ezt a jó hírű egyetemi fórumot obskurus nézetek terjesztésére használom. Nem fogok tiltakozni, mert jól tudom, hogy a modern ember az ilyesfajta gondolatokat óhatatlanul némiképp homályosnak látja - én sem vagyok vele másképp, én is sokszor

sok dologban túlságosan gyanakvó vagyok, ami nem mindig válik előnyömré. De válik bár nevetségessé, az még nem elegendő ok, hogy hallgassak arról, aminek igazáról ugyanakkor meg vagyok győződve.

De hogy lezárjam, amit mondandó vagyok: Úgy látom, hogy az emberiség egyik legalapvetőbb tapasztalata, amely valóban egyetemes és mindnyájunkat egyesít - vagy inkább egyesíteni képes -, a szó legtágabb értelmében vett transzcendencia tapasztalata.

Az Egyesült Államokban, de másutt is mostanában nagy viták folynak a civilizációk konfliktusáról, mivel az emberiség legvalóságosabbban éffelé tart a jövőben... Nem vagyok benne biztos, vajon a „civilizáció” a legmegfelelőbb szó ebben az összefüggésben. Civilizáción rendszerint történetileg és földrajzilag meghatározott és nagyfokú autonómiával bíró képződményt értünk. A szó hagyományos értelmében vett civilizációk nemigen hajlottak a kölcsönös érintkezésre, és ha egyáltalán hatottak egymásra, csak nagyon lassan és közvetve. Sok civilizáció nem is tudott a többi létezéséről. A helyzet ma gyökeresen más. Ma gyakorlatilag az egész világot ezer meg ezer politikai, gazdasági és kommunikációs kapcsolat szövi át meg át. Mindnyájan tudunk egymásról, és ezer meg ezer közös szokás, technológia, viselkedésmód, civilizációs forma és cél köt össze bennünket. Úgy látom tehát, hogy a mai világot helyesebb egyetlen nagy globális civilizációnak felfogni, és inkább úgy fogalmazok, hogy az ezen belül körvonalazódó konfliktusok az egyes kultúráknak, a civilizáció egyes szféráinak a konfliktusai.

De nevezük akárhogy, a növekvő feszültségek egyik forrása jól láthatóan az, hogy az egyetlen civilizáción belül az egyes szféráknak mind szorosabb közelségben kell együttélniök, és emiatt egyre jobban látják egymástól való különbözőségüket vagy saját és sajátos „masságukat”. Én ezt a börtönbeli léthez hasonlítottam, ahol a cellatársak sokkal jobban egymás idegeire mennek, mintha csak olykor-olykor találkoznának.

Ez a terminológiai módosítás azonban nem változtat azon, hogy az egyes kultúráknak, a civilizáció egyes szféráinak a különbségei egyre nagyobb és nagyobb szerepet játszanak a modern világban, és már feltűnőnek a nemzetközi politikában is.

Ezt a folyamatot módfelett felgyorsította a kommunizmus bukása és a két-pólusú világ vége. Összeomlott a világra erőltetett kétpólusú rendszer, mely eltakarta vagy egyenesen elfojtotta a történelmi és kulturális különbségeket, és ezek a különbségek most hirtelen, szinte robbanó erővel adnak hírt magukról, és nemcsak a poszt-kommunista világban, hanem a Nyugaton és a föld sok más térségében is. Teljes mértékben egyetértek azokkal, akik ebben a realitásban meglátják az emberiséget fenyegető egyik legkomolyabb veszély magvait.

A megoldás oly egyszerű és oly nyilvánvaló, hogy első pillantásra banálisnak látszik. Most, hogy a világ eddig ismert két legnagyobb és legszörnyetegebb totalitárius utópiája - a náciizmus és a kommunizmus - szerecsésen összeomlott, a világ egyedüli menekése a Nyugat alapvető értékeinek, tehát a demokrácia, az emberi jogok, a civil társadalom és a szabad piac eszméjének gyors elterjedése. Az utóbbi évezred legdinamikusabb civilizációja, mely klasszikus, keresztény és zsidó elemek vegyülékéből fejlődött ki, szétterjedt az egész világban, és erősen rányomja bélyegét a globális civilizációra. Ez a civilizáció teremtette meg és bontakoztatta ki ezeket az értékeket, és bebizonyította, hogy tiszteletük jelenti a garanciát a lehető legnagyobb emberi szabadságra, igazságosságra és gazdagságra.

De ha ez a társadalomkép a nyugati ember szemében a legjobb, talán az egyedül lehetséges is, sok mindent és sok mindenkit kielégítetlenül hagy. S ha így van, dőreség volna azt remélni, hogy a demokrácia könnyedén elterjed, és ez egymagában elejét veti a kultúrák konfliktusának.

Láthatjuk például, hogy sok politikai és sok rezsím szavakban fennen hirdeti ezeket az eszméket, de a gyakorlatban nem alkalmazza őket. Vagy alkalmazzák, de egészen más tartalmat adnak nekik, mint Nyugaton. Gyakran hallani, hogy ezek a fogalmak oly szorosan kötődnek az európai-amerikai kulturális hagyományhoz, hogy egyszerűen nem vihetők át más közegbe, vagy hogy ezek csak hangzatos jelszavak, amelyek mögött valójában a Nyugat erkölcsstelen és destruktív szelleme húzódik meg. Az ellentétek fő forrása az, amit sok kulturális társadalom ezen értékek elkerülhetetlen termékének vagy melléktermékének lát: erkölcsi relativizmus, anyagiasság, mindennemű spirí-

tualitás tagadása, minden személyfeletti gőgös lenézése, a tekintély mély válsága és a belőle eredő általános hanyatlás, a fogyasztói düh, a szolidaritás hiánya, az anyagi siker önző kultusza, a magasabbrendű dolgok létezésébe vagy egyszerűen az örökkévalóságba vetett hit hiánya, az az expanzionista mentalitás, amely megvetéssel kezel mindent, ami valamiképp ellenáll a technikai civilizáció sivár szabványosításának és racionalizálásának. Szóval a jelenlegi nyugati formájú demokrácia a világ sok táján kétségeket és bizalmatlanságot ébreszt.

Bevallom, magam sem vagyok mindenben elégedett a világ megmentésének e receptjével, legalábbis nem a ma kínálkozó formáival. Nem arról van szó, hogy rossz volna, vagy más értékeket különbnek tartanék. Azért nem elégít ki, mert félkész, reménytelenül az. Mert ez valóban csak egyik fele a receptnek. Meggyőződésem, hogy ha nem így volna, nem is keltené akkora bizonytalanságot.

A bizalmatlanság oka, gondolom, nem az, hogy a világ nagyobb része alapvetően szembenállna a demokráciával mint olyannal és a demokratikus értékekkel. Az ok valami más lehet: a mai demokratikus világ nem tud átlépni saját árnyékán, jobban mondva nem tud túllépni jelenlegi spirituális és intellektuális állapotának és irányultságának korlátain, és ezért nem tudja valóban univerzális módon megszólítani az emberiséget. Emiatt aztán a demokráciában egyre kevésbé látnak nyitott rendszert, amelyet az alapvető emberi szükségletekhez kell igazítani - egyre kevésbé látják lehetőségeket olyan együttesének, amelyet folyvást fel kell kutatni, újra meg újra meg kell határozni s létre kell hozni. A demokráciát ehelyett adótnak, befejezettnek és komplettnak veszik, amelyet úgy lehet exportálni, mint egy autót vagy tévékészüléket, és amelyet a felvilágosultak megvásárolnak, a felvilágosulatlanok nem.

Mi volna tehát a demokratikus megoldás másik, hiányzó oldala? Mi kell még ahhoz, hogy értelmesen tudjuk kezelni a kultúrák eljövendő konfliktusát? Hol kell keresni azt az elfelejtett dimenziót, amely a demokráciának egyetemes rezonanciát adhatna?

Méll meggyőződésem, hogy abban kell keresni, amire már céloztam: abban a spirituális dimenzióban, amely összeköt minden kultúrát és egyesíti az egész emberiséget. Ha a demokrácia nemcsak fennmaradni akar,

hanem sikerrel terjeszkedni és megoldani a kultúrák konfliktusait, akkor, úgy vélem, újra fel kell fedeznie és meg kell újítani transzcendentális forrásait. Meg kell újítani tiszteletét az iránt a nem anyagi rend iránt, amely nemcsak fölöttünk van, hanem ott van bennünk és köztünk is, és amely az egyetlen lehetséges és megbízható alap arra, hogy az ember tisztelje önmagát, másokat, a természet rendjét, az emberiség rendjét, így a földi hatóságot is. Ennek a tiszteletnek az elvesztése mindig elvezet minden más tisztelet elvesztéséhez, nem tisztelik az emberek a törvényeket, amelyeket maguk hoztak a maguk számára, nem felebarátaik életét és eleven bolygónk életét. Az erkölcsi normák relativizálódása, a tekintély válsága, a közvetlen anyagi haszon hajszolása, nem nézve a távolabbi következményeket: ezek miatt bírálják legtöbbször a nyugati demokráciákat, pedig okuk nem a demokráciában van, hanem abban, hogy a modern ember elveszítette transzcendentális kötődését, s ezzel elvesztette felelőségének és öntudatának egyetlen valódi forrását. És a demokrácia emiatt veszít sokat hiteléből.

A végrehajtó, törvényhozó és bírói hatalom elválasztása, a joguralom, a szólásszabadság, az általános választójog, a magántulajdon sérthetlensége és a demokrácia rendszerének minden más aspektusa, mely mind arra irányul, hogy az egészből a lehető legnagyobb mértékben kiiktassák az igazságtalanságot és az erőszakot: mindez csupán technikai eszköz, amely megadja a lehetőséget, hogy az ember méltóságban, szabadon és felelősséggel éljen. De önmagukban és önmaguktól nem garantálják a méltóságot, szabadságot és felelősséget. Ezeknek az alapvető emberi erőknél a forrása másutt van: az ember viszonyában ahhoz, ami meghaladja őt, túlmegy rajta. Azt hiszem, az amerikai demokrácia alapító atyái ezt nagyon jól tudták.

Ha a demokrácia sikeresen akar elterjedni a világban, hogy vele terjedjen a polgári együttélés és béke, akkor egy nagyobb törekvés részének kell lennie, amely új és valóban egyetemes kifejezést akar adni annak az összemberi tapasztalatnak, amelyre még mi, nyugati intellektuelek is újra emlékezni kezdünk, amely összekapcsol bennünket minden kultúra mitológiáival és vallásaival, és megnyitja előttünk értékeik megértésének útját. A demokráciának úgy kell terjednie, hogy környezetévé váljon egy közös

vállalkozásnak, melyben mindannyian részt vehetünk, közösen keresve az általános jót.

Ez természetesen feltételezi, hogy legelőször saját demokráciánk legyen újra a kutatás és a teremtés, a teremtő dialógus, a közakarát és a felelősség színhelye, s ne partikuláris érdekek csatateré. A planetáris demokrácia még nem létezik, de globális civilizációnk már készíti a helyet számára: ez a hely a Föld, melyet lakunk, összekötte az Éggel, mely fölöttünk van. Csak ebben a keretben teremthető újjá az emberi nem kölcsönössége és közössége, hódolattal és hálával az iránt, ami mindegyikünkön és valamennyiünkön túlmegy. A demokratikus világrend tekintélye egyszerűen nem építhető másra, mint az univerzum újjáélesztett autoritására.

A demokrácia hatékony terjeszkedése tehát kritikai önvizsgálatot feltételez, amelynek eredménye a demokrácia belsővé tevése. Mi több, ez a kulcsa a globális civilizáció megmentésének, és nemcsak a kultúrák konfliktusának veszélyétől, hanem sok más fenyegetéstől is. Persze, könnyű ezt mondani, annál nehezebb megvalósítani. Nincs birtokomban semmilyen különleges recept - nem úgy, mint annak a sok ideologikus utópiának, fanatikusnak, dogmatikusnak, annak az ezernyi gyanús prófétának és messiásnak, aki a világ tehetetlenségének szomorú tanújeléül jár közöttünk -, nincs receptem arra, hogyan kell felébreszteni az emberek felelőségét a világért és a világ színe előtt.

Két dologban azonban bizonyos vagyok. Először: a demokráciának ez a belsővé tevése aligha öltheti egy új doktrína formáját, nem lehet hittételek és szertartások új gyűjteménye. Ennek minden bizonnyal ellenkező hatása lenne: az egymással bizalmatlan kulturális áramlatokhoz csak csatlakozna egy új, méghozzá igen mesterkéltséggel, hiszen nem mítoszteremtő korok táptalajából nőne ki. Ha valóban újjászületik a spiritualitás, akkor az alighanem sok szintű és sok kultúrájú reflexió lesz, melyhez új politikai ethosz, szellem vagy stílus társul, és végső soron új állampolgári magatartáshoz vezet.

Másodszor pedig: mivel az emberiség végzetesen javíthatatlan, még sok Ruandán és Csermobilen kell keresztül mennie, hogy megértse, mily hihetetlenül rövidlátó az az ember, aki elfelejti magáról, hogy nem Isten.

Farkas János László fordítása

KÜLPOLITIKAI BONYODALMAK BELPOLITIKAI KÜZDELMEK

1956. október 16-án tettem le az esküt védelmi miniszterként. Október 23-án kitört Magyarországon a népfelkelés, amelyet két héttel később a szovjet csapatok vérbe folytottak. Október 29-én kezdték meg az izraeliek Egyiptom elleni hadjáratukat. November 5-én brit ejtőernyős csapatok értek földet Port Saidnál. A bonni sajtóklubban tudtam meg, hogy Bulgaryin Párizs és London szétrombolásával fenyegetőzött arra az esetre, ha a franciák és az angolok nem szüntetik be támadásukat. Egy olyan világban léptem tehát hivatalba, amely tele volt csatazajjal és háborús veszéllyel.

Politikailag egy olyan hadseregét voltam felelős, amely még éppen csak a csíráiban létezett. A mozgósítás gondolata már csak azért sem jöhetett szóba, mert nem volt mit mozgósítanunk. Az amerikaiak sürgősen felszólítottak minket, hogy a lechfeldi kifutópályát hosszabbítsuk meg annyira, hogy stratégiai bombázóikat áthelyezhessék Spanyolországból a Szövetségi Köztársaságba. (Lechfeld, amely később a Szövetségi Légierő katonai repülőtere lett, ekkor még az amerikaiak irányítása alatt állt.) A lépés háttérében a katonai „contingency planning” állt az amerikaiak esetleges magyarországi beavatkozásának esetére. Még nyitott kérdés volt, hogy hogyan fognak viselkedni a szovjetek. Megtévésztették az emberiséget, a világot és a magyarokat - először demonstratívan távoztak, aztán visszajöttek. De akkorra, november elejére már az amerikaiak harci kedve a nullára süllyedt. Ráadásul Amerika választási lázban égett.

Aztán jött a véres vasámap Magyarországon, az a nap, amikor a vörös testvér lecsapott. Bonnban ez a sajtóbál utáni nap volt, amelyre nem mentem el, mert riasztó jelentések érkeztek Budapestről. Ezért aztán vasámap délelőtt is bementem a minisz-

tériumba. Csöngött a telefon. A központos jelentkezett: „Miniszter úr, egy tábornok van a vonalban Budapestről, beszélni akar önnel.” Mintha áramütés ért volna. Bekapcsolták a hívást. Hallom a tankok lövéseit, a tüzérégi tüzet, a becsapódásokat - a háború alatti oroszországi telefonbeszélgetések emléke nyomasztóan nehezedik rám. Olyan volt, mint amikor a fronton egy tüzelő ütégnek telefonáltam. Aztán hallom nagyon tört németességgel: „Maiéter tábornok meghaltalmazásában hívom önt, a tábornokot tegnap este az oroszok letartóztatták. Tudnak a németek még segíteni nekünk? Vészhelyzetben vagyunk!” Tudatában vagyok abszolút tehetetlenségemnek, belsőm csupa gyötrelmem, csak annyit tudok mondani: „Még csak fegyveres erőink kiépítésének elején tartunk, kellő időben érkező német segítség nem várható, csak annyit tehetek, hogy azonnal az amerikaiakhoz fordulok.” A lövések és becsapódások zaja erősödik, a beszélgetés megszakad.

Pár órával később a magyar népfelkelésnek vége, véresen leverték brutális szovjet fegyveres erőszakkal. Az áldozatok között, akik nemsokára életüket veszítik, ott van Maiéter Pál tábornok, hadügyminiszter is.

Azonnal megpróbáltam elérni az amerikai nagykövetet, de ő útban volt

valamilyen társasági rendezvényre; a nagykövet helyettese sem volt elérhető, mint ahogy az amerikai katonai attasé sem, aki emlékezetem szerint éppen teniszezett. Ez beleillett a képbe és az értékelésembé: az amerikaiak először reményeket ébresztenek a magyarokban, aztán meg, ha komolyra fordul a dolog, teljesen cserben hagyják a magyar népet. A NATO katonai beavatkozása szóba sem jött. A magyar népfelkelés leverése a Vörös Hadsereg által nem volt NATO-ügy.

Legszűkebb katonai vezetői körben már előbb megvitták a kérdést, mi történjék a fenyegető katasztrófa elhárításáért. Az én akkor teljesen figyelmen kívül hagyott magánvéleményem a következő volt: először is az amerikaiak nyilatkozatban garantálják a magyar semlegességet, másodsor pedig adjanak ki nyilatkozatot arról, hogy a Vörös Hadsereg esetleges magyarországi bevonulását barátságtalan lépésnek tekintik, amely nem maradhat katonai következmények nélkül. Először is azt fontolgatták, hogy van-e lehetőség az orosz bevonulás megakadályozására. Azok a hírek, amelyeket a saját, valamint az amerikai hírszerzőszolgálattól kaptunk, egybehangzóan úgy szóltak, hogy a Kremel még bizonytalan, még nem tudják, hogy hogyan döntsének. Az én elgondolásom arra épült, hogy a Szovjetunió nem vonulna be, ha az amerikaiak egyértelművé tennék, hogy egy ilyen lépés háborúhoz vezetne. De a nyugati politika nem volt kész erre a konzekvenciára, német részről pedig semmilyen kilátás nem volt arra, hogy az amerikaiakat megnyerjük ennek a konzekvenciának a levonására.

Még ma is sziklaszilárdan meg vagyok győződve arról, hogy az oroszok nem vonultak volna be, ha az amerikaiak előtte félreérthetlenné teszik álláspontjukat. Elhibázott és mélyen erkölcsstelen politika volt az, amely először bátorságot és reményt ébresztett a magyarokban, aztán pedig sorsukra hagyta őket. Az oroszok véleményem szerint azért haboztak

Részlet a szerző *Erinnerungen* (Berlin, Siedler, 1989.) címen megjelent emlékirataiból

olyan sokáig a masszív intervencióval, mert Washington visszafogottsága ellenére sem voltak biztosak abban, hogy hogyan fognak reagálni az amerikaiak.

A katonai kulissza készen állt: az azonban csak az utolsó percben dőlt el a Kremlben, hogy megmaradnak-e a fenyegetésnél vagy pedig ténylegesen az éles helyzet előkészítése folyt - hasonlóan egyébként, mint az 1968-as csehszlovákiai bevonulásnál. Világossá kellett volna tenni az oroszok számára, hogy a budapesti beavatkozás háborút jelent - ez lett volna az egyetlen racionális lehetőség Magyarország megmentésére. Azt a jelzést, amelyet az amerikaiak azzal a követelésükkel adtak, hogy hosszabbítsuk meg a lechfeldi kifutópályát, először fontosabbnak vettem, mint amennyire indokolt volt. Az amerikaiak ezt inkább csak egy fenyegető gesztusnak szánták, nem pedig egy lehetséges katonai beavatkozás komoly előkészítésének.

Azon a vasárnapon, amelynek délelőttjén elért engem a kétségbeesett budapesti hívás, délután beszédet tartottam Hollfeldben, amely a frank vidék zónahatárán feküdt. A beszédnek, hála az SPD-nek, amely félreinterpreta, nagy híre támadt. Ennek háttérben az a tény állt, hogy lakosságunkat - főleg a határvidéken élőket - a magyarországi események megijesztették és félelemmel töltötték el. Az em-

berek már az ajtajuk előtt látták az oroszokat, és félték, hogy Ausztrián keresztül hozzánk is be fognak vonulni. Hollfeldi beszédemben ezt a választ adtam ezekre az aggodalmakra: az oroszok nem fognak jönni. A Bundeswehr szervezeti felépítése egy katonailag működőképes védelem célját szolgálja. A lakosság nyugodtan dolgozhat és békében alhat, a legkisebb aggodalomra sincs oka, mert egy olyan szövetség tagja vagyunk, amelynek technikai eszközei elég erősek ahhoz, hogy támadás esetén megsemmisítő ellencsapással válaszoljon. Utána jött a híres mondat, miszerint szövetségeseink egyesített ereje elegendő ahhoz, hogy a „Szovjetunió birodalmát eltüntesse a térképről”. A beszédnek hatalmas visszhangja lett a nyilvánosság különböző fórumain.

A következő nap átvettük az amerikaiaktól a Landsberg melletti Penzing légibázisát. Jelen voltak a szövetséges nagykövetek is. Az angol nagykövet úgy vélte, hogy tegnap erős beszédet tartottam. A válaszom ez volt: „Csak azt ismételtam meg, amit Gruenther tábornok mondott néhány nappal ezelőtt egy katonai diszszemlén Frankfurtban”. En Hollfeldben nem a németek katonai erejéről, hanem a NATO ütőerejéről beszéltem. Hogy milyen tehetetlenek éreztük magunkat a magyar felkelés alatt, és hogy mennyire tehetetlenek voltunk, az abból is kiderül, hogy a védelmi minisztériumban mégcsak egy helyzetlemző központunk vagy valami hasonló sem volt, és nem volt elég távolsági hírközlőszközünk sem. Még a legprimitívebb kezdeteknél tartottunk.

Magyarország sorsára jutott tizenkét év múlva Csehszlovákia is. Mintegy három héttel az oroszok augusztus 20-ról 21-re virradóra történő bevonulása előtt a nagykoalíció pénzügyminisztereként szolgálati úton az Egyesült Államokban voltam. Költ-ségellentételezési tárgyalásokat folytattam ott, és közben Washingtonban meglátogattam régi barátomat. Dean Rusk külügyminisztert is. Az üdvözlés után azonnal rátértünk Csehszlo-

vákia minden más témát háttérbe szorító problémájára: a prágai tavasz, az oroszok masszív fenyegetései, katonai előkészületeik, az ágcsernyői értekezlet, ahol a Varsói Szerződés államainak vezetői még egyszer összejejték, hogy Dubček lelkére beszéljenek vagy jobban mondvá, hogy nyomás alá helyezték őt. „Mit gondol, Strauss úr, mi fog történni?” - kérdezte tőlem Dean Rusk. Ezt válaszoltam: „Abból indulok ki, hogy mi ugyanannyit tudunk a szovjetek katonai előkészületeiről, mint önök. Tudjuk, hogy a csapatok felvonultak, ismerünk minden egységet, ismerünk minden depót, ismerjük a tüzérségi állásokat, a repülőtereket, tudjuk, hogy Ukrajnában részleges mozgósítást hajtottak végre, hogy járműveket és tartalékosokat vonultattak be.”

Rusk helyeselt és még egyszer megkérdezte: „Mit fognak tenni az oroszok az ön véleménye szerint?” Amire én ezt válaszoltam: „Két lehetőség van: vagy nem tesznek semmit, és hagyják tovább burjánzani a Csehszlovákia nevű vírust, vagy pedig lecsapnak. Az első esetben birodalmuk erőzóját kockáztatják, a második esetben pedig a világ békehatalmának hírnevét.” Dean Rusk: „En azt mondom, hogy nem fognak beavatkozni. A világ közvéleménye, amely az ő javukra változott meg, többet ér a Szovjetunióknak.” Teljesen más véleményen voltam: „Kedves kollégám és barátom, ha az oroszok az előtt az alternatíva előtt állnak, hogy elfogadják birodalmuk erőzóját a későbbi összeomlás veszélyével, vagy pedig elveszítsék jóhíruket a világban, akkor úgy fognak dönteni, hogy megakadályozzák az erőzót, és fütüyni fognak a világ közvéleményére.”

Igy hullámozott egy ideig a beszélgetésünk, aztán feltettem neki egy hipotetikus, de rettenetes kérdést: „Te gyűk fel, hogy bevonul a Vörös Hadsereg, és likvidálják az értelmiséget - ez csak hipotézis -, a lakosság maradékát pedig Szibériába deportálják, mert az oroszok egyszer s mindenkorra, s alaposan meg akarják oldani Csehszlovákia problémáját. Nem mintha ezt hinném, de induljunk ki abból, hogy ez történik. Szándékosan festem ilyen egyértelműre a dolgot, hogy ehhez igazíthassa válaszáat. Mit fognak tenni az amerikaiak?” Rusk válasza ez volt: „Semmit.” És az indoklása még ma is teljesen tisztán él emlékezetemben: „We cannot risk nuclear war!” (Nem kockáztathatunk egy atomháborút!)

Bárány Anzelm fordítása

ÖTVENHAT HITELES KRÓNIKÁSA

Gömöri György beszélgetése Wiktor Woroszylskivel

Wiktorék már vagy harminc éve itt laknak Varsó Zoliborz nevű északi negyedében, közel ahhoz a térhez, amelyik sokáig a párizsi kommün nevét viselte, de újabban, a rendszerváltás óta visszakapta régi nevét, s lett megint Wilson tér. A lakást jól ismerem, sokszor jártam itt jobb-rosszabb időkben, de mindig újra elámulok Wiktor dolgozószobájában: a könyvek már húsz éve is elleptek mindent, most egymásra tornyozva állnak a könyvkupacok a székek közt. Alig lehet mozogni. Ebben a könyvrengetegben egyedül Wiktor ismeri ki magát. Mivel tavaly először jelent meg „rendes” magyar kiadásban (a Századvég és az 56-os Intézet együttes kiadásában) már-már legendás hírnű *Magyarországi napló*-ja, úgy döntünk, a mai beszélgetés Woroszylskinak a magyarokkal és Magyarországgal való kapcsolatára koncentrál, annak történetébe enged betekintést.

De előbb idekívánczok egy rövid életrajzi bemutatás: Wiktor Woroszylski 1927-ben született (a jelenleg a Belarusz Köztársasághoz tartozó) Grodnóban, lengyel szülőktől. Akik a második világháború után áttelepültek Lengyelországba, így Wiktor már a lodzi egyetemen tanulha-

tott. Eleinte Szczecinben, majd Varsóban élt. Kezdetben lelkes kommunista, a némileg Majakovszkij utánzó „pattanásos” költőcsoport egyik vezéralakja. 1952-ben moszkvai tanulmányokra kap ösztöndíjat, a Gorkijról elnevezett „irodalmi” intézetben tanul. A Szovjetunióban töltött évei vezetnek a szovjet mintájú kommunizmusból való fokozatos kiábránduláshoz, amely már nyomot hagyott *Az 1955-ös beszélgetésekből* (Varsó, 1956) című verseskötetében. De fontos szerepe lesz Woroszylski életében ötvenhatos magyarországi élményeinek is. A *Nova Kultura* című lap tudósítójaként vagy két hetet tölt Magyarországon, ebből születik *Magyarországi napló* című műve, amely lengyelül csak részleteiben jelenhet meg, viszont 1957 elején francia fordításban közli a párizsi *France-Observateur*. 1966-ban a Kolakowski-ügy kapcsán Woroszylski kilép a Lengyel Egyesült Munkáspártból. Résztvesz az illegális *Zapis* című folyóirat szerkesztésében, 1981-ben a Szolidaritás-mozgalomban végzett munkájáért egy évre internálják. Számos versgyűjteménye és több regénye jelenik meg, egyiket (*Álmok a hó alatt*) magyarra is lefordítják. 1993-

ban Nagy Imre emléklappal tüntetik ki Budapesten.

— Wiktor, nagyon régen - több, mint negyven éve - ismerjük egymást, de még sohasem kérdeztem meg tőled - mikor jártál először Budapesten?

- Ha még emlékszel, írtam már erről a *Magyarországi napló* első bekezdésében. 1949-ben a Világifjúsági Találkozón jártam először Budapesten, még írtam is egy gügye verset róla. Jól éreztem magam, csak hát volt ez a furcsa beszélgetés egy középkorú emberrel, aki nem mondta meg a nevét, csak annyit mondott, hogy ő régi kommunista. Németül beszélünk, persze. Az az ismeretlen akkor elmondta nekem, hogy részt vett a spanyol polgárháborúban, ismeri Rajkot, és nem hisz a bűnösségében. Az egész úgy, ahogy van, hazugság. Engem ez ugyan megdöbbsentett, de akkor még nem tudtam nem elhinni a hivatalos verziót.

Viszont volt még két haszna ennek a budapesti látogatásnak. Én életemben először ott ittam tisztességes bort. Nálunk, ugye, az emberek vodkát meg sört isznak, nincs nagy borkultúra. Addig fogalmam sem volt róla, micsoda különbség van két „bor” névre hallgató ital között. Tanultam valamit, amit azóta sem felejtettem el.

Meg esztétikailag is fejlesztett ez a VIT. A francia ifjúkommunisták, hogy fedezzék útiköltségeiket, mindenféle képzőművészeti albumokat árultak akkor Budapesten. Vettem én is egy párat: impresszionistákat, Cézanne-t, Picassót. Hát ez aztán nem volt szocialista realizmus! Így aztán egy kosár szőlővel, jó palack borral és ilyen izgalmas nyugati albumokkal tértem haza Lengyelországba.

- Akkor még nem laktál Varsóban...

— Nem, Szczecinben laktam, csak 1950-ben mentem föl a fővárosba, ahol felkértek, legyek a *Sztandar Mlodych*-nak, a kommunista ifjúsági szervezet lapjának a kulturális rovatvezetője. Elvállaltam. Akkor azt mondták a lapnál, vegyél még magad

mellé egy fiatal író vagy költő az írószövetség ifjúsági szervezetéből. Két fiatal költő jött számításba, ezek közül én egy olyat választottam rovatvezető-helyettesnek, aki szintén a régi Lengyelország keleti részén született - ezt a fiút Ryszard Kapuściński-nek hívták...

- *Hát ezt nem tudtam, hogy Kapuscinski költőként kezdte. Különbözően jól választottál. De menjünk tovább. Mi 1953 őszén találkoztunk először Varsóban, én magyar írószövetségi ösztöndíjasként voltam ott, te meg éppen látogatóban voltál otthon Moszkvából.*

- *Ez már Sztálin halála után volt, amikor kezdtek lassan kiszivárogni a Gulág-ügyek. Amit én akkor a táborokból visszatért foglyoktól hallottam, elég volt ahhoz, hogy aláírásaimat a szovjet rendszerben. De mi akkor Lengyelországban még azt hittük, a szocializmust meg lehet reformálni, mi majd másképp csináljuk...*

- *Erre 1956 októberében nyílt először alkalom, amikor a népakarat szárnyai hatalomra emelték Gomulka-t. Egyelőre ne foglalkozunk a lengyel október reményeivel és csalódásaival. Inkább mondd el, hogy kerültél Magyarországra a forradalmi napokban.*

- Tulajdonképpen véletlenül. Olyan értelemben, hogy én Jugoszláviába készültem tanulmányútra, és amikor kitört a magyar felkelés, a *Nowa Kultura* szerkesztőségében (akkor már ott dolgoztam) kiderült, hogy egyedül nekem van külföldi útra érvényes útlevélem. Ezért mentem én Budapestre. Meg persze érdekelt is, hogy mi történik ott, mi az igazság a felkelést illetően.

- *Amikor megérkezél, Wazyk' még Magyarországon volt?*

- Már visszatért Varsóba. Vele különben sohasem beszélünk Magyarországról, valahogy nem voltunk olyan viszonyban. - De az újságírók közül, akik akkor Budapesten voltak, a legjobb kapcsolatban talán Marian Bielickivel lehettem (te még ismered őt; már vagy húsz éve halott), meg Zygmunt Rzeżuchowskival.

Adam Ważyk (1905-1982) a II. világháború előtt szürrealista költő, később kommunista pártfunkcionárius. „*Költemény felnőttek számára*” című verse a lengyel olvadás fontos fegyverténye. 1956. október 23-án a Magyar Írók Szövetsége meghívására Budapestre érkezett, jelen volt a Bem-szobornál, erről írta „*Qui tacet clamant*” című versét.

Zygmunt akkor az API nevű lengyel távirati irodát tudósította - ez a PAP-nak volt a riválisa -, de később otthagya az újságírást, vállalkozó lett, remekül él, gazdag ember. (89-ben az ő kocsiján utaztunk Magyarországra). Meg hát ugye ott volt Hanka Adamięcka, akit én csak Budapesten ismertem meg...

- *Hankát én már ismertem, úgy emlékszem 55 végén, vagy 56 elején járt Pesten, s akkor mesélt nekem a lengyel kommunista párton belüli frakcióharcokról. De mondd, milyen volt 56-ban a viszonyok a lengyel követség embereivel?*

- Nagyjából korrekt. A nagykövet akkor egy Adam Wittman nevű ember volt (azt hiszem, még ma is él), és sem ő, sem a követség többi embere nem akadályozott bennünket munkánkban. De azért hadd mondjak el egy történetet, amely korábban kiesett az emlékezetemből. Bielickivel 1956. november 5-én sürgönyöztünk a Lengyel Írók Szövetsége készülő kongresszusának - a kongresszus időpontját közben decemberre halasztották, de mi ezt nem tudtuk -, hogy legyenek szolidárisak a magyar felkelőkkel és a Nagy Imre-kormánnyal. Mármost a követség ugyan továbbította ezt a sürgönyt Varsóba, de azzal a megjegyzéssel, hogy „az elvtársak nem vették figyelembe pártunk álláspontját”. Amiben igazuk is volt. (Ez a sürgöny benne van a magyar forradalomról készült Tischler-féle dokumentumgyűjteményben, amely lengyelül is megjelent.)

- *A Magyarországi napló-ban én is szerepelek, mint „fiatal egyetemista”, aki vezet téged a szomorú, lerombolt, esős novemberi Budapest utcáin. De naplód megszakad ott, amikor elvittelek a kora novemberi „nemzetiszíni plakát” kiadóinak illegális csoportjához. Ott pár íróval is találkoztál (Molnár Zoltán, Fekete Gyula), de egyáltalán nem irodalomról beszélgettetek. Utána meg, ha jól emlékszem, én hívtam föl Déry Tibort azzal, hogy szeretnél vele beszélni...*

- Biztosan igazad van. Viszont azt kevesen tudják, hogy Déry akkor (ez november 12-én vagy 13-án lehetett) afelől érdeklődött tőlem, nem kaphatna-e ő és még néhány író, aki „veszélyben van”, menedékjogot Lengyelországban. Visszatérésem után beszéltem Varsóban a külügyminisztérium egyik osztályvezetőjével, és az

ő segítségével eljutottam Jerzy Morawskiig, aki akkor még PB-tag volt és a lengyel pártközpont külügyi referense. Emlékszem. Morawski szomorúan ingatta a fejét: sajnos már nem segíthetünk. (Ez november végén, vagy december elején lehetett, mindenesetre Nagy Imrék elrablása után.) Vagyis változtak a körülmények, a lengyel vezetés is félt az esetleges szovjet reakciótól.

- *Közben megjelent magyarországi naplód első három részlete a Nowa Kultura-ban. A cenzúra csak ekkor avatkozott be, és állította le a további részek közlését?*

- Már korábban is kihúztak egy-egy mondatot, de 56 decemberére (gondolom, ahogy a napló közeledett november negyedikéhez) már nagyon idegesek lettek. Nem volt mit tenni, végül mégis kiadtam franciául. De azért Varsóban még egy év kellett ahhoz, hogy Gomulka visszavegye az októberi fordulat politikai engedményeit. (A kulturális engedmények jóval tovább megmaradtak.) Mert hát a *Po prostu*² betiltása volt az a pillanat, amikor világossá vált: a korábbi sajtószabadság csak kényszer szülte kompromisszum volt a pártvezetés részéről. 57-ben különben még engem is hagytak egyszer utazni, Párizsba ugyan nem (oda volt meghívásom), hanem Németországba, Hollandiába és Angliába...

- *Persze, emlékszem, mennyire örültem, amikor 57 telén Londonból föl hívtál, és újra találkozhattunk. De akkor már ezek szerint nagyon elromlott nálatok a helyzet, jól ki lehetett venni „Október” korlátaikat.*

- De még mennyire. Akkor még, Londonban, én voltam a *Nowa Kultura* szerkesztője. Amint visszaértem Lengyelországba, közölték, hogy már nem vagyok az.

- *Közben megjelent egy magyar tárgyú versed, először még „Port Said” fedőnévvel. Ezt így kell mondanom, hiszen mindenki tudta, hogy 56 végén te Magyarországon és nem a Szuezi-csatornánál jártál... ez a vers aztán „Város” címen megint megjelent 1964-es kötetedben, és persze benne van a Magyarországi napló mindegyik kiadásában. Aztán 1958 nyarán megírtad azt a Nagy Imre kivégzésére reagáló versedet, amelyet én csak öt évvel később olvashattam,*

² Lengyel hetilap, fontos szerepe volt az 56-os „októberi fordulat” létrehozásában.

Ítélet

Hamis bírák kezébe
vettetésre ítélve
hamis tanúk szájára
adva szabad prédára

kerek cella földgolyó
magányára ítélve
átharapott nyelvvel
kerengve üres térben

dátumtalan névtelen
kínhalálra ítélve
Kötél Golyó Máglyatűz
s nincsen ajtó az égbe

és titkon-elföldelésre
zajos elfeledésre
harsonás feltámadásra
és örök hallgatásra

1958 június

Lengyelből fordította
Gömöri György

Budapest 1993 októberében

És megyek újra hogy megnézzem
azt az egykori kicsi háborút

Elhanyagoltam az öreglányt Vajon visszatalálok még
régén kihúnyt zsarátnokaihoz

Megismerem-e még hisz összeintem
megfélemlítették a hangosabb a kiadósabb háborúk

Ó de kikezd velem
zászlókba mécsesekbe öltözött zenészekkel
húzat magának

A fal mögött féltékeny valakik
üveget zúznak ócskavasat tologatnak
dallal lármával sivítózással
zavarják az ünnepeltet

Lengyelből fordította Gömöri György

aztán jó sokáig nem engedtek Ma-
gyarországra.

- *Mi az, hogy sokáig? 89-ig?*

- Addig. Közben a *Magyarországi napló* megjelent háromszor hazai számozásban, egyszer egy berlini kiadásban...

- *És magyarul is, 1984-ben. Én a Krassó Gyuritól vettem egy példányt, ő adta ki számozásban.*

- Az első rendes kiadásra csak 1990-ben került sor. Akkor a Wiesz adta ki.³ Én meg egyre írtam az újabb kiadásokhoz az utószavakat.

- *Elküldted nekem is ezt a 90-es kiadást. Ebbe már belevetted az Egy hét magyarokkal című, nekem nagyon érdekes szöveget, ahol beszámolsz az előző évi látogatásról - tagja voltál akkor az MDF első kongresszusán a lengyel küldöttségnek.*

- Igen, a fiatalabb polonisták közül ott ismerkedtem meg Kiss Gy. Csabával és Kovács Istvánnal. D. Molnár Istvánt még korábbról ismertem, ő gondozta most a *Napló* új kiadását, és pár éve, amikor a varsói Magyar Intézet vezetője volt, ő hívott meg egy szerzői estre. 1989 októberében ő Varsóban volt, most meg Debrecenben tanít.

- *Csak nem akar vége szakadni a te magyar kapcsolataidnak. 1993 őszén, amikor pár napot megint Budapesten töltöttél a közép- és kelet-európai Pen Clubok konferenciáján, én is a városban voltam, csak nem tudtam arról, hogy tagja vagy a lengyel küldöttségnek. De erről a legutóbbi látogatásodról nem írtál semmit. Vagy talán mégis?*

Wiktor elmosolyodik, előveszi vékony, de szép kiállítású új verseskötetét. Beír pár sort az első lapra. Aztán kinyitja a kötetet egy versnél, aminek már a címéből látni, hogy ezen az utolsó látogatáson született. Különös vers, pátosza nagyon visszafogott, szinte ironikus - valahogy mégis megkapó. Benne a költő a hajdani élményt már a mai valóság prizmáján át nézi. De élményünk valahol közös, s bár a vers nehezen fordítható, már tudom, hogy meg fogom próbálni visszaadni hangulatát magyarul. És bár a kötet címe kissé rezignált (*Utoljára*), reméljük, Wiktor ír még magyar ügyekről, nem utoljára járt Magyarországon, ahol kerüljön bármilyen párt vagy koalíció uralomra, most már mindig szabadon lehet ünnepelni 1956 októberét. ■

³ Katolikus értelmiségi folyóirat kiadója.

de rosszul mondom négy évvel később, amikor a lengyel hatóságok általános meglepetésére beengedtek engem Lengyelországba (igaz, hogy Oxfordi kutató voltam, de mégis: menekültlevéllel utaztam!), és amikor nálatok laktam, még a muranówi lakásban...

- Igen, hát Nagy Imréék kivégzése még Gomulkát is földülta - Kádár ugyanis megígérte neki, hogy erre nem fog sor kerülni. Más kérdés, hogy nem merete nyilvánosan elítélni ezt a nyilvánvaló politikai gyilkosságot.

- *Hadd kérdezzek Gráciáról. Mikor találkoztatok?*

- Alighanem a *Magyarországi napló*-nak köszönhettem, hogy 1956 végén vagy 1957 elején (G. Gy.: szerintem inkább 57-ben!) Kerényi Grácia fölkeresett. Nagyon fontos volt, illetve lett nekem a Gráciával való kapcsolat. Nem volt könnyű ember, de szerepe, úgy érzem, pótolhatatlan. Én például rajta keresztül tekinthettem be a modern magyar irodalomba. Gráciának volt érzéke ahhoz, hogy a magyar szerzőknek megfelelő lengyel „partner” találjon - olyat, aki a legjobban tudja az illetőt fordítani.

- *Te is fordítottál, úgy emlékszem, a PIW-nél megjelent nagy reprezentatív magyar antológiába?*

- Hogyne, fordítottam Kosztolá-

nyit, József Attilát (például a nagyszerű „Ódá”-t) és Radnótit, sőt még Pilinszky egy oratóriumát is, ami a *Poezja* című folyóiratban jelent meg még a hatvanas években. Mivel nem tudok magyarul (oroszul jól, németül és franciául tűrhetően beszélek), természetesen Grácia nyersei alapján készítettem összes fordításomat. Aztán Grácia fordított engem magyarra - a Szaltikov-Scsedrin-könyvemét ő fordította...

- *Ugorjunk most egyet. 1956 után mikor jártál legközelebb a Napló színhelyén?*

- 1971-ben. Akkor Grácia kivett nekünk egy lakást Visegrádon - remekül nyaraltam ott a feleségemmel. És hát a fordítások tiszteletdíjának köszönhetően volt forintom is, így aztán a hetvenes években többször is jártam Magyarországon. Egy ízben Grácia kivitt bennünket az általa nagyon tisztelt Teleki Pál gróf sírjához. Ez akkor történt, amikor Marek Nowakowskival együtt utaztunk Budapestre, ahol egy Londonban élő lengyel filmesnek adtunk randevút. De a magyar hatóságok „drótot” kaphattak valakitől, mert a repülőtéren alaposan megmotoztak - már úgy gondolom, kifelé menet. Elvették tőlünk az összes emigráns (tiltott) irodalmat, amit a filmestől kaptunk. Ettől kezdve

A trieszti interjúkat
Szomráky Béla készítette

AMI „TRIESZT HÁTA MÖGÖTT” VAN

**Interjú
Fulvio Tomizza
íróval**

Fulvio Tomizza A jobbik élet című regénye nálunk is megjelent, és nagy elismerést aratott. Néhány évvel ezelőtt tizenhárom részes rádiójáték született a műből, s így az olvasók után hallgatók tízezrei ismerkedhettek meg azokkal a drámai változásokkal, amelyek az isztriai félszigeten következtek be századunk közepén. A közelmúltban jelent meg a Trieszt háta mögött című esszékötete. Kérdésemet most egyenesen a szerzőhöz intézhetem: Ha Trieszt előre, a jövő felé veti tekintetét, minek veheti a hátát? Mi van „Trieszt háta mögött”?

- Az a világ alkotja ezt a hátszögöt, vagyis azt, ami „Trieszt háta mögött van”, amelynek valamilyen módon köze van Trieszthez; tehát nemcsak a közvetlen környezete, hanem Isztria, Szlovénia, Horvátország, Magyarország, Csehország, Ausztria; vagyis az a világ, amely bizonyos értelemben Trieszt körül forog, amely nélkül Trieszt szerintem nem létezne, nem Trieszt lenne, csak egy vidéki városka, nem lenne európai, nemzetközi levegője.

- Tehát Trieszt mai léte annak is köszönhető, hogy ez a széles értelemben vett hátszög, nagyjából Közép-Európa továbbra is figyelemmel kíséri, tekintettel van rá?

- Így van, hiszen a város arculata, életmódja, mentalitása sokat köszönhet ennek a világnak; ez a világ az, amely szerintem „Trieszt háta mögött van”, ennek a világnak és Triesztnak közös az osztrák-magyar eredete; más itt a nevelés, más az iskola. Ez akkor válik igazán világossá, ha egy trieszti ember Olaszországba megy... Ezzel kapcsolatban az olasz irodalomban is találunk példákat: sok trieszti író működött Firenzében, a La Voce című folyóirat munkatársaiként dolgoztak, és noha a háborúban - minthogy osztrák állampolgárságuk

ellenére olasznak érezték magukat - későbbi honfitársaik oldalán Ausztria ellen harcoltak, mégis úgy érezték, hogy különböznek tőlük.

- Van abban valami elragadó, amikor azt mondja: ha egy trieszti ember Olaszországba megy...

- ... de így van...

-... És mi történik, ha egy olasz érkezik Triesztbe?

-Nos... ugyanaz... Vagyis ugyanaz, csak fordítva. Amikor mi tovább utazunk, mint a szomszédos Monfalcone, azt mondjuk: Olaszországba megyünk. Vagy azt mondjuk a lányunkról, hogy „egy olaszhoz ment feleségül”, ami csak annyit jelent,

hogy a férje velencei vagy brindisibelli. És ugyanez történik, csak éppen fordítva, ha egy olasz Triesztbe érkezik; az illető meglepődik, meghökken, azt mondja: „fél lábbal már kint vagyok Olaszországból, már külföldön vagyok...”, és ez a bizonyos külföld azoknak az imént felsorolt országoknak az összessége, amely Trieszt hátszögét jelenti.

-De az isztriaiak ugyanakkor úgy érezték, hogy Trieszt olasz - vagy nem?

- De igen, olasznak tekintették.

- Olaszország, az anyaország részének?

- Igen is, meg nem is. Ebben a tekintetben szerintem szét kell választanunk a dolgokat. Triesztre természetesen úgy tekintettek, mint Olaszország egy kis darabjára. Különösen az isztriai partvidék, Capo d'Istria (Koper), Parenzo (Porec), Pola (Pula), Rovigno (Rovinj) lakói voltak így vele; de Trieszt mást, valójában ennél többet jelentett. Trieszt egy önálló kis világ fővárosa volt, egyfajta szabad város, majdnem városállam... Szóval olyan város, amely magában hordja, fejleszti, képviseli önmagát, persze csak akkor, ha körülötte megvannak a gyökerek: saját piac, saját kulturális világ, ami szerintem nem más, mint Magyarország, Csehország, Ausztria, Szlovénia és így tovább.

- És közvetlenül a háború után hogyan érzékelték Triesztet az isztriai emberek?

- Nos, úgy gondolom, hogy az isztriaiak, de a jugoszláv állampolgárok. Így az ott élő magyarok számára is Trieszt jelentette a Nyugat első városát, az első demokratikus várost. A másik világ első városát mindazok számára, akik - mint én is - a kommunista Keleten éltek. Magam Jugoszláviában, az isztriai félszigeten;

1945 és 55 között ott, Jugoszláviában éltem meg a fiatalságomat, végeztem iskoláimat, A szabad világnak Trieszt volt az első darabja, és a vele való találkozás kemény dolog volt; nosztalgiaikkal, konfliktusokkal és persze reményekkel teli.

-Amikor Tito partizánjai elfoglalták Triesztet, ön hány éves volt?

- Pontosan tízéves voltam. Tito és csapatai elfoglalták Triesztet, és negyven napig a városban maradtak. A megszállás szörnyű volt. Ugyanis a dolognak volt egyfajta társadalmi vetülete, egy antropológiai vonzata... Ezek a partizánok már évek óta az erdőben éltek, és most bezúdultak, betörték ebbe a szép, tulajdonképpen gazdag, polgárok lakta városba... és -már-már érthetően - szinte mindent feldúltak... elszabadult az embertelenség... Én Isztriában éltem meg a titói megszállást, és aztán tíz éven keresztül, 1955-ig éltem jugoszláv megszállás alatt. A szülőföldem ugyanis a B zónába esett, amelynek Trieszttel együtt az úgynevezett Trieszti Szabad Területet kellett volna alkotnia. Triesztet, az A zónát az amerikaiak tartották megszállva; Isztriát, a B zónát viszont a jugoszlávok, akik szabad utat engedtek nacionalizmusuknak, sovinizmusuknak... A horvátok és a szlovének ugyanis - akik sokat szenvedtek a fasizmus alatt és már jóval előtte is, például a Velencei Köztársaság idején, és akiknek hosszú évszázadokon keresztül kellett eltűrniük az elszigetelést, az arroganciát, a megaláztatásokat, az erőszakos elosztást - most, amikor végre az ő kezükbe került a kés nyele (hiszen megnyerték a háborút), revánsot vettek. Mindehhez még hozzá kell tenni a magukkal hozott új rendszert, a kommunizmust. Ezt a végletekig hajszolt nacionalizmust a lehető legsötétebb, sztalinista rendőrség irányította, a bőrkabátos titkosrendőrök, akik az utcán vagy épp az otthonukban verték agyon az embereket... A jugoszláviai kommunizmus mindenáron azt kívánta bizonyítani, hogy az a föld már időtlen idők óta jugoszláv terület, mert attól tartottak, hogy a nagyhatalmak az ideiglenes jugoszláv adminisztráció tíz évre szóló megbízatásának lejáta után elveszik Jugoszláviától Isztriát, szabad övezetnek nyilvánítják vagy éppenséggel visszaadják Olaszországnak; tehát onnan el nem mozdultak, megpróbálták mindent eljugoszlávosítani, és azokat, akiket a rendszer nem nézett jó szemmel, bebörtönözték. Ez a sors jutott osztályrészül apámnak is, aki kétszer került

börtönbe, és a börtönévekbe bele is halt...

-Általában a kelet-európai kommunista rezsimnek nem kedvelték a nacionalizmust. legalábbis szavakban nem voltak nacionalisták...

- Itt viszont mindent a nacionalizmusra építettek fel. Most, hogy a volt Jugoszlávia területén létrejöttek ezek az új köztársaságok, az az érzésünk támadt, hogy Tito Jugoszláviája egyfajta összetartó erőt jelentett. De nem szabad elfeledni, hogy azokban az években Tito kommunizmusa még azzal is tudott terjeszkedni, még azzal is tudott támogatókat, új híveket szerezni magának, hogy mindenáron a nemzeti szempontokat helyezte előtérbe, hogy mintegy proklamálta bizonyos helyek, bizonyos embercsoportok szlovénységét, horvátságát. És ebben még a papság is a kezükre játszott. Elmesélek ezzel kapcsolatban egy jellemző történetet. Volt egy igen fontos megbízatású pap, aki a párizsi békekonferencián az összes isztriai plébánost képviselte. Nos, ez a pap még a keresztelőkkel is Isztria szláv mivoltát igyekezett bizonyítani. Egyszer egy újságíró feltette neki a kérdést: „Mondja, ön miért akarja, hogy Isztria a kommunista, ateista kormányzat alá kerüljön?” Mire ő azt válaszolta: „A vallás marad, a határok változnak.” Amivel nagyjából azt akarta mondani, hogy bele lehet menni ebbe a játékba, ha a föld „a miénk lesz”. Isztriában mind a mai napig létezik ez a szláv regionalista mozgalom, amely a hívőket, a „nyájat” a nacionalizmusra neveli, amely a „nagy szláv nemzet” ideológiáját hirdeti.

-Húszévesen végül is miért döntött úgy, hogy elhagyja Isztriát?

- Mert minden megváltozott. Bekövetkezik egy pillanat, amikor már nem számít a föld, a szülőföld; az ember szeretheti a földet, de valójában az számít, ki lakja azt a földet. Akkoriban Ljubljánában dolgoztam egy filmforgatáson, rendezőasszisztensként. Meg voltam győződve róla, hogy a szülőföldemet nemigen hagyják el az emberek, hiszen az a vidék olyan volt, mint egy önálló kis sziget, ráadásul felerészben szláv is. Amikor 1955 nyarán hazalátogattam a szülőfalumba, döbbsen láttam, hogy az embereknek máson sem jár az eszük, mint a menekülésen; szinte egymást buzdították az indulásra, semmiképpen nem akartak tovább élni a kommunizmus alatt, mindenki Triesztbe akart menni. Végignéztem, amint gyakorlatilag mindenki felszámolja saját gyökereit, elhagyja házáat, mind-

azt, ami kedves és fontos számára, a temetőt, halottait. Amikor az egész falu kiürült, honfitársaim nyomába eredtem. Rájöttem, az emberek attól féltek, hogy majd amikor lejár a jugoszlávok ideiglenes, tíz évre szóló megbízatása, ide magasabb falat emelnek, mint a berlini, ami végleg elválasztotta volna őket, minket Trieszttől. Attól féltek, hogy végleg elveszítik Triesztet. Isztria mindig is Triesztre függesztette tekintetét, hiszen ez volt az a város, amelyhez mindenki kötődött valamennyire, hiszen minden isztriaiainak voltak rokoni Isztriatban, meg voltak intéznievalói, apró vagy éppen fontos ügyei, esetleg onnan folyósították a nyugdíját, ott volt biztosítása és így tovább. Tehát gyakorlatilag azt kellett eldönteni, hogy vagy maradnak egy olyan világban, ahol a terror uralkodik, ahol állandóan arra próbálják kényszeríteni őket, hogy mások után kémkedjenek, hogy feljelentsék gazdagabb rokonikat vagy azokat a falubelieket, akik a dolgokról másként gondolkodnak, templomba járnak; azaz vagy elfogadják ezt az egész erőszakot, vagy pedig elmennek egy olyan világba, ahol továbbra is élnek a valóban emberi, valóban igazi kapcsolatok.

A családom már itt volt Triesztben, amikor végleg döntöttem, én is eljövök. A döntésemben persze közrejátszottak személyes okok is. Még nem gondoltam arra, hogy író leszek, de az írás már akkor is vonzott, szerettem volna filmrendező lenni, de legalábbis valami hasonló területen dolgozni. Rá kellett jönnöm, hogy ha tollal, szákkal akarom kifejezni magam, az olasz nyelvvel nem sokra megyek, az olasz kisebbséget amúgy is épp csak hogy megtűrték. Megértettem, hogy ha otthon maradok, elveszítem kulturális identitásomat. Azt én nem tagadom, hogy részben szláv vagyok, hiszen a falumban alaposan összekeveredtek a népek, magam egy olyan horvát dialektust beszélek, amely ötven százalékban olasz, ahogy már ez a határvidékeken lenni szokott, tehát egyáltalán nem vagyok „italianissimo”, nem vagyok az a tiszta olasz, tudatában vagyok a születésem körülményeinek, de a neveltetésem, a kultúráim olasz, végig olasz iskolákba jártam...

-És Triesztben visszakarta ezt az identitást? Egyáltalán milyen volt a találkozás Trieszttel?

- Trieszt nagyon bizalmatlan, nagyon zárkózott volt. érthető módon ellenségesen viszonyult Jugoszláviához. A város tele volt szervezkedő

menekültekkel, akik közül sokan másra sem vártak, csak a visszatérésre, akár véres leszámolásra is, csak-hogy visszakaphassák Isztriát... vagyis a párbeszédre nem volt semmi lehetőség.

Én megpróbáltam közvetíteni. Békét szerettem volna e két különböző világ között, amelyeket átítatott a gyűlölet. Ez a két világ kompromisszumokra, közeledésre egyáltalán nem gondolt, az összeütközést kereste, mindegyik kérelmelhetlen volt a másikkal szemben. Maga a város kulturális értelemben már elmaradt a hajdan nagy Trieszt mögött; a nagyok már mind meghaltak vagy életük végéig jártak. Stuparichsal még volt alkalmam megismerkedni, de ő is hamarosan meghalt. A város csak a múltjából élt. A kulturális élet számottevő volt ugyan, de már nem volt átütő erejű. A háború nyomán eltűnt hátszorból jött embereknek, így nekem jutott osztályrészemül az a feladat, hogy - a kommunista világban szerzett tapasztalataim, az ott kiérlelt őszinte szabadságvágy, az ott megélt szenvedések talaján is - érvényre juttassam, elfogadtassam a határvidék jellegzetes szellemiségét, amely életre hívta az új trieszti irodalmat. Engem itt úgy üdvözöltek, mint a trieszti irodalom egyik örökösét, noha egy másik világból jöttem. Úgy gondolom, hogy mindig a „szélekről” jött emberek lehelnek új életet az olyan városokba, amelyek kulturális kisugárzása kezd elenyészni, hiszen a várostól távolabb élők szomjúhozják azt a bizonyos kultúrát, tehát azt magukévá teszik, felkarolják, továbbfejlesztik.

Amikor *Materada* című első regényem 1960-ban megjelent, a kritikusok, de a történészek is fordulópontnak tekintették. Mindenkinek az volt a benyomása, hogy itt most lapoztunk egyet. Ebben persze közrejátszott a politikai enyhülés is, a konfrontáció gyengülése. A *Materadában* először jelent meg az olaszok és szlávok közötti kölcsönösség gondolata, az együttélés, testvériség, szolidaritás, vagyis az együttélés lehetősége, igénye; előtte csak a gyűlöletről, az erőszakról volt szó. Azt hiszem, sikerrel hasznosítottam addigi életem meghatározó élményét, azt, hogy oda is megíde is tartoztam, hogy két tűz között éltem, és ez elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy felvállaljam az összekötő kapocs szerepét, hogy visszahozzam azt jellegzetes, az együttműködésen alapuló határvidéki szellemiséget, amely Trieszt legjobb éveinek volt sajátja.

-Első könyveinek sikere teljesen egyöntetű volt?

- Szó sincs róla, sokan nem kedveltek... Az egyszerű emberek szeretettel, odaadással olvasták regényeimet, mások viszont sértésésként élték meg, hogy az olasz szövegben - mennyi szép, tiszta, őszinte színfoltként - szláv szavak is megjelentek; ugyan mit keres ez a szövényű, barbár nyelv a szépséges, tiszta olasz nyelvben! Aztán fokozatosan minden megváltozott, az idős nyelvőrök generációja kihalt, lassanként Jugoszlávia arculata is változott, az ottani politikai rendszer egy emberarcúbb, élhetőbb szocialista demokráciává alakult át; szóval mára már befogadtak, elfogadtak.

-És a volt Jugoszláviában? Milyen volt a fogadtatása például Isztriában játszódó regényének, A jobbik élet-nek?

-Nos, a volt Jugoszláviában fantasztikus fogadtatásban részesült. Azonnal lefordították szlovénra és horvátra, és pont az ellenkezője következett be annak, amit vártam; vagyis saját írójuk művének tekintették, azaz majdhogynem horvát író lett belőlem, aki erről a különös isztriai világról beszél. *A jobbik élet* Isztriában játszódik, még azok az idők is felidéződnek benne, amikor a félsziget Ausztriához tartozott, de valójában a horvátok és az olaszok közötti ellenségeskedésekről és barátságokról szól. Nem hittem volna, de a horvát irodalom egyik legjelentősebb alkotásaként kezelték, ami számomra azt jelentette, hogy a békére, a megbékélésre törekvő igyekezetem nem hiábavaló, hogy az a fajta derűs tárgyilagosság, amellyel elismerem a szlávok elszenvedte sérelmeket és rámutattam az általuk elkövetett igazságtalanságokra, a végső megbékélést mozdítja elő.

Egyébként attól kezdve másként bántak velem a jugoszláv hatóságok is. 1970-ben visszatérhettem Isztriába, májustól szeptemberig ott élek, és mivel ez az esztendő legszebb időszaka, a műveimet ott írom, ebben a falusi békében, csendben; olyan vidéken, ahol oly sok tragédia következett be, és amely azt sugallja, hogy az emberek közötti ellentétek, ellenségeskedések, összecsapások végül is csak átmeneti dolgok; ami örök, az a természet. Ha elnézem a körülöttem hullámzó erdőt, amely tavasszal mindig újra virágzik - miközben minden más csak a múltra utal -, ha azt látom, hogy az erdő továbbra is ott lélegzik, kizöldül, aztán lombját hullatja, majd ismét kizöldül, az az érzésem, hogy ez az igazi, az örök élet...

-Ha beszélgetésünkben eddig nem derült volna ki, most már végképp egyértelmű, hogy ön nem csupán Isztria szülője, de isztriai író is. Ugyanakkor természetesen az olasz - és az európai - irodalmat és a jellegzetes trieszti kultúrát gazdagítja. Ön szerint a mai Trieszt képes-e felvállalni elődei sajátos kulturális örökségét, meg tudja-e tartani ennek a kultúrának kifejezetten trieszti és közép-európai jellegét?

-Fel kell vállalnia. Ha Trieszt fennmarad, ha harminc-negyven év múlva is fontos város lesz, az azt jelenti, hogy sikerült beilleszkednie mindenkori szerepébe. Ha nem, vagyis ha nem érti meg, hogy a háta mögött itt van ez az önálló kis világ, amely szellemileg hozzátartozik, ha nem érti meg, hogy ő maga ehhez a világhoz tartozik, akkor olyan lesz, mint a többi vidéki város, Ancona, Bari... Ezért nagyon nyitott, nagyon dinamikus politikát, látásmódot, önirányítást kell kialakítania. Szerintem ez a dolog *conditio sine qua non*-ja, a triesztieknek erre kell rájönniük. Hogy rájönnék-e, azt nem tudom megmondani. Ebben a tekintetben részben optimista vagyok, részben pesszimista. A pesszimizmusom abból táplálkozik, hogy a mai fiatalok erősen különböznek elődeiktől, a közéletben nemigen vesznek részt, nem gondolkodnak nagyban, tetteikben is inkább a kisebb lépték jellemző rájuk, saját kis ösvényeikről nemigen térnek le, saját szakmájuk, saját kötelességeik rabjai, többnyire kiszolgáltatottak, mások hatása alatt élnek, ritka közöttük az igazi egyéniség... persze ez a dolog összefügg a jóléti társadalommal is, az eltömegesedés, a fogyasztás társadalmával. Ez a fajta társadalom nem kedvez az úttörő szellemiségnek, mindenki a saját kis számításait követi... Viszont optimista vagyok, ha egy kicsit jobban körülnézek, és azt látom, hogy egy sor dolog a szellem térhódítása irányában hat; hogy a trieszti nem tehetik meg, hogy csak egy nyelvet beszéljenek, hogy csak egy bizonyos tájat lásanak maguk előtt; hogy természetüktől fogva hajlamosak arra, hogy másokkal összemérjék magukat, hogy másokkal találkozzanak, hogy több nyelven beszéljenek, hogy akkor is jól érezzék magukat a korukbeliekkel, ha azok más nemzethez tartoznak. Azt hiszem, ebben áll Trieszt igazi ereje, és ha ez a város fennmarad, akkor ennek a szellemiségnek köszönhetően, ebből eredően Trieszt nagyon fontos szerepet fog betölteni.

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA KIKÖTŐJE

- Polgármester úr, mielőtt beléptem volna önhöz, a folyosó falain sok-sok olajfestményt láttam, portrékat, s a képek alatt réztáblácskákra vésett évszámokat. Az arcképek kivétel nélkül férfiakat ábrázolnak, többnyire szúrós szemű, zordon, idős urakat, akik minden valószínűség szerint az elmúlt évszázadokban és még ebben a században is Trieszt városának polgármesterei voltak. A trieszti közélet eddigi főszereplőinek portréi dédapai korról árulkodnak, az ön személyében viszont e felelősségteljes posztot kimondottan fiatal embert üdvözölhetek, aki harmincnégy évesen lett a város első polgára. Ön neves, tekintélyes gyáriparos, sokoldalúan felkészült ember, de ez önmagában talán nem elég magyarázat arra, hogy a triesztiiek, ennek a mélységesen hagyománytisztelő városnak a polgárai tradícióikkal ellentétben ennyire fiatal embert választottak polgármesterükké. Ön szerint miért döntöttek így?

- Szerintem a triesztiiek igen bölcs emberek. Amikor stabilitásra, folyamatosra volt szükség, idősebb, érettebb polgármesterek mellett döntöttek; most viszont, amikor mélyreható változásokra van szükség a város életében mind a gazdaság, mind a hozzánk közel eső városokkal és országokkal fenntartott kapcsolataink terén, a triesztiiek inkább egy fiatal emberre tették fel lapjaikat, olyanra, akinek kora, személye biztosíték egy ilyen jellegű változásra.

- Ahogy az imént megpillantottam önt, megdöbbsentett, mennyire hasonlít - bár lehet, hogy ez a hasonlóság teljesen a véletlen műve - egy valamikor ugyanezt a vezetéknevet viselő magyar honvédezeredre, Illy Gusztávra, akinek a negyve-

Interjú Riccardo Illy polgármesterrel

nes évek végén készült fényképét épp a napokban volt alkalmam látni. Annyi biztos, hogy az Illy név nem olasz, nem is szlovén. Honnan ez a név, és ön, az ön családja honnan származik?

- Nagypapámat Francescónak, Ferencnek hívták, sajnos már akkor meghalt, amikor még csak két éves voltam, így nemigen emlékszem rá. Magyarországról jött, az osztrák-magyar birodalom katonája volt, és az első világháború után Triesztbe utazott. Nagyon megtetszett neki a város, és úgy döntött, hogy végleg letelepszik Triesztben. Feleségül vett egy nőt, a nagyanyámat, aki félig német volt, félig pedig ír. Származásom tehát Magyar-

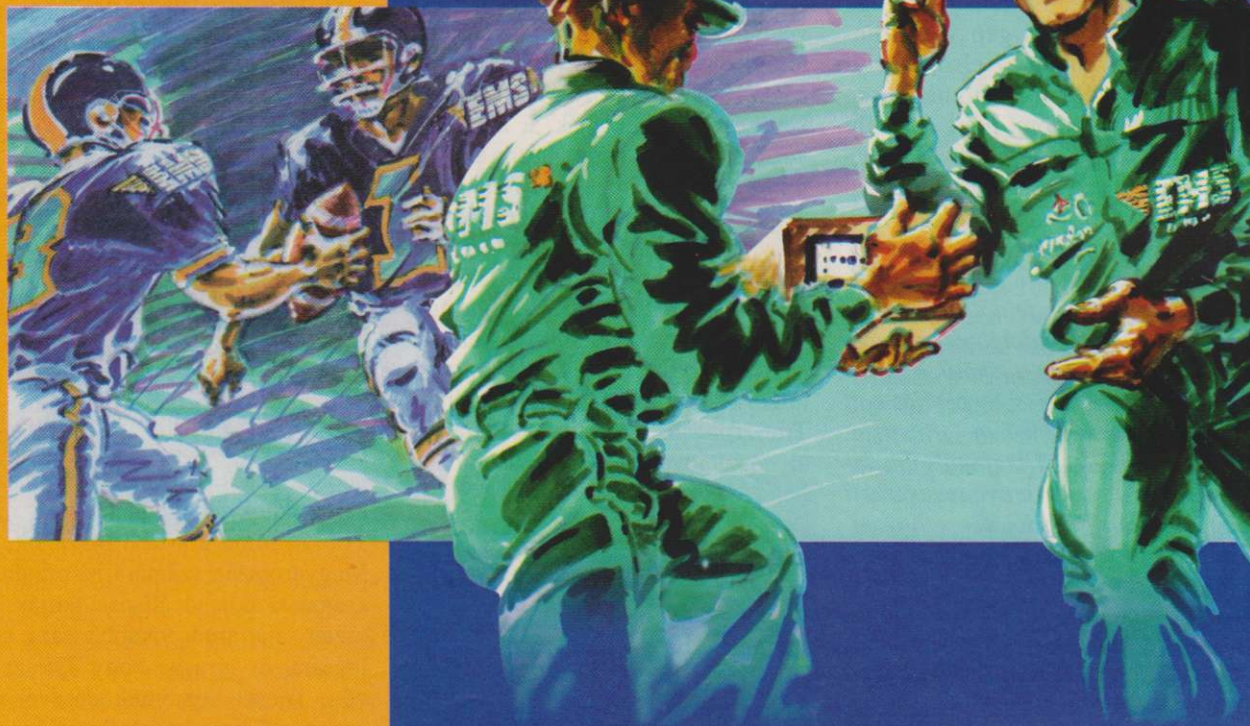
országra nyúlik vissza, és magyar nagypapám szellemének és jellemének nagy része átszállt apámra, majd tovább reám, fivéreimre és húgomra.

- És mihez kezdett itt Illy Ferenc, a magyar nagypapa?

- Ferenc nagypapám, miután hosszabb ideig Bécsben dolgozott könyvelőként egy vállalatnál, 1933-ban kezdett el Triesztben kávéval és csokoládégyártással foglalkozni. Tevékenységét a második világháború elejéig folytatta, utána abba kellett hagynia, hiszen nem állt rendelkezésére a szükséges alapanyag. Ekkor a cikória gyártására tért át, a cikória ugyanis némi kezelés, pörkölés után ízében, aromájában hasonlított a kávéra, tehát egyfajta pótkávé volt. Amikor a második világháború véget ért, újraindította a kávéipart, de elhagyta a csokoládégyártást. Néhány évvel később apám, aki közben vegyészmérnöki diplomát szerzett, s így a kávéipart tudományos alapokra helyezte, átvette nagypapámtól a cég vezetését. Elsősorban a termelés minőségét fejlesztette tovább, és a vállalat nemzetközi jellegét erősítette. Jómagam 1977-ben léptem be a cégbe, tehát több mint tizenöt éve; elsősorban termékeink forgalmazásával foglalkoztam, azaz a vállalat kereskedelmi tevékenységével. Az utóbbi években az Illycaffè ügyvezető igazgatója voltam, pár héttel ezelőtt elnökhelyettesé neveztek ki. A dolog hátterében az áll, hogy időm legnagyobb részét a város vezetésének szentelem, és sajnos csak igen kevés időt fordíthatok a vállalatra. Az elnökhelyettes szerepköre tehát - amely abban áll, hogy távollétében helyettesítenem kell az elnököt - sokkal inkább megfelel az

A

CSAPAT

Tagjai egytől egyig tudják
a dolgukat.

Gyorsak,
összeszokottak,
céltudatosak, minden-
hova időben odaérnek.
Az EMS csapat nem ismer
lehetetlent.

Küldeményéért
kívánságra házhoz megy,

és a lehető legrövidebb idő
alatt eljuttatja a kívánt
helyre. Belföldön vagy a
világ 72 országában.

EMS Belföldi és Nemzetközi
Gyorsposta Szolgálat.

A csapat, amely gyors,
megbízható és megfizethető.

Amely mindent megtesz az
Ön sikeréért.

Mert Önnek nemcsak a
részvétel, hanem
a győzelem is
fontos.

EMS Belföldi és Nemzetközi

Gyorsposta Szolgálat,

telefon:

222-7777

EMS GYORSPOSTA

időbeosztásomnak vagy inkább az időhiányomnak.

- *Az önök nevéhez fűződik a kávéfőzőgép kifejlesztése is.*

- Nagypám volt az, aki 1935-ben megtervezte és meg is konstruálta az első automata kávéfőzőgépet, de ebben még nem a gőz nyomta keresztül a forró vizet a kávéban, hanem egy légszivattyú sűrített levegőt termelt, és kezdetben ez volt a víz hajtóereje. Ez tehát még egy rendkívül bonyolult gép volt. Mindenesetre a világon az első, amelyből a „presszókávé” automatikusan kicsordogált. Tudom, hogy a „caffé espresso” fogyasztásának Magyarországon is nagy hagyománya van.

- *Majdnem akkora, mint az Illycsalád triezsti tevékenységének. Mindenesetre az Illycaffé és a többi, jellegzetesen triezsti feldolgozó üzem, az egész triezsti feldolgozóipar tevékenységének alapja a kikötő. Ez a kikötő egykor óriási szerepet játszott Közép-Európa életében, Ausztria, majd a Monarchia legfontosabb kikötője volt. Ön szerint visszanyerheti hagyományos funkcióját?*

- Én úgy vélem, hogy igen. Gondoljunk csak arra, milyen óriási fejlődésen ment keresztül az utóbbi években a távol-keleti kereskedelmi forgalom. A távol-keleti országokban ugyanis rendkívül jelentős az ipari növekedés, nem csupán Japánban, hanem Koreában, Tajvanban is, és így tovább... Ez a hihetetlenül nagy ipari fejlődés a kereskedelmi forgalom erőteljes fejlődését vonja maga után. Ha a Távol-Keletről érkező hajók nem Rotterdam vagy Hamburg felé veszik útjukat, azaz nem kerülik meg egész Európát, hanem ráfordulnak az Adriai-tengerre, öt nap hajózási költséget takarítanak meg. Trieszt tehát Közép-Kelet-Európa és elsősorban a távol-keleti országok közötti tengeri összeköttetés csomópontjának szerepére hivatott.

- *Mit tehet Trieszt a Közép-Európa, Budapest, Prága és a többi hajdan „mitteleurópai” főváros felé vezető út- és vasúthálózat fejlesztése érdekében?*

- A kereskedelmi forgalmat valóban ebben az irányban lehetne leginkább fejlesztem, már csak azért is, mert a közép- és kelet-európai országok, így Magyarország, de Csehország, Szlovákia, Románia, Bulgária

gazdasága is 1994-re már vagy stabilizálódott, vagy növekedni kezdett. 1995-ben pedig a fordulat óta először mindegyik ország növekedést mutat. Trieszt két alapvető módon tudja szerezni előmozdítani a kereskedelmi forgalom fejlődését. Először is úgy, hogy javítja a kikötő hatékonyságát. Ez a folyamat már megindult azzal, hogy kinevezték a kikötőhatóság elnökét. Az olasz kikötőkben valóságos forradalmi változások mennek végbe az utóbbi időben. A kikötőhatósági elnököknek ugyanis az a feladata, hogy az összes kikötői tevékenységet privatizálják, a kikötéstől kezdve a ki- és berakodáson keresztül az áruk raktározásáig. Tehát a közeljövőben a kikötő tevékenysége már nem az állam, hanem magánvállalatok kezelésében folyik. Növekszik a hajózási útvonalak száma, egyszerűsödnek a vámolási eljárások. Minden gyorsabb és hatékonyabb lesz. A dolog másik oldala a szállítás. Trieszt ideálisnak mondható stratégiai pozícióval rendelkezik ahhoz, hogy kiszolgálja a közép-európai országokat, de ehhez jó útvonalakra van szüksége. Ebben a tekintetben polgármesterként is feladatomban tartom, hogy meggyőzzem az olasz kormányt és magát az Európai Uniót is a nyugat-keleti és az észak-déli, tehát pont Triesztben kereszteződő közlekedési tengelyek megteremtésének szükségességéről. Számunkra létkérdés, hogy Triesztig eljuttassuk a Lyonból induló, Torinót és Velencét érintő nagy sebességű vasútvonalat, és ezt Triesztből tovább kell majd építeni Budapest és lehetőleg Kijev irányában. Fontosnak tartjuk a Budapest felé tervezett nagy sebességű vasútvonal mellett az autópálya-hálózat kiépítését is.

- *Szlovénián keresztül?*

- Úgy gondolom, hogy Szlovénián keresztül, a Szlovénia által elkészített tervek alapján, annál is inkább, mert jelenleg Horvátország sajnos még háborús színtér, tehát mind az építkezés, mind a területén való áthaladás komoly kockázatot jelenthet.

- *Itt Triesztben olyan véleményeket is hallottam, hogy a várost a végleges bezártság, a perspektívák hiánya fenyegeti, hiszen földrajzilag rendkívül beszorítottan, egy igen szűk földnyelven él...*

- Én egyáltalán nem vagyok ezen a véleményen. Az való igaz, hogy a Triesztet környező terület kicsi, lakóinak számát tekintve Trieszt Olaszország tizenötödik városa, de a körülötte fekvő megye országunkban a legkisebb, még a száz négyzetkilométert sem éri el. A város élete tehát elsősorban azoktól a környező területektől függ, amelyek Szlovéniában, Horvátországban és talán még szélesebb körben találhatóak. Tehát az a fajta bezárkózó politika, amelyet Trieszt egy-két évvel, pontosabban másfél évvel ezelőttig folytatott, csak és kizárólag a várost büntette. Én ennek pontosan az ellenkezőjét teszem, polgármesteri minőségemben az egyik legelső utam Ljubljánba vezetett, ahol találkoztam Kucsan elnökkel és a szlovén főváros polgármesterével; meglátogattam néhány minisztériumot, hogy operatív módon áttekinthessük, mire van leginkább szükség új társadalmi, kulturális és elsősorban gazdasági kapcsolatok kialakításához. A jószomszédi kapcsolatok elengedhetetlenek mind Trieszt, mind a közeli országok, így Magyarország számára is, mindazok számára, akik ideálisnak tartják Triesztet saját áruik továbbítására, szállítására, és arra is, hogy Trieszt révén, Trieszt közreműködésével magas szintű kereskedelmi tevékenységet folytassanak, hiszen városunkban igen sok és nagyműtű import-export vállalat működik. Ráadásul Trieszt hamarosan azt a funkciót is betöltheti, amelyet jelenleg Szingapúr jelent Kína számára: olyan kereskedelmi bázissá válik, ahol a vállalatok mind az import-export, mind a beruházások területén az összes szükséges információ megszerzhetik.

- *Tehát Trieszt nem csupán a tenger, hanem a kontinens irányában is nyitott?*

- Igen. Tudom, hogy ez nem így volt az elmúlt évtizedekben, de mára már Trieszt minden irányban nyitott. Egyrészt Nyugat, az Európai Unió felé, másrészt Kelet-Európa, vagyis ama országok irányában, amelyek már ma is társult tagok, és a közeljövőben az Európai Unió részévé válnak; de kikötője révén nyitott a távol-keleti országok felé is, amelyek a nemzetközi kereskedelem igen fontos piacának ígérkeznek. ■

HÍD KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

- *Professzor úr, egy könyvet tartok a kezemben, a címe: TRIESZT. „Az olasz városok története” elnevezésű sorozatban megjelent nagylegzetű művet ön társszerzőként jegyzi; ön és tudós kollégái négyszáz oldalon foglalták össze mindazt, amit erről a városról tudni lehet. Ha arra kérném, hogy néhány percben vázolja fel Trieszt történetét, vállalkozna-e rá, s ha igen, honnan indulna a történet? Netán a rómaiaktól, akiknek amfiteátruma a város közepén szerénytelenkedik?*

- Nos, elindulhatunk a római színházról, és akkor elmondhatjuk, Trieszt a római birodalom alatt municipium volt, a dáciai Traianus császár idején érte el ókori fejlődésének csúcspontját, ekkor épült a színház is. De ezt követően, sok-sok évszázadon keresztül, egészen az újkor bekövetkeztéig Trieszt igen szerény városka, lélekszáma nem haladja meg az ötezret, gazdasága befelé forduló, s őszintén szólva a kultúra területén sem jeleskedik.

- *Agrárváros?*

- A sótelepekből és a szőlőből él. Nem mezőgazdasági város, hiszen ott vannak a hátában a Karsztok, művelésre alig alkalmas ez a föld, legfeljebb az olajfák és a szőlő marad meg benne. Szóval só, olaj és bor. És persze patriciátus, roppant merev osztálykorlátokkal, mint egyébként mindenütt abban a korban. A XVIII. század elején, pontosabban 1719-ben óriási változás következik be. A változás egy Habsburg uralkodó, VI. Károly nevéhez fűződik.

- *Hadd vessem közbe, hogy őt a magyar uralkodók sorában III. Károly néven tartjuk számon.*

- Trieszt 1382 óta tartozik a Habsburgok fennhatósága alá, maga a város ajánlotta fel alattvalói hűségét a birodalomnak, hogy így szabaduljon meg a velencei uralomtól; nem kevés

Interjú Fulvio Apih történésszel, a Trieszti Egyetem tanárával

bölcsességgel úgy döntött, hogy közeli ura helyett inkább egy távolabbi választ magának. Nos, három és fél évszázaddal később VI. Károly nagyhatalmat csinál Ausztriából. Pénzre van szüksége - a modern állam csak akkor működik, ha gazdag; ha nem gazdag, nem működik -, tehát követi XIV. Lajos erős Franciaországának példáját: a merkantilizmust hívja segítségül. Vagyis növeli az exportot; az import helyett a pozitív kereskedelmi mérleg a célja.

- *Ez a XVIII. század japán trükkje...*

- Csak részben, mivel a japán trükk másik oldala a totális minőség. Ezzel szemben a VI. Károly által létrehozott szabadkikötő tevékenysége elsősorban a drága keleti árukra irányul: fűszerekre, aromákra és nem a tömegcikkekre, azok csak később kerülnek sorra. Mindenesetre a tengernek és a tengerre való nyitásnak köszönhetően Trieszt lesz a levantei kereskedelem végállomása, olyannyira, hogy lassanként elszívja Velence elől a forgalmat. Az Adriai-tengeren átrendeződik a kereskedelem. Az Adria történelme mindig is erről az átrendeződésről szól: az ókorban Aquileia volt az Adria fővárosa, aztán Velencébe, majd Trieszbe irányult a forgalom, most pedig megoszlik Trieszt, Fiume (Rijeka és Capo d'Istria (Koper) között...

A szabadkikötővel Trieszt városa gyorsan növekedett, és egy évszázad leforgása alatt lakóinak száma ötezerről nyolcvanezerre nőtt. Azért növekedett ilyen gyors ütemben, mert a profit igen magas volt. Ráadásul máshonnan is dőlt a tőke, például Flandriából. A tőkét és a profitot is az itteni tevékenységekbe fektették be. Ennek köszönhetően olyan helyi tevékenységek alakultak ki, amelyek leginkább megfeleltek a város gazdasági lehetőségeinek. Trieszt a hajók és a kereskedelem városa. Ha ez így igaz, akkor mire van leginkább szüksége? Biztosítótársaságokra - hiszen hajózni nemcsak muszáj, de veszélyes is - és hajógyárakra, hajójavító-műhelyekre. Ez Trieszt legvirágzóbb korszaka. A város eléri a nyolcvanezres lakosságot, és a gazdasági fejlődés - biztosítótársaságokkal, hajógyárakkal, javító-műhelyekkel együtt - egy erős középosztály létrejöttét hozza magával. Hiszen szükség van hivatal-

nokokra, szükség van könyvelőkre, szükség van tanároknak. És ez a középosztály olasz kultúrával, olasz mentalitással alakul ki. Sőt, nemcsak kultúrájában olasz, hanem politikai ambícióiban is az. Az olasz Risorgimento ugyanis, legalábbis a múlt század hatvanas éveinek végéig demokratikus ihletésű; alapvetően a középosztályra épít. Így aztán ez a középosztály, amely a tájnyelv mellett művelt nyelvként az olaszt beszéli, fokozatosan irredenta lesz, mármint abban az értelemben, hogy el akar távolodni Ausztriától. Ugyanis az osztrák-magyar birodalom többi nemzetiségétől eltérően az olaszok igen kevesen vannak, Trieszt és Trento között mindössze hétszázazren élnek; ráadásul a birodalom határán, tehát nem gondolhatnak egyfajta autonómiára, mint a magyarok, a szlovákok vagy a csehek. Vagy kiválnak Ausztriából, vagy előbb-utóbb elosztrákosodnak. A helyzet akkor éleződik ki igazán, amikor a birodalomban kirobban a nemzetiségi kérdés, vagyis amikor öntudatra ébrednek az úgynevezett „saját történelemmel nem rendelkező” nemzetek. Prágában a csehek, erre felé meg a szlovénok. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Bécsben 25 százalék a cseh, Triesztben 25 százalék a szlovén lakosság. Azzal az óriási különbséggel, hogy pár évtized alatt Bécsben a cseheket asszimilálják - ha belelapozunk a bécsi telefonkönyvbe, azt látjuk, hogy egytől egyig elnémetesedtek -, Triesztben viszont nem ez történik. Az itteni szlovénok hátszaga ugyanis ott húzódik közvetlenül a város mögött... Szóval kitör a nemzetiségek közötti harc, amely nemzetek közötti harccá, majd osztályharccá alakul át. hiszen a szlovénok általában parasztok és szegények, az olaszok többnyire polgárok és gazdagok. Hosszú időn keresztül Trieszt a szlovénok legnagyobb városa, 1918-ig több szlovén lakik Triesztben, mint a mai Szlovénia fővárosában. Ljubljana lakossága ugyanis ekkoriban félig német, csak utána szlovenizálnak mindenkit.

Az első világháborúval felbomlik az Osztrák-Magyar Monarchia és Trieszt olasz város lesz. Kultúráját, nyelvhasználatát, népességének összetételét tekintve Trieszt már közel egy évszázad óta olasz, de csak a világháború végén lesz Olaszor-

szág része. Azzal viszont, hogy Trieszt politikai értelemben is olasz város lesz, beköszönt a gazdasági válság. Ugyanis Trieszt mint szabadkikötő, mint Ausztria egyetlen nagy kikötője valójában csak a protekcionizmus révén működött. A Prágából indított úvegszállítmány akár nyolcvan százalékos vasúti tarifakedvezményben részesült, ha a trieszti kikötőbe vette útját. Trieszt jóléte mesterséges jólét volt. Az egész város mesterséges volt; azért nőtt nagyra, mert Bécsben így akarták, mert Bécsben így döntöttek.

- *Vagyis Trieszt a Monarchia adófizetőinek pénzéből éldegélt?*

- Nem... Trieszt hasznot hajtott, óriási hasznot termelt. Csakhogy kizárólag a kettős Monarchián belül volt működőképes. Mihelyt ez a rendszer véget ér, Trieszt elveszíti funkcióját, megszűnik Közép-Európa tengeri kijárata lenni.

- *Olaszország mivel kompenzálja az eredeti funkció elvesztését, vagy ha úgy tetszik, a fasiszmus milyen szerepet szán Triesztnak?*

- A fasiszta rezsim megpróbálta megfordítani a kérdést. Mivel a természetes hátszág immár nem állt a város rendelkezésére, a Balkánon tervezett olasz terjeszkedés támaszpontjává igyekezett átlakítani Triesztet. Ez a terv is az ismert módon ért véget a második világháború végén; az összeomlás ebben a tekintetben is teljes volt.

- *És maga a világháború miként ér véget itt, Triesztben?*

- Úgy, hogy Triesztet elfoglalják a jugoszlávok. Tito marsall seregei bevonulnak a városba, és negyven napon át megszállva tartják. Rendkívül rossz emlékeket hagynak maguk után, a városban öldökölnek, rabolnak; az embereket deportálják, közülük ezreket lőnek halomra a Karsztok sziklahasadékaiban, a „foibákban”. Végül az angolok és amerikaiak, akiknek Ausztria elfoglalásához szükségük van Triesztre, kiszorítják a jugoszlávokat a városból. Trieszt tíz éven keresztül együtt élt a szövetséges csapatokkal, egyszerre volt demokratikus város és egyfajta katonai támaszpont. Trieszt alkotta az úgynevezett Szabad Trieszti Terület A zónáját. A B zóna, vagyis Isztria a jugoszláv partizánok fennhatósága alatt maradt, és innen legalább háromszázezer isztriai olasznak kellett elmenekülnie,

ugyanis a jugoszláv szocializmus sajnos a végsőkéig, vagy inkább a végtelenségig nacionalista volt.

- *Ezt a menekültáradatot Trieszt képes volt fogadni, esetleg befogadni?*

- Trieszt nem rendelkezett az ehhez szükséges forrásokkal, ennyi embernek nem tudott hajlékot és munkát adni. Már csak azért sem, mert az exodus az ötvenes években is folytatódott, ugyanis a háború után tíz évvel az A zóna, vagyis Trieszt és legszűkebb környéke visszakérült ugyan Olaszországhoz, de a B zóna, azaz nagyjából Isztria végleg a jugoszláv állam része lett. A menekültek közül a fiatalok szétszóródtak a világban, nagy részük Olaszországban lelt hazára. Az idősebbek, akik már nem voltak képesek az újrakezdésre, Triesztben telepedtek le, így legalább a szülőföld, Isztria közelében maradtak. Egyébként ez az egyik oka annak, hogy Trieszt az „aggok városa”, az az olasz város, ahol az idős emberek aránya a legmagasabb.

- *Ez az egykor par excellence „mitteleurópai” kikötőváros, amely a két világháború között a balkáni olasz expanzió, majd a második világháború után egy évtizedig a szövetségesek támaszpontjaként működött, volt egyfajta városállam és ugyanakkor Európa legnagyobb menekülttábora, ez a már elagott, de ennek ellenére rendkívül élő, dinamikus város milyen szerepet vállal fel az ezredforduló közeledtével?*

- Trieszt most azzal próbálkozik, hogy egyfajta hídként működjön Kelet és Nyugat között. Ami persze az egykoron élvezett támogatás nélkül igen nehéz dolog, hiszen egész Közép-Európa azon igyekszik, hogy híd legyen Kelet és Nyugat között. Ami mellettünk szól, az az, hogy ebben a hídszerepben roppant gazdag hagyományokkal rendelkezünk. És nemcsak szeretnénk, de el is vagyunk szánva arra, hogy fennmaradjunk.

- *Ez a történész véleménye. Történelmi tényekre, tendenciákra, statisztikákra alapozott vélemény. Apih professzor úr véleménye. De miként vélekedik gazdag élettapasztalatainak birtokában a trieszti polgár, Fulvio Apih, vajon van-e jövője Triesztnak?*

- Van jövője, de többé nem lesz igazi nagyváros. ■

AZ OLASZ ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI KULTÚRA VÁROSÁ

— Szenátor úr, ön szerint milyen történelmi folyamatok játszottak közre Trieszt mai geopolitikai helyzetének kialakulásában?

- Trieszt történelmére döntő befolyást gyakorolt az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követően a környező nemzetállamok kialakulása: ekkor ért véget a Risorgimento nyomán támadt olasz egyesítési hullám, ekkor születtek meg a délszláv államok. Az így létrejött független államok természetesen beilleszkedtek az akkori, egymástól erősen különböző elképzelések alapján alakuló európai folyamatokba, s ezáltal a köztük feszülő ellentétek még élesebbé váltak. Olaszország az első világháború vége után megpróbált beilleszkedni a nagy európai nemzetek hatalmi politikájába, míg a szláv államok egy olyan jugoszláv egységet képzeltek el, amely etnikailag az utolsó szlovént is magába foglalja, még akkor is, ha az illető egyértelműen olasz területen él. Ez a konfrontáció az első világháború végén az olasz területi igények jelentős mértékű teljesüléséhez vezetett, de a második világháború végén a helyzet megfordult, Olaszország vesztesként került ki a konfliktusból, Triesztet megfosztották hátországától, Isztriától, s az olasz államhatárt mintegy a város szélén húzták meg. Trieszt története végsősoron abban áll, hogy a város folyamatosan keresi olaszországi és európai helyét, szerepét. Úgy gondolom, hogy leginkább európai helyzete és szerepe az, ami reménykeltő, annak ellenére, hogy az új határok szűk területet mértek ki számára. Azt ugyan ki lehet jelenteni, hogy a második világháború után kijelölt határ Olaszország számára igazságtalan határ, de a probléma

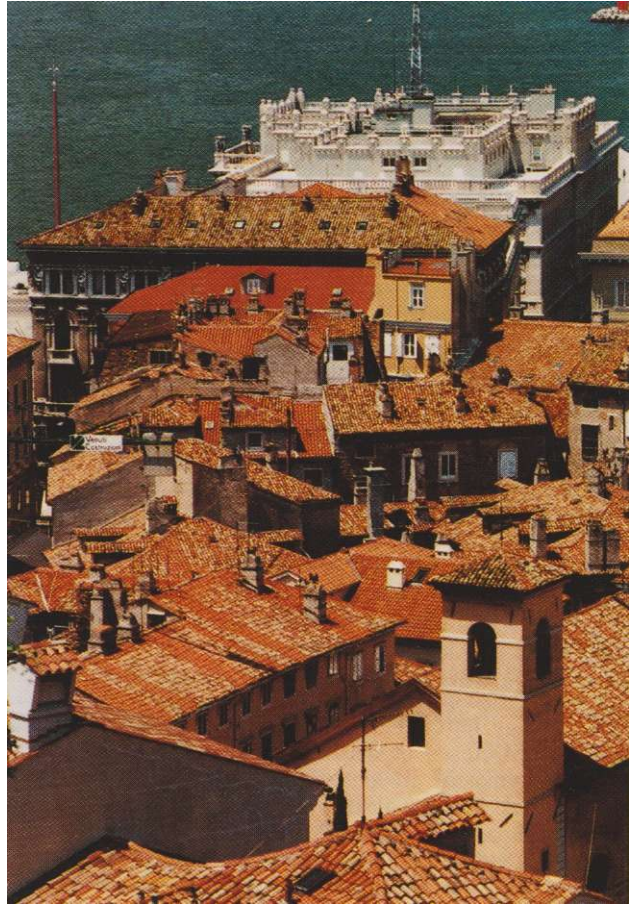
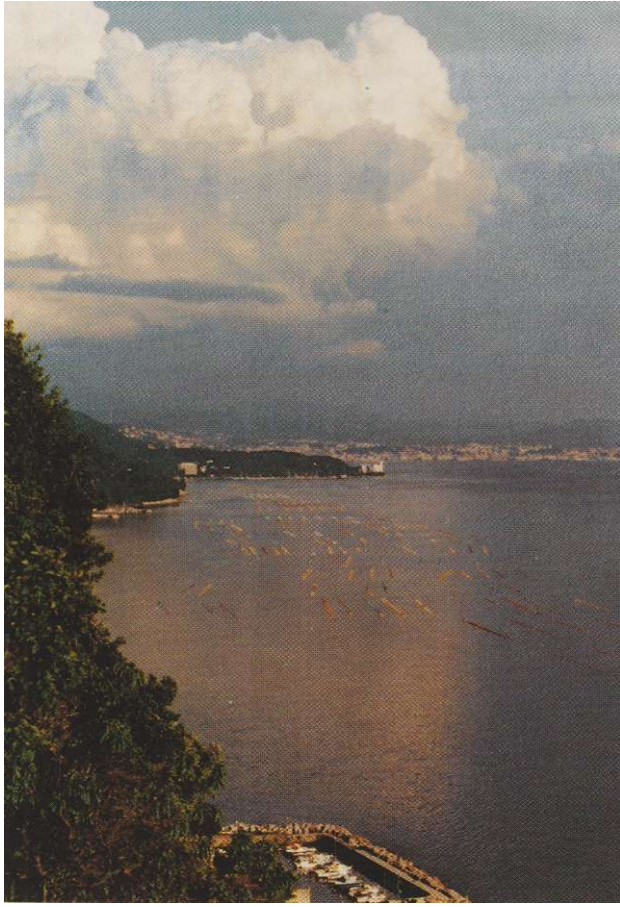
Interjú Corrado Beici szénátorral

területi követelések formájában nem kezelhető, az egyetlen megoldást egy olyan Európa jelentheti, amely az államhatárokat inkább közigazgatási határoknak tekinti, mintsem akadályoknak, sorompóknak. És ha - mint ahogy azt mindannyian hón óhajtjuk - hamarosan véget ér a délszláv államok közötti háború, Trieszt visszaszerezheti azt a központi helyét Európában, amely oly sokáig volt sajátja.

- Olaszország csak tíz évvel a háború után kapta vissza Triesztet, de végül is visszakapta. A második világháború győztes hatalmai sem kérdőjelezték meg Trieszt olasz mivoltát, amelynek olasz a nyelve, olasz a kultúrája. És mégis, Trieszt mintha nem az olasz városok levegőjét árasztaná, már arculatában is más. Az utcákban járva, az emberekkel beszélgetve néha az az érzésem, hogy talán nem is Olaszországban járok...

- Trieszt valóban különbözik az összes többi olasz várostól, mert erősen magán viseli a közép-európai hatásokat. Magában hordoz egy szlovén nyelvi kisebbséget is, történelme tele van a különböző etnikumok között létrejött kapcsolatokkal, különböző népek hatásaival, amelynek következtében a város olyan olasz kultúrával rendelkezik, amely egyszerre európai is, ráadásul inkább közép-európai, semmint nyugat-európai. Én úgy látom, hogy Trieszt olyan olasz nemzeti vagyion, amely képes arra, hogy más nemzetek „apportjaival” tovább gazdagítsa magát. A környező nemzetek eme „apportjai” a múltban ugyan konfliktusok forrásai voltak, de távlatilag, az egységes Európa szempontjából a jövőt, a közös gazdagodást jelenthetik. ■

Cesare Tomasetig

VISSZATÉRNI KÖZÉP-EURÓPÁBA

Megtalálja-e Európa, lélegzetének szünetében, gondolatában és reménységében, az ő délkörét?

Nem sok idő maradt már rá, hogy megbizonyosodjon róla: hosszú vándorlása, mely egész éjszaka tartott, elvezetett-e legalább egy maroknyi lényeges szóhoz?

A minták, az összes minta, főképpen pedig a megszentelt minták nem szolgálnak többé semmire; ha erejüket igazán mérlegre tesszük, csak a széteséshez vezetnek. Nem olyan utakra van többé szükség, amelyek vezetnek valahová, hanem olyanokra, amelyek lehetővé teszik a visszatérést. Csak a visszatérésben elevenedik meg az új elindulás. Ezt az alapvető szabályt kell most alkalmazni Közép-Európára, Európának arra a részére, amelyet mindig is az átmenet és a menekülés földjének tekintettek, és amely valóban az átmenet földje, de lakott föld is egyben, amely áthaladásra és nem csak áthaladásra szolgál: áthaladásra és maradásra, egy csodálatos táj belakására. (Ebben a pillanatban az volt a vágya, hogy - ha csak egyszer is - ezen a tájon töltsen el a négy évszak idejét.)

„...és nem emelek a magasba többé semmiféle zászlót, esküsöm.” (L. Canali)

Ezidőtt nincs más igazság és nem létezhet más akarat, mint visszatérni Közép-Európába. Aki szereti Európát (de miért is kellene szeretni Európát?), aki azt gondolja, hogy Európának továbbra is léteznie kell (ki gondolja, hogy Európának továbbra is léteznie kell?), s hogy Európából valami jó jöhet ki (hogyan és kinek a számára?), an-

nak vissza kell tudnia térni Közép-Európába. Itt sújtották és sértették őt, s ő maga nyitott sebet a Balti-tengertől a Fekete-tengerig, hagyta vérezni ötven évig, kevéssel több vagy kevéssel kevesebb ideig, mint egy ember élete. Nem elég azt mondani, hogy a seb nem látszik már, hogy nincs többé ott a fal: ez csak egy újabb becsapás hangja; a seb mély és a kéreg alatt gennyedt és veszélyes marad. Hová tűnt 1989 novemberének lelkesedése, amikor egész Európa össze akart ölelkezni az Uraitól az Atlanti-óceánig (kik, miért?), s a hiszékenyek lábosokat és régi edényeket dobáltak ki az ablakból? És a szirének, a szirének hová rejtőztek, tűnékeny éneküktől fölkavarva? Az európai ember kulturálisan nem volt felkészülve a pillanatra! Az egyetlen nyelv, amelyet végül használni tudott, a pénzé volt, vagyis az erőszaké. A pénz mindig becsapja az embert, felemeli, elködösíti a tekintét, és fájdalmas körülmények között ott hagyja őt: a pénz mindig ugyanott akar maradni. Összedőlt a hazugságnak egy korszaka (összedőlt-e?), és új hazugságok nyernek teret; a napok megmutatják kegyetlenségüket, a számlák nem egyeznek: és lám, egy adott összeg valójában alávetettséghez vezet, és az erőszak kezébe ragadja a parancsnoki jogart. Aki a népek nagy vegyes vállalatáról álmódott, álmában elalélt. Nyugat-Európa falakat emel mindenki ellen, egy ledöntött fal helyére tízet, százat, ezret emel. Minden fal a vég rettenetét rejti, s a vég rettenete táplálja az őslakosok gyűlöletét. Nyugat-Európa: a hazugság kétsoros öltönyben. „A gazdagokról egyébként ebben az összefüggésben senki sem beszél soha, senki nem vonja kétségbe

mozgásszabadságukat. Ahol a bankszámla rendben van, az idegenek iránti gyűlölet mintegy varázslásra eltűnik. A pálmát ebben az értelemben a kábítószer- és fegyverkereskedők viszik el, valamint a bankárok, akik megforgatják a pénzt. Ezek az emberek nem ismernek fajokat és fölül állnak minden nacionalizmuson. Az idegenek annál idegenebbek, minél szegényebbek.” (Enzensberger)

Ezek a prédikátorok, akik minden egyéb dolog fölött a nyájukat (a saját dogmájukat) védik, a szádok során az erőszak és a gyűlölet magvait vetik el. Most megvallják, beismerik, sőt fitogtatják saját (múltbeli) bűneiket, hogy megnöveljék (mai) hatalmukat.

Eleinte mintha érteni lehetne, ki védekezik és ki támad, kis idő múlva azonban ez a megkülönböztetés lehetetlenné válik, s a behajtásra már csak a fegyver embere jelentkezik. A nagylelkűséget egyazon pillanatban jelentették be és gyűrték le: ezért a keleti és a nyugati emberek közötti nagy összelelkezés elmaradt, s azok kiújult gyanakvással figyelik egymást.

Kelet-Közép-Európában a számlák nyitva maradtak, és csak a bosszúval kívánják kiegyenlíteni őket. Ide tehát vissza kell térnie, vissza muszáj térnie mindannak az intelligenciának és művészetnek és költészetnek, amely az övé volt; mindazt az alkotókészséget, amely ebből a Közép-Európából indult ki centrifugális erővel, vissza kell hozni.

A közép-európai ember az elindulás és a visszatérés embere, ő a felfedező, de költő is, aki sohasem hagyja el a hátizsákját, és magával hordja az emlékezetét és a nosztalgiaját, és ezekkel a szabadulás városát énekli meg: a szabadulás vá-

Részletek a szerző közeljövőben megjelenő könyvéből.

rosa nagy, mint a világ; nem nagyobb az ő szívénel, de sokan szeretnék megismerni a szívét.

Más szabadulás nincs.

Ezt a várost keresem, és ennek a városnak az embereit; a város vonzza az embereket és az emberek érzik a várost, valami élő és élénk dolog alakul itt ki, lehetséges és kívánatos, egy olyan hely, ahol a kéz és az ész együtt dolgozik. Meg kell találnom a régi, alakítható várost, felnöveszteni, megújulóként, kizárólagosan tiszteínivalóként, lehetségesként, hogy új legyen, és álmom és álmodom.

Annyi fura dolgot gondol el az ember éjszaka, gondolta.

A semmi tekintete. Annyiszor figyelt meg mozdulatlan, tekintetüket a semmibe mélyesztő embereket, és azt képzelte, hogy oly gondolattal éltek, hogy az mozdulataikat megállította... a téboly egész karavánokat mozgatott szerte a kontinensen. Mindenki a maga szakállára indult útnak, az út céljára azt tűzve ki, hogy az ígért földjére vigye el őt, úgy érezte, egy érzés születik újjá benne. Meg-megszakadó dolog, még nem elhatározás volt ez, de meg-megjelent és melegített. A tűz meggyúltával még nem volt bizonyos, hogy az tovább is égni fog, túl gyenge még, a láng folyton el akart aludni, s valóban el is tűnt, aztán újra megjelent, és azt a könnyed érzést hozta magával, hogy semmihez nem kötődött szorosan, és alighogy létezett, semmi több, mint egy vékony reménység, egy rövid fuvallat, egy lélegzet: ami épp arra elég, hogy elinduljunk... A nagy és a kicsi szembefordulnak egymással és megütkeznek, anélkül, hogy értelmet találnának örök alakulásukban, mozdulatlan maradásukban. Egy század vége semmiség, egy ezredévé még annyi sem, ám a dolgok meglátására az álom szolgál... a jel szolgál. Jelet adni és elindulni: igény, jelét adni, hogy véget vetünk valaminek. Ez természetes dolog, amely többször megismétlődik az életben, helyezünk egy követ fölébe, ha nem így volna, mindnyájukat agyonnyomna az emlékezet...

Ez a természet tréfája is, amiért is néhányan gondolkoznak és újra gondolkoznak, és a végén látod őket, amint a semmibe mélyesztik tekintetüket; mások az emlékezet megjelenésekor egy jelet követnek, és így tekintetük a jövőbe hatol, új történeteket találnak ki, és másokat is belevonnak a kalandjukba.

De az előbbiek is adnak (látnak) jelet, gondolta.

Válhat-e egy város olyan város-sá, amelynek feladata van? Olyan ez, mint küldetéssel megbízni egy embert. Gyakoribb, hogy az ember önmagát bízta meg egy küldetéssel, hogy nemesebbé tegye az életét, mely máskülönben lapos és egyhangú volna, s csupán a gazdagság s az étek szegénysége fémjelezné. Ugyanígy van a várossal is, értelmet kell találnia magának. „Városaink többnyire folyóparton terülnek el, kereskedelmi góccok voltak, gabonaszállító hajók jártak, szeszélyes tutajok, meg nagy gulyákat hajthattak errefelé, bár az is lehetséges, hogy csupán egy barokk úr kénye-kedve jelölje ki a helyet, a helyet, ahol most vagyunk.” (Esterházy)

Néha azonban a város meghal, nem pontosan úgy, mint az ember, talán úgy, mint egy nép.

Beszélgünk most Európa adósságáról Közép-Európával szemben.

Beszélgünk most arról, hogyan fizessük meg ezt az adósságot.

Beszélgünk most arról, mit kell mindegyikünknek tenni ahhoz, hogy ez az adósság meg legyen fizetve.

Beszélgünk csupán az e században felhalmozódott adósságról.

Beszélgünk most arról, hogy ezt az adósságot megfizetve miként leszünk mindnyájan gazdagabbak.

Beszélgünk most arról, hogy csakis ezen adósság megfizetésével menekülhetünk meg.

Európa felosztása volt a legsúlyosabb büntetés, amelyet az európaiak elkövethettek önmaguk ellen. (Európa sohasem volt egyesítve!) Németország kettéosztásával Európa megsebesült, azután a vasfüg-

gönnyel meg is csúfolták, előbb azonban kiirtotta magát, és komoly kísérletet tett önmaga megsemmisítésére: mindezt még ebben az élő évszázadban követte el.

Az adósságot meg kell fizetni. Ennek az adósságnak a felelőssége Keleten van és Nyugaton van, és a Keletnek és a Nyugatnak meg kell fizetnie azt, olyan adósság ez, amelyet Európa önmagának fizet meg. Az alkotókészség szintjén kell ezt az adósságot megfizetni. Mindazt, amit leállítottak, újra mozgásba kell hozni, mindazt, ami kancsalon haladt előre, ki kell gyógyítani a kancsalságból. A szabadságnak arroganciával kell megmutatkoznia. A múltból való kilépés az imperatívusza azoknak, akik úgy érezték, hogy ketrecbe zárták őket (s valóban ott is voltak). Aki kívül volt azon a ketrecen, az mindössze egy másik ketrecbe zárta magát. Most, amikor találkoznak, mindketten úgy dadognak, hogy azt egyformának lehet minősíteni.

Ez a dadogás, gondolta, a szabadulás kezdete.

Beszélgünk most a nyugati társadalomról, amely immár a végállomásra érkezett; különösen a mi nyugati társadalmunk érkezett a végállomásra.

A végtelen különözöség Európa-pája, amely egynek álmodja magát, mindenekelőtt az iránt kötelezi el magát, hogy kicövekelye mindeme szent különözöség számára a nekik juttatott kizárólagos teret. Eme szent különözöség egyike mind kevésbé gyakorolja a toleranciát, s a törvények, amelyek az öslakosoknak biztosítják a teret, mindinkább szabadságtipróak: ez a folyamat az élet ellentéte... A halál a kölcsönösség pontos, világos kötelmeivel közeledik: a szerb halál, a bosnyák halál, a horvát halál; az európai halál, az erőszakos halál, mely mindvégig diadalmaskodik e XX. században. Az irracionális. Diadalmaskodik a megszámlálhatatlan televíziós képben és sajtófotók ezreiben elnézett, megfigyelt, bemutatott, elmesélt halál; a papíron és katódsugarakban megmutat-

kozó halál nem az igazi halál: ez a közönyös halál. Az igazi halál szörnyűségesen egyedül (szörnyűségesen és egyedül) éri az embert azokon a földeken és azokban az országokban, amelyeket elménkben úgy szigeteltünk el, mint a maguk szakállára tébolyultakat... A halál kiköveteli a maga terét.

És az államférfiak? A konszenzus legostobább gépezeteiként segédkeztek nekünk egy anakronisztikus önvédelem lejtőjén lefelé haladni: még halvány árnyékai sem lehetnek tehát az államférfiaknak. A beszédek azonban, amelyeket mindenfelé hallani, mind egyformák, csak a cselekvés ereje különbözik. Egyetlen érdemes ember sem sétálhat egy város vagy még inkább egy főváros központjában vagy perifériáján úgy, hogy kizárhatná annak lehetőségét, hogy egy orvlövész kilője őt. Ő és az orvlövész a tükörben egyazon arcot is mutathatnak. Ellenállni.

A XX. század közép-európai embere (és a XIX. század végéé is) tragikus ember. Száműzőtként él a hazájában is, de még gyakrabban válik nomáddá, aki egy második hazát választ magának, és olykor egy többediket is, aki nyelvet vált, beszélni-írni egyaránt, és aki rögtön azután, hogy elment, származásának helyét kezdi keresni; ez a hely egyre inkább Utópiaként, nem-helyként, hiányként jelenik meg előtte. De az úton, nem szűnő keresésének útján rátalál Utópiára, az ember emberre, az egyetemes emberre, az egyetemes helyre és az egyetemes szóra. Ezeknek a száműzött, hazátlan, folytonos keresésben levő embereknek a költészete megragadja lelkünket, és a nosztalgia és a tehetetlenség érzésével cirógatja, mely érzés már a szó erejéből táplálkozik. A közép-európai ember magányos, kizárólagos, művészete az összes többi magányos emberrel folytat párbeszédet, a párbeszéd és így az azonosulás is megkezdődött. Az én városom befogadja a költőt és az utópiájává válik... a kortársak elmennek a városba, hogy találkozzanak az utópiával. Nem archívum vagy múzeum épül itt (archívum és múzeum is

épül), hanem az élet épül a művészetben, lélegezve, járkálva és minden más tevékenységet áthatva. A költészetet itt nagy hatóerejű ellenanyagként kínálják. Azon a helyen fény lesz, és egy egész kontinens kötelezi majd el magát a táplálására... mindenki e hely felé indul és ide érkezik, az alkotókészég diadala ő a pusztítás fölött.

Minden nemzet mutatni akar valamit. A kövérek, a nyugatiak múzeumokat és mindenfajta műalkotástartó létesítményeket, a tündöklésüket tanúsító - de mindenekelőtt a hatalmukat fitogtató - kegyhelyeket emelnek: így a jelen tekintetével a múlt felé fordulnak.

Máshol kell építkezni, gondolta (nem építkezni, de építkezni is), valami olyan helyen, ahol nem lehet sem hatalomról, sem gazdagsárról beszélni: egy közép-európai helyen. Ennek a helynek rengeteg pénz lesz kiutalva, olyan záradékkal, amely kizár bármifajta visszatérítést: kidobott pénz, a szélbe szórt pénz. Semmiféle visszatérítés, legfeljebb csak olyan, amit valaki csak jövődől évtizedekben vagy századokban mérhet; inkább századokban, mint évtizedekben. Helyesen elköltött pénz lesz ez tehát.

A legjobb szellemektől, az igazi mesterektől, vagyis mindenkitől azt kérni, hogy alkosson, tervezzen, gondolkozzon, építsen, vitatkozzon a templom javára. A kövek kevésbé lesznek fontosak, minden dolog a mozgásból születik. Egy fordított irányú vándorlás alakul ki, a gondolat és a művészet vándorlása arrafelé, ahonnan ebben a században gondolat, művészet és költészet nagy léptékben mozdult és terjedt egész Európában és az egész világon. Európa gyomra, vagyis a születő élet összegyűjti fiait, hogy végre szeresse őket: azokat, akik elmentek és meghaltak, ki tudja, hol, azokat, akik elmentek és még bolyonganak a világban, azokat, akik nyílt tekintettel és szívvel maradtak... átölelni, aki jön... megérteni. Egy város és az emberek, csak ezért; egy város, amelyben a tagadás és a látszatok idején ki lehet bújni az esetleges és a pil-

lanat alól, és mindenki abban a pillanatban hatolhat be a művészi alkotás titkába, amelyben az létrejön és létrejött. Egy város, amely tanítómester tud lenni majd.

Ez a század elegendő a megértéshez, ez a század sok a megértéshez. Magával hozza Közép-Európa kis népeinek balsorsát... a város gyűjt és nyújt szemlélődés közben. Ezer éve vár türelmesen a sorsára Mitteleurópa városai közt. Minden elérkezhet ebbe a városba és már minden el is érkezett. Ebből a városból mindent elszállítottak. Minden(ki) sírhatott és táncolhatott ebben a városban.

Itt az ideje a hely megválasztásának.

Emlékezett. 1989-ben megismert egy művészt, aki mindössze egy szobát festett meg (a műtermet, ahol lakott), egy széket, amely hol itt, hol ott volt, és egy egyhangú ablakot. A művész elvitte a képeit egy kiállításra Budapest belvárosának egyik mellékutcájába. Ő is elment ennek a személynek a megnyitójára, és a művész azonnal közölte vele, hogy ő lenne e képek létezésének egyik utolsó szemtanúja, mert nemsokára egy pengével szétvagdosva el fogja pusztítani őket. Sok éve viselkedett már így, festett, széket, ablakot, ajtó nélküli műtermet; végül elpusztította a munkáját. Megértette, hogy a művész (a festő) a végtelenségig így fog viselkedni, hacsak nem történne időközben valami, ami valamiféle reménytenne lehetővé.

Azokban a napokban történt valami: megérkezett végre a levegő, és ki lehet menni.

Nem találkozott többé ezzel a festővel; ki tudja, az ő számára is változott-e valami, mivelhogy gyakran bukkannak fel váratlan események, amelyek mindazonáltal semmilyen változást nem hoznak egy ember életében.

Ha ma Budapest régi pályaudvarán találkozom veled, az a folyónak az érdeme, és azé a városé, amely a partján emelkedik: e város

köveié. Van, amikor azok az emberek, akik egy városban laknak, maguk a város, de gyakrabban tűnik úgy, hogy véletlenül laknak ott s élveznek egy nyilvánvalóan meg nem érdemelt privilégiumot: ebben az esetben a kövek jelentik a várost. (Velence a legjelentősebb példa erre.)

Itália első longobárd hercegségének a fővárosában (ezt tudnod kell és/vagy el akarom mesélni neked) 1989. július 19-ének estéjén a szavak és a nyelvek orgiája tört ki, barbár nyelvek csodálatos orgiája, amely, úgy hittem, fölírzza a várost... „A szabad szó és a szabad bemutatkozás városa”. (Blasutti) Csak az olaszt - nem barbár nyelv? - feszítették ki transzparensen egy helyen. Minden mozgott, mindent érteni lehetett, mindent mondtak: csak az olasz nyelv volt transzparensen kifeszítve elnöke körül, zártan, magánakvalóan, támadóan, gőgösen, önelégülten, dagadtan, csendesen, szinte némán, némán... Akkor föl lehetett fogni, hogy a város nem ébredhetett föl, s mivel a transzparensenket a hatalom helyezte oda, azt is föl lehetett fogni, hogy - világos üzenet volt - tanácsosabb tovább szunyóklótnia.

Előző este, a főpróbán a transzparensen még nem voltak ott, s az olasz - biztosíthatom - végtelen örömmel vett részt a nyelvek orgiájában, amely fenségesen és diadalában és kisugárzásában megismételhetetlenül bontakozott ki... de ez csak egy főpróba volt...

Ez a Nyugat-Európa, amilyen egoista és fecsegő, csak ahhoz ért, hogy magába zárkózzon és falai keménységét mutassa!

Jártál már Civalalában? A város központjában egy tér nyílik, amelyet legnevesebb polgáráról, "A longobárdok története" [Historia Longobardorum] barbár szerzőjéről, Paolo Diaconóról neveztek el. A tér közepén szökőkút emelkedik; körülötte színpadokat állítottak fel, és mindegyiken MEDEA szavalt a monológját Közép-Európa nyelvein. Minden egyes színpad előtt ott taposták egymást a nézők, akik értették és akik nem értették; egy szíznőt hallgatva, a távolból, mint

egy visszhangot és egy szólítást, a többi nyelvet hallották. Az olaszok!... Cossiga mellé helyezték az ELNÖKÖT is, a Magyar Médea szerzőjét: fölemelkedik, nem törődik a barokk öltözetű szolgálattal, ötletszerűen kilép a transzparensen közül (mit csinálhatott vajon a magyarok elnöke 1991 júliusában?), és elvegyül az ő Médeái között. Közép-Európájának nyelvei között... Mellette ott hullámozott Esterházy Péter haja, pardon, sörénye.

Az álmodott és a megvalósított dolgok között fényévnyi távolság van. Ez a távolság a keserűség forrása. Ennek a távolságnak az érzete elfojtja, összezavarja és megakadályozza az embert abban, hogy erőt találjon ahhoz, hogy ösztönzést tudjon adni. Ez a távolság mindent statikussá, végtelenül ismétlődővé, émyitővé tesz. Arról a térről kellett volna kiindulnia a lendületnek, a mozgásnak; ehelyett a szürkesség felfalt mindent.

„Minden, ami lehetséges, bekövetkezik; lehetséges minden, ami bekövetkezik.” (Kafka) Egy csoda. 1992. július 18-án Franz Kafka lerohanta a kisvárost. Közép-Európa valamennyi nyelve újólag összefűtt, hogy egy nyelvet beszéljen, az őmi [SIC!] nyelvünket. A város elfogadta, a város visszautasította, az ember kérdezősködött, körülnézett, kutatott, szeretett, szegyenkezett, átalakult... Tábori György szalmakápolnája megrázta a közönyösöket, és René Clemencic hangjegyei a kabala 600 000 kulcsát váltogatták a végtelenségig.

A művészi impulzus tehát mindenben túlmutatott, és leszerelt minden transzparens-feliratot.

Giorgio, Carlo, Fulvio, Bris, Tamas, Jovan, George, Jiri... munkára, munkára!

Nem így volt. A vidéki tinó nem fogadta el, nem utasította el, nem kérdezősködött, nem vett észre semmit, nem szeretett, nem alakult át és főleg nem szegyenkezett, ledőfte a művészi ösztönzést, és hazatért vidékre... A csend is eltávozott, fenségesen, s a kövek között csupán a közöny kígyózott bűzlőve... a messzeségben, először,

harmadszorra, hatodszorra, kilencedszerre, mint számárdítás halatszük.

A léggömb nyugati lehellettől duzzad, hatalmasra duzzad, a héja, ahogy nyúlik, mind vékonyabb; már minden gyerek behúnyja a szemét és befogja a fülét, várják a dörrenést, amely bekövetkezik... amely bekövetkezik.

(Marad a száműzetés. Erre is magyarázatot kell adni. A kis nép - a kicsi és a nagy csalárd jelzők ám -, amely a Natisone partjait és völgyeit lakja, melynek körében létrejött a nyelvek orgiája, büszke a szláv beszédére...)

Hát te... éppen te vagy az?

Miért pattansz fel ily hirtelen, idegesen hónod alá fogva határtalan kincsedet? Nem, nem akartalak megsérteni, de, mint már mondtam, sohasem láttam az arcodat, még csak egy fekete-fehér fényképen sem... mindez azonban nem akadályoz meg abban, hogy ismerjelek. Mit csinálsz most? Négykézlábra ereszkedsz, füledet a földre tapasztod... De mi megy itt végbe? Azok is, akik leszállnak a vonatról és a vonatokról, négykézlábra ereszkednek, füluket a földre tapasztják, egyesek a jobb füluket, mások a bal füluket; azok is, akik az állomáson kívül vannak, és a sárga villamosról szállnak éppen le, és a többiek is, akik kiszállnak a kocsijukból... mind leereszkednek, és a füluket a földre tapasztják. (A hírt természetesen nem tette közzé semmiféle tévéhíradó, de egész Magyarországon és Ausztriában és Prágában és Pozsonyban, Ljubljánában, Zágrábban, Varsóban, Bukarestben, Belgrádban, Szarajevóban, Szófiában, Kijevben, Triesztben, de Amerikában és Nyugat-Európa valamennyi városában és Ausztráliában és Latin-Amerikában és Afrikában és a Keleten - egy pillanatra, csak annak egy tört részére, egy rendkívül fényes villanás rövid idejére - rengeteg ember ereszkedett le a földkéregre, s tapasztotta oda füluét kémlelve.)

Szkárosi Endre fordítása

EGÉSZSÉGES FEJLŐDÉS

Van a betegsadalomnak egy kiszolgáltatottságában szinte egyedülálló csoportja. Ráadásul ez a csoport meglehetősen nagy. A vesebetegekről van szó, akiknek életrendjét megköti, életritmusát hosszú évekre, akár évtizedekre meghatározza betegségük. Nekik ugyanis heti három alkalommal négyórás kezeléssel kell résztvenniük. Az utazás és a várakozás idejét is beszámítva, hetente három teljes napot „vesz el” tőlük betegségük.

A nyolcvanas évek elején készített statisztikai felmérések nem rajzoltak túl jó képet hazánkról. A nemzetközi összehasonlításban huszonhat európai állam rangsorában Magyarország alulról a negyedik helyezést érte el. Az évtized végén azonban komoly, nagyszabású változások kezdődtek, melyek eredményeként ma már vannak olyan állomások, amelyek semmilyen nem különböznek bármely nyugati intézménytől.

Műveseállomás ma az ország 45 pontján működik. A 45 állomásból tízet az EuroCare Részvénytársaság működtet. Lehet, hogy a név talán idegenül cseng, ha azonban hozzátesszük, hogy az EuroCare a Rolicare társaságból alakult tavaly decemberben, a szakmában jártasak már tudják, melyik cégről van szó. A társaság

Egyesült Államokból és az akkori NSZK-ból hozták. Ekkor jelent meg az országban először zárt rendszerű regeneráló berendezés, az állomáson történő koncentráum előállítás, és valamennyi készülék bikarbonátos opcióval lett ellátva. Az állomás hat hónap alatt készült el, de csak a következő évben kezdhette meg gyógyító tevékenységét.

- Politikai okai voltak a késleltetésnek?

Fabók József: Forgalmazzunk úgy, hogy az akkori egészségügyi vezetés nem nézte jó szemmel a Rolitron törekvéseit. Nem is „kaptunk” beteget jó ideig. Csakhogy az ország műveseállomásai kapacitás-gondokkal küszködtek, sokáig nem tehetett megengedni, hogy egy évi nyolcezer kezelést lehetővé tevő, nyugati színvonalú új állomás üresen álljon, bárki legyen is a gazdája. A Pest Megyei Tanács „adott” azután beteget...

- És kiderült, hogy a „nem állami” szférában is ugyanolyan jó kezelést kapnak a betegek...

Horn Péter: Az orvosetikai kódex tiltja az effajta minősítést, tehát nem mondhatjuk, hogy jobb vagy rosszabb kezelést kaptak. Megfelelő kezelést kaptak bikarbonátos eljárással. Aki érintett az ügyben, tudja hogyan kell ezt értékelni.

Fabók József: A második év végére a kapacitás évi 8000 kezelés volt, ma ugyanez 12000. Ez egyébként az állomás kapacitásának felső határa.

- Ezzel a hőskorszak lezárult.

Fabók József: Eredményeink és a cég nemzetközi kapcsolatai felvetették egy műveseállomás-hálózat kiépítésének gondolatát. 1990-ben 10-13 állomásból álló hálózat létesítéséről határozott a cég vezetése. A következő lépésben tárgyalásokat kezdünk a megvásárlásra kiválasztott állomások fenntartóival.

Horn Péter: 1991-ben már 7 állomás csatlakozott a hálózathoz. Ekkor alakult meg a Rolicare Részvénytársaság. Ennek magyar tulajdonában lévő részvényeit vásárolta meg tavaly decemberben a multinacionális B. Braun konszern, amely korábban a cég 60%-os részvényese volt, és ekkor változott a cég neve EuroCare Magyarország Egészségügyi Szolgáltató Rt.-re.

- És milyen feltételekkel vásárolták meg az állami műveseállomásokat?

Fabók József: Először is kifizettük azt az árat, amit a kórház, a megyei önkormányzat megszabott, függetlenül az átvett készülékek állagától, hogy azokat tudtuk-e használni vagy sem. Azonnal

hozzákezdünk az állomások orvostechonológiájának lecseréléséhez, állomásonként átlagosan 50-60 millió forint értékben. Ezentúl még kötelezettséget vállaltunk az eszközök ötvenkénti cseréjére is - felvállalva 1990-re a gyógyítási kötelezettséget.

Átvettük a személyzetet, s szerződésben vállaltuk, hogy amennyiben a régi állomás kezeléseinek száma indokolja, másik új műveseállomást építünk. Ezt Nyíregyháza és Veszprémben már meg is tettük.

Horn Péter: A hálózati fejlesztésre eddig 1,8 milliárd forintot költöttünk.

- Maguk állítják elő az állomásra telepített berendezéseket?

Fabók József: A vese gép és a művese széft magyar fejlesztés, bár magyarországi gyártása ebben az évben leáll. A B. Braun vállalatcsoport és cégünk fejlesztőmérnökei elkészítették az új generációs művese készülékeket, melynek németországi sorozatgyártása már beindult, és ezeket a gépeket hálózatunk alkalmazni fogja. Ugyanakkor az egyszerűhasználatos termékek jelentős részének - kivéve a dializátorokat - a gyártása itt marad Magyarországon, lévén hogy a cég „hőskorában” Gyöngyösön egy három és félezer négyzetméteres tisztatér technológiájú termelő egységet létesített.

A nyíregyházi műveseállomás épülete

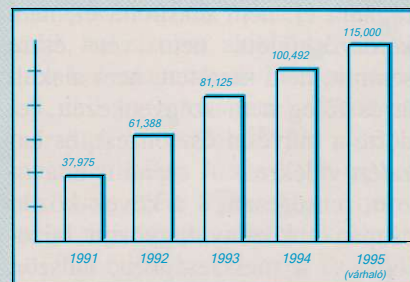
A veszprémi műveseállomás kezelőtere

két vezetőjével, Fabók Józsefet igazgatóval és Horn Péter ágazati menedzserrel műveseállomás-hálózatuk terjeszkedéséről, s többek között a társaság magyarországi terveiről beszélgettünk.

Előjáróban annyit azért még le kell szögeznünk, hogy bár a társaság csupán a hazánkban létrehozott műveseállomások negyedével rendelkezik, az országban elvégzett kezeléseket több mint negyven százalékát ők végzik.

Fabók József: A történet kezdete tizenöt évvel ezelőttre nyúlik vissza. A Rolitron néven ismert vállalat akkor kezdte meg a művese gépek gyártását. A kutatók fő iránya az volt, hogyan lehetne nyugati alkatrészek felhasználásával teljesen új és kizárólag magyar konstrukciójú modern, jó gépet előállítani. A rendszer alapjait Rózsashegyi László alkotta meg. A gép sikertermék lett, a szakma érdeklődését külföldön is felkeltette. Magyarországon százhusz darabot adtak el belőle. Ezzel együtt egy új stratégiát dolgoztunk ki. 1988-at irtunk, amikor a cég önerőből egy teljesen új, privát műveseállomást épített Budapesten a Tétényi úton. Az ott beépített orvostechonológiai eszközöket az

A dialízis kezelések száma az EuroCare Nephrológiai Hálózatban

- Hogyan vélekedtek a német szakemberek az önök műveseállomás-hálózatáról?

Fabók József: Azt mondták, elérni a nyugati színvonalát. Mielőtt decemberben megvásárolták volna a Rolicare magyar kézben lévő részvényeit négytagú bizottságuk végigjárta az összes állomást. Az ekkor szerzett tapasztalatok alapján döntöttek a magyar részvények felvásárlásáról.

Horn Péter: Állomásaink szolgáltatására egyetlen nyugati vendég sem panaszkodott. A vesebetegeknek ugyanis meghatározott időközönként részt kell venniük a kezelésben, ezt semmiképpen nem halaszthatják el. Aki tehát utazni akar, meg kell szerveznie, hogy heti három alkalommal másik országban is részt vehessen a kezelésben. A Magyarországra érkező nyugati betegek pedig - mi legalábbis úgy tudjuk - az esetek döntő többségében a mi hálózatunkban részesülnek kezelésben. A cég elismerését jelzi, hogy a külföldi betegbiztosító teljes körű szolgáltatásként ismeri el az EuroCare által nyújtott betegellátást, s e szerint téríti is a kezelés költségeit.

Azt hiszem, ezt nem kell kommentálni.

A DÉLSZLÁV ÁLLAMSZÖVETSÉG**FELBOMLÁSA*****Magyarország és Jugoszlávia
a második világháború árnyékában***

Hat évtizede, hogy egy máig sem azonosított balkáni terrorista lövései 1934. október 9-én Marseilleben a jugoszláv krízis válságossá fordulását adták hírül a világnak. Még két évtizeddel korábban, 1914. június 28-án, a szerb nemzet Mohácsa, a koszovói történelmi vereség 525-ik évfordulójának napján egy szarajevói merénylet az első világháború előjátékának bizonyult. Bár Karagyorgyevics Sándor, 1921-től a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd 1929. október 3-tól már a Jugoszláv Királyság uralkodója s a fogadására jött és a gépkocsiban mellette helyet foglaló Barthou francia külügyminiszter meggyilkolásának pontos körülményeit a legpontosabb kutatás sem volt képes minden részletében tisztázni, a jugoszláv király elleni merénylet hatalmi és politikai indítékai nem kétségesek. Magyarország részvétele annak közvetlen vagy közvetett előkészítésében ténykérdés, megítélésében azonban annál ellentmondásosabb.

Magyarország miniszterelnöke 1939 februárjában Teleki Pál lett. Mint a „szegedi gondolat” és a revíziós politika elkötelezettje. Teleki a magyar érdekek szemszögéből Jugoszláviában elsősorban az egyik utódállamot láthatta, melynek nevét is csak nagyrítván és óvakodva ejtette ki, nyilván kerülve annak akárcsak közvetett legitimálását. Az 1940-es esztendő utolsó hónapjaira kialakuló közép-európai helyzetben azonban beláthatta mindazokat a következményeket, melyek a közvetlenebb térségben Jugoszlávia esetleges felbomlásával és széthul-

lásával óhatatlanul várhatók. A magyar revíziós igények Jugoszláviával szembeni, akárcsak részleges realizálása is e folyamatot megállíthatatlanul előidézhetne volna.

1940. december 3-án az 1941. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával az Országgyűlés Képviselőházában elmondott beszédében az ország és a nemzet jövőjéről és jelenéről szólva Teleki Pál miniszterelnök a *független Magyarország* hangsúlyozása mellett másik tényként, amely a jövő feladatkeretét megszabja, mégis az ország *területi gyarapodását* emelte ki. „Egy folyamat játszódik le szemünk előtt, amely Magyarországot ismét erőssé teszi - mondotta. - Ez a folyamat azzal, hogy megerősít bennünket, újra elvezet nemzeti hivatásunkhoz, amely tulajdonképpen ezeréves küldetésünk. Be kell töltenünk a Közép-Dunamedencében azt a helyet, amelyen ezeréves hivatásunk egy sok nemzetiségű, tehát vegyes nemzetiségű állam egyensúlyozott vezetése.” Telekinek e túlhaladott nézete - miként beszédének további részében többekhez kapcsolódó kijelentése - nemcsak térségünkben - így az egyelőre politikai integritását megőrzött Jugoszláviában -, de tárgabb politikai kontextusban is csak meg nem értést és bizalmatlanságot válthatott ki.

Az első és a második bécsi döntés, Szlovákia túlnyomóan magyarok lakta déli határsávjának visszacszerzése, Kárpátalja megszállása, a keleti és erdélyi területek egy részének visszacsatolása után vagyunk. A folyamat logikája szerint a déli

határok revíziója van tehát soron. *A jelen feladatkeretére* terve Teleki legelső helyen a szomszédokhoz, Európához, Európa különböző államaihoz való külpolitikai viszony rendezését emeli ki. E viszony rendezését azonban „az általános európai rendeződés keretében és az alatt a háborús folyamat alatt” képzelet, „amelyben most vagyunk”. „Nem lehet megvárni a kérdések tökéletes kitisztázódását és a folyamat befejeződését - mondja -, hanem ebben a háborús folyamatban kell az utunkat megkeresni, megtalálni és Európa sorsába belefonni”. Teleki rendkívül szerteágazó képviselőházi beszédében nem ejtett azonban egy szót sem a Jugoszláviával való viszonyról, holott napokon belül küszöbön állott a magyar-jugoszláv barátsági szerződés aláírása! Két héttel később, 1940. december 19-én ugyancsak a költségvetéssel kapcsolatos, de az Országgyűlés Felsőházában elmondott beszédében került sor Magyarország és Jugoszlávia viszonyának említésére. „Jugoszlávia és Magyarország megtalálta az utat egymáshoz - jelentette ki a Felsőházban Teleki miniszterelnök - igaz, régi megbecsülés alapján, a közelmúlt minden ellentéte ellenére” - tette hozzá valamelyes kritikai nyomatékkal. „Ezt ki is fogjuk tudni építeni tovább és ez bizonyára kihatással lesz a nemzetiségi kérdésre is” tette hozzá reménykedve. A magyar-jugoszláv viszony pillanatnyi rendeződésének tényét Teleki nyilván nem véletlenül hagyta mintegy csattanóként országgyűlési megnyilatkozásának végére: „Az ország tudja és ismeri, miről van

Karagyorgyevics I. Sándor, a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1929-től Jugoszlávia megkoronázatlan királya, akit 1934. október 9-én Marseille-ben meggyilkoltak. A merényletet a horvát „usztasák” készítették elő

szó. Az, ami történik, egy lépés a dél-kelet-európai népek közeledése felé. Ezek között a népek között affinitások vannak, amelyeket az egymás elleni harcok vagy a legutóbbi világháborúban két oldalon való részvételünk egy időre eltörölni látszott. Vannak közös vagy egymás véréből származó hőseink. Vannak családok, egyenest éppen Jugoszláviában és a mi Délvidékünkön, amelyek kölcsönösen a másik országból származnak. A Jugoszláviát alkotó két fő nemzetséggel, a szerb- és a horvátal egyaránt lelki típus, vagy hogy modern szóval éljek, a hősi életformák kötnek össze. Ezeknek az érzéseknek formábaöntésével a békét akartuk szolgálni. A békét, amelynek fenntartása a ten-

gely nagyhatalmainak, a Duna-medence és a Balkán-félsziget népeinek egyformán érdeke” - fejezte be Teleki némi patetikától sem mentes fejtegetését.

A magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés aláírására már Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez való, szeptember 27-i csatlakozását követően került sor - bár hosszas és bonyolult előkészületek után. A szerződést gróf Csáky István magyar és Aleksandar Cincar-Markovic jugoszláv külügyminiszter 1940. december 12-én Belgrádban látta el kézjegyével. A megerősítő okiratokat - már Csáky külügyminiszter váratlan elhunytá után - a jugoszláv külügyminiszter kifejezett kérésére, annak budapesti látogatása alkalmával, 1941. február 27-én írták alá, s ezzel az államközi megállapodást ratifikálták.

Az örökbarátsági szerződés kezdeményezője Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter volt. Megkötésére csak Milan Stojadinović jugoszláv miniszterelnök 1940. február első napjaiban történt félreállítása után kerül-

Teleki Pál miniszterelnök, aki a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés megszegése miatt 1941. április 3-án önkézevel vetett véget életének

hetett sor, aki nem volt híve a Magyarországgal szembeni engedékenyebb közeledési és különutas jugoszláv külpolitikának. Stojadinović miniszterelnök félreállítását maga Karagyorgyevics Pál régensherceg kezdeményezte, félbeszakítva ezzel - legalább egy időre - Jugoszlávia további eltolódását a tengelyhatalmak felé. Az utód, Dragiša Cvetkovic miniszterelnök és Aleksandar Cincar-Markovic külügyminiszter külpolitikája - melynek irányát mindinkább Karagyorgyevics Pál régensherceg diktálta - egyelőre mindenáron igyekezett elkerülni Jugoszlávia csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, s egy őszintébb tengely- és németbarát elkötelezés feltételezése fel sem merülhetett. Mindez kedvezett és elősegítette az egyébként rendkívül

deklaratív szűkszavú magyar-jugoszláv megállapodás elérését, melynek lényege az volt, hogy mindkét szerződő felet egyaránt kötelezze a kölcsönös toleranciára.

Az örökbarátsági szerződés értelmezése azonban eltérő volt. Megkötésének időpontja - tekintettel az alakuló európai helyzetre és a mindinkább kiterjedő háborúra, az egyelőre szövetségben lévő náci és bolsevista birodalmak közös, egyetértő európai térhódítására - eleve kételyeket ébresztett betarthatóságát, teljesíthetőségét illetően. Ennek ellenére megnyugvással fogadták elsősorban a szerződő országokban, legalább mint garanciát és reménységet, hogy a két szomszédos ország elkerülheti az egymással szembeni hadviselést, ezzel a világháborúba való visszafordíthatatlan belesodródást.

A két háború közötti magyar-jugoszláv viszony alakulásának legígéretesebb pillanata az 1926. augusztus 29-i mohácsi kormányzói megnyilatkozás lehetett volna, melyben Horthy a régi magyar-serb barátságra és bizalomra tette a hangsúlyt, utalva arra a közös sorsra, melynek részesei voltak a szerbek az 1389-i rigómezei csata, a magyarság pedig a mohácsi vész után. A jugoszláv külpolitika e megnyilatkozás nyomán szemlátomást még nem sietett levonni a gyakorlatibb következtetéseket, az 1934. október 9-i marseille-i királygyilkosság és annak előzményei viszont a mélypontra vetették vissza a két ország kapcsolatát. Az örökbarátsági szerződés aláírása Horthy számára is nagy megkönnyebbülést jelentett, mert elismerve Teleki és Csáky kezdeményező szerepét, emlékirataiban megelégedéssel jegyzi meg, hogy az a még 1926-ban tartott mohácsi beszédnek „késői gyümölcse volt”.

Azok a megnyilatkozások, hogy Magyarország e szerződés megkötésével nemcsak maradéktalanul elismeri a Jugoszláv Királyság állami határait, de végleg le is mond egykori területi igényeiről, csak kivételesek voltak. Az eredetileg „barátsági” szerződésnek készülő fogalmazványba egyébként jugoszláv kérésre került az „örök” jelző, mintegy az időtállóbb biztosíték jegyében...

A szerződés II. cikkelye, amely kimondja, hogy „a Magas Szerződő Felek egyetértenek abban, hogy tanácskozni fognak mindazokban a kérdésekben, amelyek megítélésük szerint kölcsönös kapcsolataikat érinthetik” - lényegében minden lehetőséget meghagyott bármely, a két államot kölcsönösen érintő kérdés későbbi felvetéséhez. A szerződő országok területi integritásának kölcsönös tiszteletben tartásáról és biztosításáról nem esik szó a szerződésben, mely nagy általánosságban a „jósomszedságon, őszinte megbecsülésen és kölcsönös bizalom alapuló kapcsolatokat” említi, azzal az óhajjal, hogy „kapcsolataiknak szilárd és tartós alapot adjanak”, abban a meggyőződésben, hogy a politikai, gazdasági és kulturális téren fennálló kölcsönös köteleknek megszilárdítása és szorosabbá tétele a két szomszédos ország érdekeit, valamint a Duna vidékének békéjét és jólétét fogja szolgálni”.

Jugoszlávia a szerződést megnyugvással írta alá, annál is inkább, mert már huzamosabb ideje egy esetleges olasz agresszió lehetőségétől tartott. A Jugoszláviával szemben felmerülő esetleges magyar igények rendezése és érvényesítése viszont ezzel későbbi tanácskozások és újabb megállapodások lehetséges tárgyaként halasztódott.

A magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés megkötése gyanakvást keltett mind Hitlerben, mind olasz körökben, hiszen egy olyan országgal kötött szerződés Magyarországról, amely még nem csat-

lakozott a háromhatalmi egyezményhez, holott szövetségesként való megnyerése és katonai eliminálása a Balkán térségében a tengelyhatalmak számára stratégiailag kulcsfontosságú volt. A jugoszláv királyi kormány különmegbízottját 1941. február 4-én Bariban maga Mussolini fogadta, aki - Cianóval együtt - ugyancsak különszerződésre akarta bírni Jugoszláviát, biztosítva hogy annak árán kívül maradhat a háborún. Megismételve ajánlatát, Mussolini azt mondta akkor a jugoszláv diplomatának: „Azonban én nem szeretném, hogy együttműködésünk olyannak tűnjék, mint Jugoszlávia és Magyarország szövetsége, mint valami terv egy ellenblokk létrehozására, amely egyensúlyként szolgálna Németországgal szemben.” - A magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés e tágabb európai politikai jelentőségét és kontextusát se hagyjuk tehát figyelmen kívül. Egyébként mind Mussolini, mind Ciano előtt nem volt kétséges sem Teleki, sem Pál jugoszláv régensherceg angolszász orientációjú politikája és taktikázása.

Szarajevó, 1914. június 28.: gyilkos merénylet Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen. A merénylő a kiskorúnak számító Gavrilo Princip, a boszniai szerb ifjak nemzeti mozgalmának tagja volt.

(Köszönetet mondunk a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának az alábbi három kép közlésének engedélyezéséért.)

Marseille, 1934. október 9.:
gyilkos merénylet
Karagyorgyevic Sándor
jugoszláv király ellen.
A merénylő egy macedón
származású terrorista volt

Az örökbarátsági szerződés aláírása után, 1940. december 19-én Teleki a Felsőház előtt kinyilvánította, hogy „Jugoszlávia és Magyarország megtalálta az utat egymáshoz”, s „a Jugoszláviát alkotó két főnemzetséget”, a szerbeket és horvátokat említette. Teleki, a kiváló földrajztudós s kivált az etnikai, néprajzi térképek értő szerkesztője nyilván tisztában volt a Jugoszláv Királyság politikai térképével, illetőleg tagolódásával. A szerbek, horvátok és szlovének közös államának kinyilvánítása és nemzetközi elismerése után az SZHSZ Királyság adminisztratív térképe 1919-től lényegében a korábbi tartományok és körzetek topográfiáját tükrözte. A Jugoszláv Királyság uralkodói proklamálásával egyidejűleg az országot viszont egy központosított elv alapján 1929-ben kilenc bánágra osztották, melyeket a domináns folyók, illetőleg a tenger mellék

után neveztek el. E felosztásnak nem volt történelmi alapja vagy hagyománya, azonban tekintettel volt a természetesen elhatárolódó szlovén etnikumra, amely egészében a Dráva Bácságot képezte, valamint a horvátok lakta területekre, melyek ekkor javarészt a Száva és a Tenger mellék Bácságot alkották.

Gyökeresen új helyzet állott elő azonban 1939 nyarán, amikor meg egyezésre került sor a horvát ellenzékkel Cvetkovic miniszterelnök és Vlatko Maček tárgyalásai nyomán, akit a Horvát Paraszpárt (HSS), illetőleg a Horvát Nemzeti Képviselő (Hrvatsko Narodno Zastupstvo) 1939. május 8-án a horvát nemzet legitim képviselőjének nyilvánított ki. A Cvetkovic-Maček megállapodást 1939. augusztus 26-án, öt nappal a világháború kitörése előtt írták alá, s az oktrojált jugoszláv alkotmány alapján a Korona nevében tették érvényessé, ha nem is jogerőssé. E megállapodás jegyében a Jugoszláv Királyság politikai térképe lényegesen módosult. Mindezelőtt létrejött az etnikai-nemzeti „Horvát Bácság”, mégpedig a Száva és a Tenger melléki Bácság összevonásával, s további öt bánság

horvát etnikumú terület részének kihatásával, illetőleg csatolásával s egy rekompenciós korrekcióval a szlovén-horvát etnikum érintkezésénél. A Horvát Bácság határainak megvonását - közvetett olasz befolyásra - nemcsak az etnikai elv, de minden egyéb szempont figyelembevételével végezték, ami egyértelműen a horvát érdekeknek kedvezett. Így érték el, hogy a Horvát Bácságon kívül a Jugoszláv Királyság egyéb részein csupán mintegy 400 ezer horvát maradt, a Horvát Bácságnak viszont 850 ezer szerb lakos jutott.

Az autonóm Horvát Bácság létrehozása lényegében belső szecessziót jelentett, a Jugoszláv Királyság állami szuverenitásának keretében elkülönülő nemzeti szuverenitást létesített, s a teljes horvát nemzeti autonómia potenciális elnyerésével volt egyenértékű, amely a központosított hatalmi és uralkodói elvet is felborította. Szemben a megmaradt hat bánssággal az új autonóm egység létrehozásával egyidejűleg felvetődött az ország teljes államjogi átszervezésének és rendezésének, esetleg újjászerveződésének a kérdése és lehetősége is. A

kínálkozó elv a nemzeti, etnikai Horvát Bánság létrehozásával adott volt, s következetes megvalósításával az etnikai-nemzeti szempontnak kellett volna érvényre jutnia a Jugoszláv Királyság mint állam és ország dezintegrálásában vagy dezintegrálódásában.

Jugoszlávia eredendő belső feszültségei mellett az állam asszimétrizálódása nyomasztó külső - elsősorban olasz - nyomásra indult meg, miközben teljesen figyelmen kívül maradtak a nemzetiségek, köztük az akkoriban legalább félmillió magyar nemzeti kisebbség (javarészt a Bánátban, Bácskában és Baranyában, de nem elhanyagolható lélekszámmal a létrejött Horvát Bánság északnyugati. Mura menti szegletében), s nyitott és rendezetlen maradt a magyar nemzeti kisebbség óhajtott, és magyar részről szorgalmazott kulturális autonómiájának az elérése is.

Említésre méltó, hogy Csáky István külügyminiszter szerint Maček 1939 tavaszán közvetve mozgalmának támogatását kérte Németországtól és Magyarországtól is, azonban a két kormány egyetértett abban, hogy e kérdésben nem avat-

kozik Jugoszlávia belügyeibe, mivel a nemzeti szenvedélyek lecsillapítása áll érdekükben Jugoszláviában. Még figyelemre méltóbb, hogy amikor Hitler 1939 júniusában feltűnő külsőségek közepette fogadta Karagyorgyevics Pál jugoszláv régens-herceget Berlinben, s mindent megtett Jugoszláviának a tengelyhatalmakhoz való közelítése érdekében, mint legfőbb érvet hangsúlyozta meggyőzésül, hogy a háromhatalmi egyezmény elfogadása elsősorban a belső problémákat fogja leegyszerűsíteni, mert a horvát és szlovén szeparatisták előtt egyértelművé válna: a tengelyhatalmak *status quo-t* kívánnak Jugoszláviában, nem fogják támogatni a szecessziós, kiválási törekvéseket. Közvetve ezzel ellensúlyozható a Duce agresszív, ellenséges magatartása is. Hitler erősködése azonban nem járt sikerrel: Ribbentroppal egyetemben sem volt képes rábírnai a jugoszláv régensre, hogy Jugoszlávia lépjen ki a Népszövetségből, és csatlakozzék az antikomintern-paktumhoz.

A magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés megkötésének pillanatában a magyar kormányzat előtt, melynek élén a tudós államférfi. Te-

Budapest, 1941. április 7.: Teleki Pál miniszterelnök temetése Budapesten, a Jugoszlávia elleni német támadást követő napon. Magyarország ekkor még nem lépte át a jugoszláv határt

leki Pál állt, a szomszédos délszláv állam állapotában beállott mélyreható alakulások és változások, a megindult és részben bekövetkezett dezintegrálódási folyamatok és szecessziós törekvések nem lehettek ismeretlenek. Mégis, az örökbarátsági szerződésben foglaltakat - melyet megrázó búcsúlevelében *örökbékeszerződésnek* nevez - Teleki Pál szentnek és megmásíthatatlannak tekintette! Engedtesse meg, hogy egy irodalmi megfogalmazást idézzek, Cseres Tibortól: „Teleki Pál életével fizetett azért a véleményéért, hogy a szerbektől ne vegyük vissza Bácskát, s barátságunk felajánlásával tegyük boldoggá a szerbek s németek között megrekedt délvidéki magyarjaink életét.”

Pál jugoszláv régens-herceg 1941. március 4-én találkozott utoljára Hitlerrel Berchtesgadenben. A találkozáson a Führer újból a három-

hatalmi egyezményhez való csatlakozást vetette fel, amit a régens elutasított mint Jugoszláviának elfogadhatatlan ajánlatot. A paktum aláírásának időpontját Németország végül ultimátumszerűen erőszakolta ki Jugoszláviától, s 1941. március 25-ére tűzte ki Bécsben, a Belvederében. Az egyezményhez való kényszerű csatlakozást katonai megfontolásból végül az döntötte el, hogy a Jugoszláv Királyság képtelen lett volna az ellenállásra. Külpolitikailag az indokolta, hogy segítséget egyetlen országtól sem várhatott, belpolitikailag pedig a háború kérdésében közről sem volt egyetértés sem a politikusok között, sem az országban. Végül egy olyan egyezmény aláírására került sor, melyet épp leglényegesebb *szövetségi* elemétől oldottak fel. (Capitis deminutio - a személyiség csorbulása.)

Pál régens-herceg tisztában volt a kockázattal, melyet a paktumhoz való csatlakozás jelenthet. Március 27-én már államcsínyre került sor Belgrádban, Simovic, a jugoszláv légierők tábornoka új kormányt alakított. a régens-herceget elmozdították, és a tizennyolcadik életévében járó, de még kiskorú II. Péter királyt emelték trónra. A jugoszláv főváros zajos tüntetések színtere lett, s az események megkérdőjelezték a háromhatalmi egyezményhez való jugoszláv csatlakozás érvényességét és realitását.

A március 27-i belgrádi államcsíny és következményei mutatták meg, hogy a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés mindvégig lényegében a tengelyhatalmakhoz való csatlakozás függvénye volt. E megálapodás létrehozása és ratifikálása a két szomszédos ország között valóban őszinte törekvés volt a jószomszédi kapcsolat fenntartására és megőrzésére, realitása azonban csak a jelen parancsoló erőviszonyainak mérlegelésével lehetett. Hitler büntetőhadjáratának tényét, mely Jugoszláviát „katonailag és nemzeti egységében” is megsemmisítésre ítélte, Teleki azonban emberileg már nem tudta elfogadni. Tisztában volt azzal, hogy a német csapatok átvonulását Magyarországon nem tudja megakadályozni, s

hogy Jugoszlávia második világháborús tragikus sorsának beteljesüléséhez - bármilyen körültekintő, de mégiscsak alaki mentségek mellett is - végül a magyar haderő is hozzájárul. Teleki tudatában volt annak, s mélységesen átérezte a következmények súlyát, hogy a „vér nélküli” területszerzés idillje az elkerülhetetlen végkifejlethez ért. Miként Horthy is kénytelen volt bevallani: „Teleki halálával Magyarországon véget ért a nem hadviselő állapot. Hozzánk is elért a háború.”

A Jugoszláv Királyság meginduló belső dezintegrálódási folyamatát - melyet a különálló Horvát Bánság létrejötte jelzett 1939-ben, s melynek földrajzi elhelyezkedése az akkori jugoszláviai szlovén etnikumot magába foglaló Dráva Bánságot gyakorlatilag elkülönítette az ország délkeleti részét képező további hat bánságtól - a gyors kapituláció, az egykori Szerb-Horvát-Szlovén Királyság első felbomlása, drasztikus feldarabolása pecsételte meg. A március 27-i jugoszláv államcsíny oly mértékben felgyorsította a német hadigépezetet, hogy április 6-án Belgrádot már rommá bombázta a német légierő. Teleki látta Horthy kormányzó Hitlerhez intézett március 29-i levelét, melyet már a belgrádi események ismeretében késlekedés nélkül megfogalmazott. Az ígéretek káprázatában Horthy szemlátomást nem csinált lelkiismereti kérdést az örökbarátsági szerződés megszegéséből, s valóban szánalmas az a képmutatás, ahogyan a remélhető területi igények teljesítését és teljesülését épp a barátsági szerződés II. cikkelyére való hivatkozással teszi alakilag elfogadhatóvá, holott ez a cikkely valójában minden közös érdekű kérdés felvetését *tárgyalásos* alapon teszi lehetővé. Mint tudjuk, Teleki végzetes, tragikus következtetéseket vont le a maga számára. A kormányzó kívárta a Független Horvát Állam kikiáltását (1941. április 10.), s ugyanaznap adta ki a parancsot katonáinak, „hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításától megóvják”. Hadüzenet nem történt. A jugoszlávok április 17-én tették le a fegyvert. Az „első Jugoszlávia” szétesése 1941 áprilisában nem te-

kinthető csupán a megszállás következményének. Feldarabolása az első világháború utáni békeszerződések és területi megállapodások, egyezmények rendelkezéseinek erőszakos felfüggesztését jelentette, az SZHSZ Királyság nemzetközileg elfogadott határainak elvetését, részben az első világháború előtti, történelmileg létrejött állapot visszaállítását a közös délszláv államiság gyakorlati megszüntetésével, és egyértelműen tükrözte a Jugoszláviával szembeni területi igényeket is. Ennek jegyében Magyarország visszacsatolta a Bácskát, a baranyai háromszöget, és a Muraközt a horvát-szlovén határmezsgyéjénél. A Bánság (Bánát), valamint Szlovénia nagyobb északi harmada német birodalmi igazgatás alá került. Etnikai és történelmi érveléssel Bulgária megkapta a későbbi Makedón Köztársaság nagyobb részét, szerbiai területrészekkel. Ante Pavelić náci-fasiszta horvát Független Állama gyakorlatilag a teljes báni Horvátországra, Dalmáciára, Szlavóniára és a Szerémségre (Zimonyig) s a teljes Bosznia-Hercegovinára terjedt ki, de a Jugoszláv Királyságban körülhatárolt Horvát Bánságból Olaszország a maga számára hasította ki a Zára és Split közötti horvát tengermelléket. Szlovénia déli harmadát (Ljubljánával) ugyancsak Olaszországhoz csatolták. Montenegro olasz kormányzás alá került. Koszovó és Makedónia kis része az olasz korona alá vont Nagy Albánia része lett. E területi megosztás mellett észak-déli irányban, nagyjából az Adriai-tenger partvonalát követve megvontak egy eszmei határvonalat is a német és az olasz érdekszférák között a jugoszláv térségben, ez az olasz határtól Ljubljana fölött s Zágrábtól és Szarajevótól délebbre húzódott, s a koszovói Pristina magasságában az akkori új albán-bolgár határnál ért véget. Ez volt a német megszállás alá került Szerbia déli határvonala. Nyugaton a Drina folyó, északon a Száva és a Duna, keleten a területileg meggyarapodott Bulgária határolta Szerbiát. 1941 tavaszától 1944 őszéig egy ideig nem volt közvetlen magyar-szerb ország-határ.

EURÓPA KÖZÖS EGE ALATT

Bukarestben jó harminc esztendeje működik a budapesti *Nagyvilág-é*hoz hasonló keresztmetszetű *Secolul 20* (Huszedik század) című folyóirat. Amikor még állt a berlini fal, a Nyugattól való brutális elszigeteltség e jelképe, ezek a lapok olvasóiknak ablakot nyitottak a világra: életben tartották Európa szellemi egységének tudatát. Mindenikük a saját országa jellegzetes hagyományait gyümölcsozította, s támaszt adott az értelmiségi létnek a legkorszerűbb eszmei áramlatokhoz való kapcsolódás révén.

Ami a *Secolul 20* szerkesztőségét illeti, sikerrel alkalmazta a különszámok módszerét: egy-egy kultúrmorfológiai jelenség, valamely nemzetközi tekintélyű személység vagy monografikusan láttatott kulturális térség volt egy-egy szám kizárólagos témája. Folyóiratunk egyébként immár évtizednél is hosszabb ideje a világitrodalom képét, művészetek és kultúrák párbeszédét *szintézisbe foglaló* orgánumnak tekinti magát - s ezt címlapján jelzi is. Az antikváriumokban még ma is állhatatosan keresik a Görögországnak, Olaszországnak, Angliának, Dániának, Hollandiának, Finnországnak, Írországnak stb. szentelt lapszámokat. A nagy érdeklődés feljogosítja szerkesztőségünket a módszer folytatására. Sőt, újabb indok is felmerül, mert szükségesnek látszik ellensúlyozni azt a nyilvánvalóan exkluzivista hajlamot, amely az érdeklődést elsődlegesen a nagy kultúrközpontok

felé irányítja. Az avitt, spengleri típusú elméletek visszatükröződése ez: hajlam a „nagy kultúrák” és „kis kultúrák” közötti káros különbségtételre. Még mindig él, legalábbis nálunk a gyakorta frivol és divatok sznobizmusa által diktált megszokás, miszerint túlsúlyosan is azt nézzük, ami Párizsban, Berlinben, Londonban történik, és nem figyelünk sokkal közelebbi fejlődésvonalakra: Szófiára, Budapestre, Varsóra vagy Prágára, bár az ottani irányzatok, törekvések, kísérletek természetesen közelebb állnak a saját érdeklődési körünkhöz, és gyakorta igen alkalmasak arra, hogy mintát vegyünk saját problémáink adekvát megoldásához, indítást kapjunk hasonló céljaink megközelítésének hasznosabb módozataihoz. A *Secolul 20* régebben sem hanyagolta el ezeket a kitekintéseket. Sokat foglalkozott például a magyar kultúrával is, Illyés Gyulától Mészöly Miklósig, Déry Tibortól Örkény Istvánig nem egy jelentős író szerepelt tartalmas írásokkal a lapban. Buda és Pest közigazgatási egyesítésének századik évfordulója alkalmából a fiatal budapesti költészetből állítottunk össze egy csokrot folyóiratunkban. Magyar szerzők prózája tette lehetővé koronként kijátszanunk a cenzúra tilalmát, megszóltattunk olyan témákat, amelyeket a román írók nem érinthettek. Példának Mészöly Miklós *Magasiskola* című, igen figyelemre méltó novelláját hoznánk fel, amely a kommunista gulág nyomasztó kö-

zegében az emberekre is alkalmazott „idomítás” sűrített megjelenítése.

A kommunizmus összeomlása Magyarországot és Romániát egyaránt szembesíti az átmeneti időszak meglepetéseivel: a demokráciához való visszakanyarodásuk és európai tekintélyük normalizálása bizony eléggé nehezen járható út. A kívánt integrációs folyamat kiteljesedését (és részben meggyorsítását) elősegíthetjük azal is, ha szorgalmazzuk elsősorban az információ bő áramlását, a sokrétűbb és árnyaltabb kölcsönös megismerést szolgáló eszme- és értékcsereét. A *Secolul 20* azonban szeretné meghaladni a kegyes óhajok és protokollszerű gesztusok szakaszát, s ezért elsődleges tennivalói közé vette föl mintegy háromszáz könyvoldálnyit kitevő különszámát *Budapest - európaiság és modern identitás* témakörrel.

Már a tartalomjegyzék összeállításához szükséges tájékozódás és konzultációk során igazolódott, hogy az Ady Endre és Octavian Goga közötti közeledés közismert első világháború előtti jelképes mozzanata messze nem egyedülálló és fejlemények nélküli eset. A román közvélemény a köztük felmerült nézeteltérések (Goga sajnálatos xenofób kisiklása) után is élénk érdeklődést tanúsított a Budapesten központosuló eszmei mozgalom iránt. A valóban nagy kaliberű *Nyugat*-tal folyamatosan foglalkoztak olyan folyóiratok, mint a *Viata românească*, *Adevă-*

rul literar si artistic (Bukarest legolvasottabb folyóirata) vagy a havonta megjelenő *Familia*, amelyek a húszas és harmincas években rendszeresen ismertették a kimagasló magyar folyóiratot. Emil Isac kolozsvári román költő levelezés útján tartotta a kapcsolatot a budapesti szerkesztőséggel és főleg Kosztolányival, közvetítő szerepet is vállalván a befolyásos prózaíró és színházi személyiség, Victor Eftimiu felé, aki nemegyszer elragadtatását fejezte ki a magyar főváros szellemi pezsgése iránt. Bár Eftimiu nem tartozott az avantgárdhoz, jól ismerte mindazt, ami annak berkeiben történt; a *Contimporanul* (az 1920 utáni román modernizmus legszakavatottabb orgánuma) pedig a kapcsolatok valóságos érhálózatát tartotta fenn, és ebben nem kis szerepet játszott a *Ma*. annak a Kassáknak a lapja, aki szorosán együttműködött Tristan Tzarával és Marcel Iancuval, egyazon alkatú eszmetársaival. Így aztán Kassáversek és -grafikák jelentek meg a *Contimporanul* hasábjain (ahonnan Tamás Aladár költészete sem hiányzott). A lap egyik vezető munkatársa, Jaques Costin nagy elismeréssel írt Bartók Béla zeneművészetéről, mélységesen újító jellegűnek minősítve a román népzene beleépítését. A magyar zeneszerző pedig a maga részéről prófétikus szavakkal ecseteli egyik barátjához intézett levelében, a két nemzet alkotói között - a határok és tendenciózus politikai manőverek segítségével emelt gátak dacára is - fennálló párbeszéd üdvös hatását:

„Nagyon kérem fogadja barátsággal azt a három magyar könyvet, amit az eljövendő magyar-román barátság jelképe gyanánt küldök Önnek. Ez a barátság ugyan egyelőre - Apponyi „áldásos” működése következtében - késik, de majd eljön ennek is az ideje, ha a hosszúszakállú öregek kivésztek, és ha helyüket a mai fi-

atalság a „Világ”, a „Nyugat” és - a „Ma” (!) emberei foglalják el.”

Bartók meggyőződése mellé mind Magyarországon, mind Romániában csatlakoztak más véleményformáló személyiségek ugyanannyira tisztánlátó állításai. Valószínűleg kevesen emlékeznek már reá, pedig még nem veszítette el közvetlen aktualitását az a vita, amelyet a román *Familia* kezdeményezett a történelem egy nehéz pillanatában, épp akkor, amikor a fasizmus mind fenyege-

tőbben terjesztette ki fekete szárnyait Európa fölé. Az említett lap a szélsőséges nacionalizmusnak józan és termékeny szempontok érvényesítését célzó vállalkozással válaszolt: öt pontból álló körkérdést intézett a két ország kultúremlékeihez, hogy a sovén elemek megosztó tevékenységének ellensúlyozására az „egyetértési momentum” melletti állásfoglalásokat mutasson fel. Húsznál is több magyar és román személyiség sietett pozitív választ adni. Ma is érvényesen emelkedik ki

ezek közül Babits Mihály véleménye. Azt hiszem, az esetleg informálatlan magyar olvasók kedvéért is érdemes e választ kimerítően idézni:

„Az európai művelődés egy és közös. A román és a magyar irodalom egyaránt része az európai irodalom egységének. Szomorú, hogy oly kevéssé ismerik egymást. Az irodalmak, valamint az írók is, akkor fejlődnek, ha egymásra hatnak, kölcsönösen gazdagítván egymást. Az irodalomtörténet eléggé mutatja, hogy sem a nyelv, sem a politika nem lehet akadály e kölcsönös befolyás és gazdagítás számára.

Mindenekelőtt össze kell ismerkednünk. Az erdélyi írókra és fordítókra ezen megismerés közvetítése körül nagy és hasznos munka vár. Nem elegendő, hogy némi fogalmat nyerjünk írókról és műveikről. Be kell hatolnunk azok szellemébe, hogy mindazt felszívhasuk, amit számunkra adni és mondani tudnak-

Efféle kölcsönös hatás révén feltétlenül kialakulhat bizonyos hangulati és észjárásbeli közösség a két nép szellemi elitjében. Ez pedig nem maradhat teljesen hatástalan a két nép közti egyéb kapcsolatokra sem.

A politikai meghasonlás egyik leggyakoribb és legveszélyesebb eszköze a hazugság: annak a képnek meghamisítása, amely valamely népről a másik nép lelkében él. Bármilyen módon nyilatkozik is meg ez a hamisítás, az írók sokat tehetnek ellene. Különösen ha magukban hordozzák a közös érzés és gondolat lehetőségét, amely szembehelyezkedik a meghasonlást felidéző sugalmazásokkal. (...)

Lehet-e vajjon napjainkban nagyobb szolgálat, mint a megértés útjait egyengetni két nép között?"

Tömörebben, de hasonlóképpen széles perspektívában szól Illyés Gyula is:

„Mindkét részről arra kell töre-

kedni, hogy egymás szellemi értékeit kölcsönösen megismerjük és megbecsüljük.

Sajnos, nem; de a munka megkezdésére mégis elegendő abban a reményben, hogy e példaadást más tényezők is követik majd.

A pillanatnyi érdekek által vezetett politika mindig ellentéteket támaszt a népek között; az örök irodalom hivatása viszont az, hogy egy magasabb eszmevilág, az emberiség ereje által hidat verjen a pillanatnyi ellentétek közé. A goethei »világirodalom« a népeknek igazabb és tartósabb közössége lehet, mint a Népszövetség."

A románok által megfogalmazott szempontok a fentiekkel egyenrangúan magas szintűek. Mihail Sadoveanu „a szellem mozgósítását" hirdeti meg „a múlandó érdekek ellen". Szerinte a kulturális együttműködés „a leghatékonyabb eszköz, mellyel kiküszöbölhetőek az ellenségeskedés politikájának káros következményei". Camil Petrescu a regionális partikularizmus alapján érvel: „az együttműködést maga a szellemi légkör, a majdnem közös lélektani táj igényli... Sokkal jobban megérti a román paraszt lelkialkatát egy magyar író, mint például egy francia publicista". Pertescunak azonban valóságos rögeszméje a dolgok lényege, s ezért óv az elsietett, felületes, konjunkturális megoldások csábításától: „a magyar lélekkel vegyük fel a kapcsolatot, nem a vidám viccelődéssel, a pesti kulturális külváros slágereivel, a zenés szerelem kalmárainak úgynevezett művészi trivialitásával" - ugyanis e fogyatékoságokat róttá fel az „operettes", könnyű fajsúlyú, „bulvár" termékeknek.

A Familia ankétja 1935 szeptembere és decembere között zajlott le, de nem egy akkori állítás mai keltezéssel is mottója lehetne a *Secolul 20* készülő különszámának. A román olvasó számára bőségesen lesz e számban „premier"

is. Mert ha például a kiváló *Nyugat*-ra való hivatkozások nem is jelentenek neki újdonságot, mégis most olvashat első ízben egész sor írást a hajdani lapból, még hozzá Pomogáts Béla szakavatott bemutató írása kíséretében. És ugyancsak első ízben lát napvilágot románul Bibó István írásaiból is egy szövegválogatás. A szép-irodalmi fejezetben is szép számmal szerepelnek román nyelvre mindeddig még le nem fordított, tekintélyes szerzők művei. Így például mindenképpen be akarjuk mutatni Esterházy Péter figyelemre méltó prózáját is, bár kifinomult és ízes nyelvi effektusai óriási (ha ugyan nem teljességgel megoldhatatlan) feladatok elé állítják az átültetőt. Nem feledkezünk meg Szentkuthy Miklósról és Nádas Péterről sem. Konrád György, az *Antipolitika* című esszéje révén is közismert és nagyrabecsült szerző ezúttal mint regényíró mutatkozik be a román olvasónak. Költészet dolgában is szolgálunk meglepetésekkel (Orbán Ottó, Petri György, Nagy László, Juhász Ferenc). Persze, az európai szinten versenyképes színvonalú irodalmat, filmművészetet, építészetet sem hanyagoltuk el. A készülő szám szerkesztőjét egyébként is ösztönzi a versenyszellem, hiszen jól ismeri az egyebütt megvalósított hasonló kezdeményezéseket (lásd a párizsi *Critique* 1990 nyarán megjelent számát „Budapest Nyugat és Kelet között" témakörrel) - de épp ezért engedtessek meg neki, hogy ne áruljon el mindent előre. Persze nem csinál titkot belőle: alázatos szándéka bármennyi tapsot elfogadni és hidegvérrel (s legfennebb keserű beletörődéssel) szembenézni majd a sajnós mindkét oldalon továbbra is létező irredenta trogloditák vagy triviális sovének várható dührohamaival. Ám kihozni őket a sodrúkból, ez már felér egy győzelemmel.

Gelu Páteanu fordítása

KELETI UTAZÁS A MÚLT SZÁZADI BUKARESTBE

Csángó szekeresek

Üljünk fel annak a barcasági csángó-magyar fuvarosnak a hosszú, kóberos szekereére, aki brassói szász kereskedők áruját viszi a Kárpátokon át Bukarestbe. Híre sincs még itt a vasútnak. A hétfalusi csángók tapasztalt szekeresek, ebből élnek hosszú ideje, pontosabban: attól kezdve, hogy nincs többé szükség katonai őrszolgálatukra a Kárpátok hágóinál. Hajdanán, még Nagy Lajos királyunk idejében azért telepítették a székelyek földjéről a „nevezetes” Hétfaluba meg a síkság másik három telepére őket, hogy útját állják a betörő tatárnak, töröknek. Most meg „utána mennek” a törököknek, egészen Konstantinápolyig. Viszi a brassói mesterek portékáit. Igen gyakran csak ide, „a közelbe” - Bukarestbe, amely akkoriban indul iramosabb fejlődésnek.

Akad a csángók közül olyan is, aki a fuvarozástól az iparos szakmába pártolt át. Orbán Balázs, a „legnagyobb székely” konstantinápolyi hosszú időzésekor - a múlt század derekán - a város legjobb órasmesterét Köpének hívták, ami bizonyosság arra, hogy barcasági csángónak született.

De folytassuk az utunkat - ha már elindultunk - a kóberos szekeren. Az ülésen elől a csángó gazda, mellette a brassói szász mester segítse. Bőrövvvel szorították le a derekukat, nem hiúságból, hanem, hogy legyen hová beledugni a pisztoly szárát. A havasokban rablócsapatok tanyáznak, az ilyen rakomá-

nyokat dézsmálják meg a legszívesebben. A csángó fuvaros ugyanis finom posztót szállít, sokszáz véget. Érdemes feltartóztatni, ezeket a szekereket akkor is, mikor hazafelé tartanak. Különösen, ha Konstantinápolyból vagy még távolabbról jönnek. Értékes keleti szőnyeget hoznak visszaútjukban. A szász kereskedők fogadalmat tettek, hogy ha szerencsésen megjárják a balkáni utakat, a templomuknak is ajándékoznak a kincset érő szőnyegekből. Még ma is 119 ilyen „fogadalmi szőnyeg” látható a brassói Fekete templomban, az európai gótika legkeletibb emléképületében.

Csángó fuvarosunkról még annyit, hogy ő meg társai, fiai, unokái a Brassó-Bukarest vasútvonal megépülése után - a múlt század vége felé - fiákerosoknak csaptak fel Bukarestben. Századunk elején a román főváros bérkocsisainak jó fele csángó volt a Barcaságból. Később „átültek” a volán mellé, mikor a városi közlekedést a fiákerektől meg a lóvonta „tamvájoktól” a fűrge kisautók vették át.

Gerendákkal borított főutca

Szekerünk a Mogosioi „hídnál” éri el Bukarestet. Nem valamelyik folyón ível át ez a „híd”, így nevezik az északról érkező főutcat, amely a város szívéig visz. „Híd”, mert valamikor gerendákból, deszkákból épült, kövek helyett ezek fődtek az úttestet.

Viszonylag egyenes utca, ez is kivétel az akkori Bukarestben. Megvan ennek a története, amely Constantin Brincoveanu vajda idejébe nyúlik vissza. Brincoveanu 1688 és 1714 között uralkodott Havasalföldön. Ügyes külpolitikával sikerült megőriznie országa autonómiáját a három vetélkedő birodalom, a török, az orosz és az osztrák között. Szépet kedvelő nagyr volt, áldozott a kultúrára, a művészetekre. Róla nevezték el a román nemzeti jegyeket őrző építészeti stílust.

Maga irányította a Bukaresttől északra eső birtokán, Mogosioián vidéki palotája építését, amely nyári fejedelmi lakként szolgált. Most a hűbériség művészetének múzeuma.

Nagy kerülővel lehetett eljutni a Dimbovita folyó partján álló vajdai udvarból a fejedelem birtokára, Mogosioára. Miért ne rövidíthetné le az utat, gondolta a vajda, és egy reggel jónéhány gomolyag kötelet hozatott a szolgálival, és nekivágott a környező bojári udvarok kertjeinek. Sajátos korai „falurendezés-ként” toronyirányt jelölte ki az új utat, mit sem törődve a tulajdonosok háborgásával, akik között igen sok a közeli rokona, meg a kedvelt bojár.

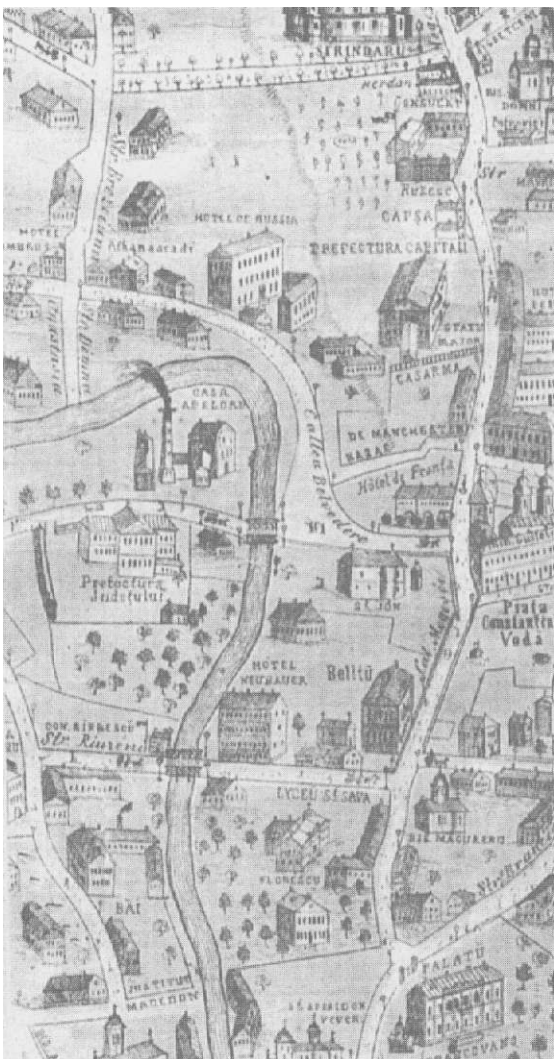
Uralkodásának negyedik esztendejét jegyezték, az Úr 1692. évét.

Csakhogy az így kiszabott út kertek vizenyős talaján haladt át. Kő pedig kevés akadt Bukarest környékén. Annál több akkoriban az erdőrengeteg. A vajda kivágatta

Constantin Brâncoveanu, akinek nevéhez a román építészeti stílus fűződik. (Allesandro della Via rézmetsző és Pietro Liberti festő munkája)

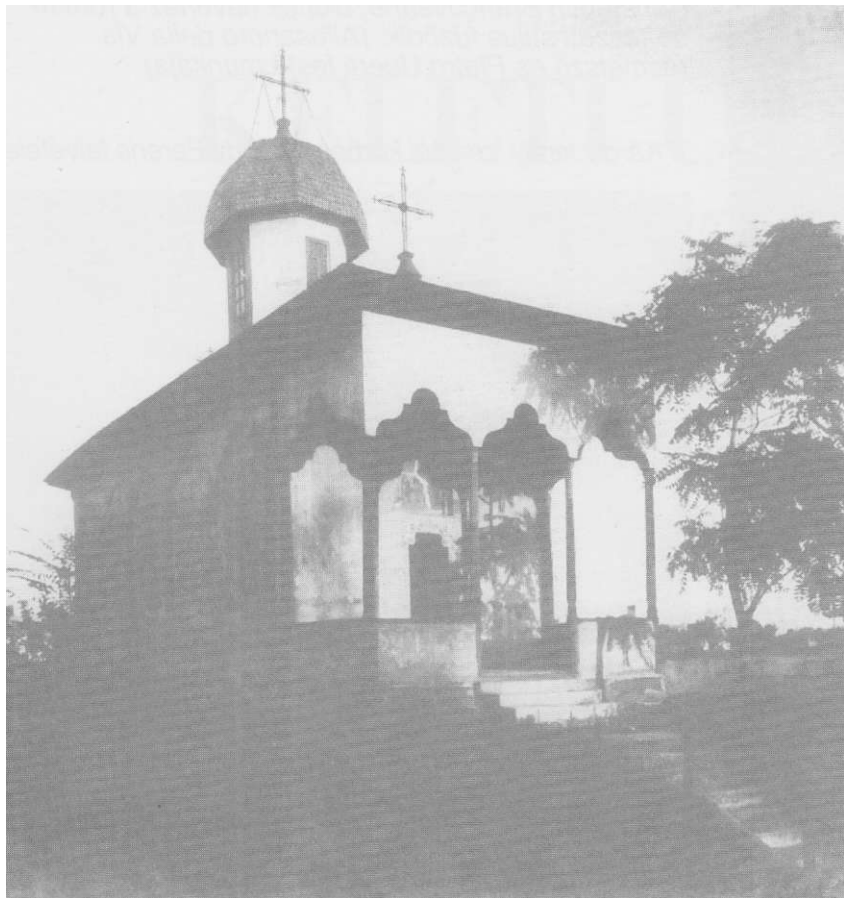
I. Károly király, családi körben (Mándy Ferenc felvétele)

Bukarest központja 1871-ben

A legendás magyar fotográfus, Szathmári Papp Károly műhelyének cégjelzése („a királyi udvar fényképésze”)

Bucur temploma. Az egyik leg-
régebbi (XVIII. század) buka-
resti templom. A legenda úgy
tartja, hogy a várost egy Bucur
nevű pásztor alapította

A hajdani Nemzeti Színház a
Mogosoiai úton; 1846 és 1852
között emelték. Mögötte a mo-
dern telefonpalota. A színház
épületét a német bombázók
eltüntették a föld színéről
(jobbra fent)

Az Egyetemi Könyvtár a Calea
Victorieien. Az egyik épület-
részt 1895-ben, a másikat
1914-ben avatták fel. Az 1989
decemberi harcokban az épü-
let súlyos károkat szenvedett
(jobbra lent)

A Sturza-palota, a mai Calea
Victoriei (Győzelem tér) északi
bejáratánál. Az épületet a múlt
század közepén emelték Mi-
chalache Sturza moldvai feje-
delem (1834-1849) fiának, Gri-
gora Sturzának. 1944-ben
bombatámadásban elpusztult

a fákat, gerendákat és deszkát készítettet. Két oldalt gerendákat helyeztek le a földre, ezekre keresztben deszkákat erősítettek. A padozat alatt folyt el az esővíz és a város szennyje. Patkányok tanyáztak a deszkák rejtekeiben. Az örökös nedvességben a gerendák és a deszkák, az útburkolat gyorsan korhadt. A „hidászok” gondja volt a kicserélésük. Ezek a „hidászok” hosszú, sárga színű köpenyt viseltek, karjukon balta, s ha a vajda kikocsizott, előtte jártak, a kísérők között, együtt a tűzoltókkal. Ami biztos, biztos...

Alphonse Royer francia utazó a múlt század elején járt erre, 1837-ben Párizsban megjelent *Aventures de voyage* című könyvének második kötetében feljegyezte:

„És nem is olyan ritka látvány, hogy ezek a gyatrán egymáshoz erősített deszkák magasba dobják a járókelőket, mikor pedig visszahuppannak az útra, ruhájukat feketés, bűzös sár fröcsköli be.”

Szekerünk - már a múlt század közepén - jórészt macskaköveken halad. Ghica vajda idején, 1827-ben megkezdik kövel kicserélni az utca deszkaburkolatát.

„Virgonc vagy, Nagyúr!”

Ez a havasalföldi uralkodó, első a hazaiak közül, hosszú fanarióta korszak után - mikoris Konstantinápoly Fanar görög negyedéből érkeztek a vajdák - nemcsak a Mogosioi „híd” kövezését kezdte el, hanem a szokások, udvari törvények megváltoztatását is. A fanarióták aligha érzheték jól magukat az idegen országok (Havasalföld és Moldva) trónján, különben is csak megszabott időre vették meg az uralkodás jogát a szultántól. Igyekeztek minél több adót beszedni a lakosságtól, főleg a kereskedőktől, és siettek vissza a Boszporusz partjára. A mindig morcos, ingerlékeny fanarióta uralkodók felvidítésára különös keleti szokást vezettek be a bukaresti udvarban. Minden reggel, a vajda ébredésekor nyolc fényesen öltözött főember

lépett be a hálókamrába, és kórusban mondták, hajlongás közben:

- Szépséges vagy, Nagyúr!
- Virgonc vagy, Nagyúr!

Ezek után katonásan kivonultak a vajda hálókamrájából.

Grigore Dimitrie Ghica vajda hatéves uralkodása alatt (1822 és 1828 között) számúzta a maga udvarából ezt a bohóckodást, sok más keleti különösseggel együtt. De azért régi török szokások egész sorát őrizte meg. Így török viseletben fogadta látogatóit, és ha szükségét látta, jogarával saját kezűleg agyabugyálta el a „lázadozó” bojárifjakat.

Gyakran támadt kedve a vajdának gyalogsétát tenni Bukarestben. Kreuchel Schwerdtberg báró, bukaresti porosz konzul, mellesleg filológus professzor tollából fennmaradt egy ilyen látványosság leírása 1826-ból:

„Múltkoriban egyik este a mezőről jövet a Herceg gyalogosan folytatta útját a Mogosioi „híd” sorompójától, és nagy kísérettel haladt át az egész városon. A menetet állig felfegyverzett darabontok nyitották meg, mögöttük következett a kamarás-főaga a fejedelmi testőrség parancsnoka és a főkapitány között, majd néhány csausz, aztán Ófelsége, továbbá Profirita asszony, a Nagyúr nővére és egy másik asszonyság, bizonyosan a szolgálatos udvarhölgy. Ezek után jöttek az úrfiak, a kedvelt bojárók és néhány asszonyság. Oldalt muzsikások, egymás nyomában, de a vajdától a kamarások választották el őket. Végül bojárók és bojárasszonyok csapata egészítette ki a menetet, őket az a szerencse érte, hogy találkozhattak az Ország Atyjával, nyomban leszálltak hintóikról, és kötelességüknek érezték követni a vajdát. Leghátul fegyveres darabontok, majd hatalmas tömeg, középkorú férfiak, nők, fiatalok és még fiatalabbak, mivel az egész népség ki akarta venni részét ebből a fenséges élvezetből”.

Istenem, hol vagyunk még a „személyi kultusztól” és kellékeitől!

A régi Bukarest egyik jellegzetes színfoltja: a Duna tömbház. Az 1977-es földrengés idején összeomlott

Athanasie SImua (1854-1935), a nagy műgyűjtő múzeuma (mellette)

Fejedelmi kastély — nagyobbacska udvarház

Ghica vajda és menete udvarházak között haladt végig a Mogosioi „hídon”, míg el nem érkezett a fejedelmi kastélyba. Ez alig különbözött akkor a nagybojárók házaiktól. Néhány év múlva kerül állami tulajdonba Dinicu Golescunak, a Nyugatot bejárt, haladó szellemű nagybojárnak a háza, amelyet már eleve sokkal korszerűbbé építettek; maga Golescu irányította volt az építkezést.

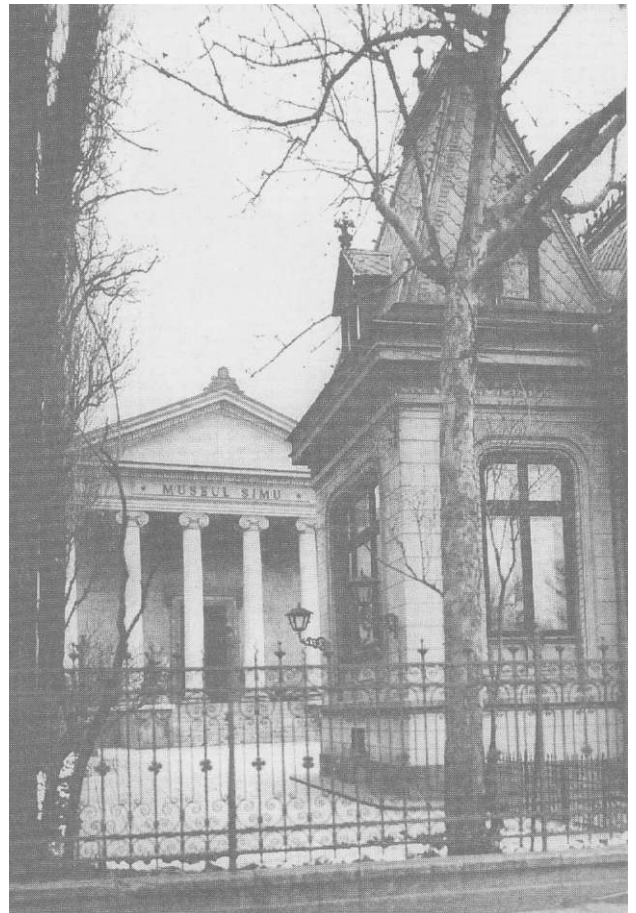
De azért a Mogosioi „híd” arculatát még sokáig a hagyományos udvarházak szabták meg.

Kerüljünk beljebb egyik ilyen portára. Milyennek láthatta a múlt század közepi barcasági csángó fuvaros?

Tágas lakóépület, testvéri társa annak, amelyik a bojár vidéki birtokán, esetleg a baragáni pusztaság közepén állott. Az építők, helybeli mesteremberek, a terep és az éghajlat viszonyaihoz alkalmazkodtak. Nyugati építészek és székely meg csángó kőművesek csak a múlt század végén jelentek meg, attól kezdve már az ő tudásuk, ízlésük és hagyományuk érvényesül a gyorsan épülő tömbházaknál. Mire vigyázott a hajdani román építőmester? Legyen vastag a fal, mintha várat védelmezne. A tornác kiugorjon, de bele is illeszkedjék az épület egészébe, hogy télen a vágató szelek, nyáron a tikkasztó hőség ellen védelmezhesen. Pitvarok és tágas szobák, hálókamrák és

Itt, a hajdani Szenátus téren (ma: Calea Victoriei) végződött a Mogosioi „híd”

vendégeknek szánt helyiségek, zárt erkélyek, amelyek szinte csábitanak arra, hogy a lakók ebéd után nagyot szundítsanak benne... A házat magas zsindeletető fedi, alatta széles eresz, fecskéfészekkel. Lent, az udvar szintjén vagy épenséggel a földbe mélyesztve az ebédlő és a kancellária, így a neve, a bojár itt végzi számításait, itt tartja az iratait. Deszkalépcső visz fel az emeleti nagy előszobába, amelyből a szobák nyílnak. Innen lehet eljutni a pitvarba, ahol az asszonyok fonnak vagy - rossz időben - a gyermekek játszanak.

Az udvar felőli részen sorakoznak a gyermekszobák, aztán a szolgák és ispánok hálókamrái, továbbá éléskamrák, istállók, csűrök, elnyúlnak egészen az udvar végéig. Onnan kezdődik a virágoskert, majd a zöldséges, gyümölcsös és a szőlőskert.

Az épület alatt hatalmas, boltíves pincék, amelyeknek az ívei vastag oszlopokra támaszkodnak. A középső oszlopon ikon, annak a férfi vagy női szentnek a képével, akinek kegyelmébe ajánlották a házukat gazdáik. Itt, a pincékben tartották a havasalföldi szőlőhegyek legjobb borait, ide gyűltek össze a

A Palota-tér, a Calea Victoriei kiöblösödésénél, 1930-ban

bojárok, ha egy jó vásár vagy megnyert per után áldomást ittak...

Manapság, az egymást támasztó hét-nyolc-kilencemeletes tömbházak között, Bukarest központjában, talán el sem hihető, hogy százötven évvel ezelőtt ilyen patriarkális, vidékies élet folyt a vajdaság fővárosában.

Magyarok Románia függetlenségi háborújában

Másféle menettel találkozhatott az a barcasági fuvaros, aki egy nemzedékkel később hajtott végig a hajdani Mogosioi „hídon”. Talán már éppen bérkocsisként. Macskakövek végig az út hosszában, kétoldalt járda, magasba nyúlánczó házak, már nem az udvar mélyében, hanem kiugratva a főútra. Más neve van az utcának is, Bukarest egyik leghosszabb útvonalának: Calea Victoriei. Győzelem útja.

Az 1877-es orosz-román-török háborúban aratott győzelem emlékére. Ettől a háborútól számít füg-

getlen államnak a két dunai fejedelemségből 1859-ben egyesült Románia.

Ebből a nagy háborúból a Bukarestben élő magyarok is kivették a részüket. Veress Sándor, aki 1848/49-ben, a két erdélyi hadjáratban Bem tábornok seregében szolgált, most Ferenc öccsével együtt több százezer lejre menő lisztet, árpát, szénát szállított a román hadsereg élelmezési irodájának. A Sarkadról származó két Veress-fivér már évtizedek óta Havasalföldön élt; Sándor - a londoni egyetemen szerzett diplomájával - Románia első kataszteri, földmérő mérnöke, Ferenc a dúsgazdag szerb Obránovics család jószágigazgatója. Rajtuk kívül sok magyar iparos, gazdasztiszt vállalkozott arra, hogy a román hadsereget felszereléssel és élelemmel lássa el. Fialla Lajos, a bajai születésű orvos, szintén 1848/49-es szabadságharcos, tábori orvosi szolgálatot vállalt, hadikórházat vezetett. A bulgáriai csatatereken jelen voltak olyan bukaresti magyarok, akik már román állampolgárokká váltak. Tízezrével vonultak be román katonának a moldvai csángó-magyar férfiak; közülük rengetegen elesetek Románia füg-

getlenségéért. Székely szekeresek százai vállalkoztak hadiszállításokra, sokan közülük megfagytak a kőrepsző tében...

Ennek a háborúnak az eredményeként kiáltották ki 1881-ben a román királyságot. Bukarest népe ünnepelt. Az öröm hangulata átragadt a város magyarságára is. A Magyar Társulat hivatalosan is kivette részét az ünnepségekből. Előbb magyar küldöttség tisztegett a királyi palotában, az addigi fejedelemből királlyá ütött I. Károly előtt, majd este a magyarok fáklyásmenete vonult végig a Győzelem útján.

Gyárfás Albert református lelkész olvasott fel üdvözlő beszédet a palotában. I. Károly így felelt:

- Kívánom, hogy a magyarok mindig békében éljenek közöttünk, s élvezzék azon szabadságokat, amelyek a román nép erejét képezik.

Veress Sándor mérnök, aki kiváló emlékiró is lett később - kétkötetes műben dolgozta fel pályája élményeit, *A magyar emigráció a Keleten* címmel -, így rögzítette a fáklyásmenet hangulatát:

„Este pedig a magyar egylet tisztegett nagyszerű fáklyás zenével; az egylet előtti tér már 6 órakor tömve volt magyarsággal és kíváncsi városi néppel, a vasámap és a majdnem nyári estéhez hasonlító gyönyörű meleg idő mindenkit az utcára csalt. Pontban nyolc órakor indult meg a menet... Calea Victoriei-en katonazenekar játszott a Rákóczi indulót, a színháztól a palotáig 5-600 lépésnyi hosszan a kíváncsi tömeg oly zsúfolt volt, hogy a mintegy 500 főnyi magyarságnak, illetőleg a két oldalt menő fáklyásoknak némi fáradságába került áthatolni rajta.”

Ezzel a menettel találkozhatott volna a barcasági szekeres, ha éppen akkor arra jár. Tisztelettel leveleszi a süvegét, és nem csodálkozik.

Mert az már a mi csodálkozásunk, hogy román katonazenekar játssza a Rákóczi indulót, nem hivatalos magyarországi küldöttség, hanem a bukaresti magyarok tiszteletére, a hajdani mogosioi „hídon”. Egyszer esett meg ez, először és utoljára - 1881-ben... ■

Páll Arpád

A VORONETI KÁPOLNA

„Megcsodálta már a mi sixtusi kápolnánkat? - kérdezte (a Voroneti kolostorra célozva) Suceava városának egyik vezető személyisége a hetvenes évek elején, amikor riportkörúton Bukovinában jártam. - Ne mulassza el az alkalmat - tette hozzá - föltétlenül nézze meg.” A látogatás óta eltelt idő során a mondás lesüllyedt valahova tudatom mélyére, nemrégiben azonban ugyanazonokon a tájakon kóborolva s a híres templomot vizsgálva ismét a felszínre bukkant.

Utam ez alkalommal nem egyenesen vezetett Voronetbe, előbb szétnéztem a megyeszékhelyen, s a Suceavából nyugat felé haladó országút mentén néhány más helységben, ami egyben azt is jelentette, hogy szemügyre vehettem a vidék műemléktemplomainak sorát, a láncolatot, amelynek az idegenforgalmi nevezetességűvé vált kolostor a legfőbb éke. Mindjárt elsőként Suceava sok-sok temploma közül a legnevezetesebbek egyikét, a város délkeleti részén emelkedő Új Szent Jánosról elnevezettet tekintettem meg, mely nemcsak abban egyezik a voronetivel, hogy a mostani helyén hajdanában itt is fából készült kis kápolna állott, hanem abban is, hogy pár évtizedes eltéréssel ugyanabban a történelmi korszakban épült. Ennek megfelelően szerkezetében, jellegében ez is a XVI. században, Stefan cel Mare uralkodásának idején kivirágzott és hosszú ideig azután is dívott moldovai reneszánsz stílus jegyeit viseli magán: a fő épülettest magas és keskeny (a karcsúság magasságát még szembeötlőbbé teszi), s az eresz alatt ott láthatók a történelmi román stílus boltozatainak díszítőmotívummá kicsinyített.

Tormájukban megnyújtott másai, melyek az egészet sűrű egymásutánban körülfonták. A műemléktemplomok többségéhez hasonlóan ez sem őrzi tisztán a stílust (az épület két oldalán a portikusok és a zárófalon látható ablakok a gótika hatásáról tanúskodnak), s a század elején egy Romstoffer nevű osztrák restaurátor a stílusok keveredését még hangsúlyosabbá tette, a templomot geometriai mintájú, színes cseréptetővel fedte be. Derűs színeket társított a karcsú és méltóságteljes épülethez, de az összbenyomást nem tette kedvezőtlenné, sőt, mintegy külsőleg is jelezte a templom belsejének bizánci pompáját.

A megyeszékhelyről tízegynéhány kilométernyire fekvő Dragomira kolostor a suceavainál is „nyugatiasabb” benyomást kelt. Négyszögletes bástyás várfal veszi körül az épületegyüttest, akárcsak más égtájak alatt emelkedő társait, s a templom a suceavainál is magasabb, ipozánsabb. A párkányzat alatti díszítmények itt is megtalálhatók, s ezúttal még nyújtottabb formájúak, mint a másik templomon. A hajót és a szentélyt magában foglaló főépülettestet kívülről gótikus támpillérek erősítik, a magasan ég felé törő torony barokk hatásról árulkodik.

Ha az eddigiek különböző nyugati és helyi építészeti stílusok keveredéséről és sajátos egybesimulásáról tanúskodtak, a továbbiakban meglátogatott templomoknál (a moldovitainál, sucevitainál, gura-humoruluiinál és a voronetinél) a helyi vonások váltak igazán szembeötlőkké. Paradox módon, minél nyugatabbra távolodtam földrajzilag Suceavatól, annál érzékelhetőbbé, meghatározhatóbbá vált a kultikus épületek keleti-görögkeleti jellege. Az átmenetet Moldovita és Sucevit a képviselte, mindkettőt legalább olyan jól megépített bástyás falak vették körül, mint a dragomirnaikat, de a templomok már csak egyes elemekben mutattak rokonságot más vidékek, országok hasonló építményeivel. Nem is szólva arról, hogy a rokon vonások hatását jelentősen csök-

kentette, sőt el is nyomta a külsőt beborító ikonszerű, színes festmények látványa. Nem is csak szembeötlők, hanem dominánsak voltak immár a sajátos vonások, összhatásukkal még a máshonnan kölcsönzött vagy másutt is fellelhető elemek súlyát és jellegét is megváltoztatták, hogy aztán a voroneti a maga összehasonlíthatatlan és utánozhatatlan egyedi voltában tárulkozzék elém.

Kápolna? Igen. az. Méreteiben az 1488 és 1547 között épült voroneti templom a legkisebb, de egyben kívül-belül a leggazdagabban díszített is. A zömök kis épület tetejét zindely borítja, s megfelelő távolságból nézve, az oldaltornyok vonala magátólértendő természetességgel simul bele a környező hegyeket, dombokat beborító évszázados fenyőerdőbe. Vagy fordítva: a fenyvesek tömbje a lejtős, hullámos tetőzetben, az oldaltornyokban és a nem túl magas főtornyban nyeri el legcsiszoltabb, legharmonikusabb mértani formáját.

Aki Voronetbe látogat, afelől is megbizonyosodik, hogy a szerény de otthonos, családias kápolnához nem vagy nem feltétlenül a világ egyik legnagyobbvonalúbb és legnagyobbterű képzőművészeinek freskói vagy azokhoz mérhető alkotások illenek, hangulatához inkább ezek a gyermeki rajzokra és festményekre is emlékeztető ikonok valók. Másképpen mondva: az elrövedező szemű, itt-ott kancsal, félszeg mosolyú szentekhez, akiknek legmegkapóbb vonásuk a naiv báj és természetesség, épp ilyen otthonos templom való. A voroneti kápolna külsejét beborító festmények hívebben fejezik ki a természet ölnél élő, mindent egymásmellettségben szemlélő ember érzéseit és gondolatait (a túlvilágot is nagyon evilági módon megidéző elképzeléseket is ide értve) mint az egészen más távlatokat és mélységeket felvillantó, egyetemes érvényű művészi teljesítmények.

Ha azután a színeket is szemügyre vesszük, s kissé hosszabban elidőzünk a ma már meglehetősen széles földrajzi koordináták között

ismert és megcsodált voroneti kéknél - még közelebb jutunk a sajátosságok meghatározásához. Mert a kápolna külsejét beborító festmények nem kis részben ennek a Michelangelo kékjeitől is különböző árnyalatnak köszönhetik hírüketnevüket, a különleges árnyalatnak, mely nem tompább vagy csillogóbb, hanem másabb a többinél. Másabb, más jellegű. Ez a kék nem azonos a tavaszi ég színével, a fülledt nyári napokon remegő pára árnyalatával, a kristálytisza hegyi tavak áttetszőségével, a falusi asszonyok kékítőjével, de mégis magába olvaszt mindezekből valamit, megszinesítve az így nyert keveréket az ibolya átható melegével és bársonyával. Ennek köszönhetik nem kis részben hírüketnevüket a festmények, az árnyalatnak, melyet a föld nedveit magukba szívó itteni növények munkáltak, keverték és préseltek ki magukból.

Ahogy a suceavai Új Szent János templom, vagy a dragomirnai nem annak köszönheti értékét, hogy az előbbi portikusaiban és ablakformáiban, az utóbbi támpilléreiben a gótika hatása is felismerhető, vagy hogy egyik-másik alkotóelemen különböző európai építészeti stílusok, művészeti áramlatok befolyása is érezhető, hanem annak, ami a különböző részeket, elemeket egységbe fogja, ami az összképet egyéni jegyekkel ruházza fel, azonképpen a voroneti kápolna értékét sem a másutt található kápolnához való hasonlóság vagy a hozzájuk való viszonyulás határozza meg. Értékét - az ismételt látogatás csak megerősítette meggyőződésemet - épp az általános felismeréseket sugalló egyéni vonások adják: a kegyetlenebb viszonyok, mostohább történelmi lehetőségek és körülmények között megnyilatkozott alkotóerő, mely a maga egyszerű, helyenként gyermeki eszközeivel ugyanazokat a kérdéseket feszegeti, mint a napfényesebb tájakon kivirult, világszerte elismert művek: az élet értelmét, lét és nemlét rejtelmeit, gyötrelmeit, a megigazulás és elkárhozás drámáját. ■

ERDÉLYI UTAS

Az ember próbálja megmutatni másoknak volt élete helyszíneit. És azok nem *olyanok*.

(*Indulás, avagy érkezés*) A határon túl, a félkész, tetőtlen benzinkútnál zene bög, kiizzadt golfsapkás legények és lenge lányok hallgatják. A címersas faragott népi változatait kínálja egy kiéhezett küllemű ember, műalkotásként. A vámházban feketén vált valutát a pincér. „Nyugalom, elintézzük” - mondja az ajándékbútor illetékéért toporgó, kispénzű és tájékozatlanságában meglepődött házaspárnak. A negyedik sávban hat sört markol ki tíz ujjal a teherkocsi szekrényéből egy sofőr, a vámpultra döndíti. „Pont olyan szar, mint a miénk” - mondja a hivatalos ember, miután kiitta az első üveget. A szerelvény tovahűz Nyugatnak, akárhány Sri-Lanka-i éhező kapkodhatná a levegőt benne a sárga ponyva alatt.

„Régi könyv nincs?” - kérdezi a vámos. „Csupa új” - mondom. Új könyv valóban van. Szívesen hazudnék, de nincs mit, és nincsen ok.

Valahonnan vezetnek valamit valahová. U-alakban megtört öles csövekről foszlik a szigetelés. Üveguttas a tarló. Poros a bő kukorica szakállá. Bújhat közte a menekülő, amíg az ő szakállá is kinő. Betört ablakú, néma gyárak kapuja fölött nemzetközi cégek neve; helyet foglaltak maguknak a majdani fellendüléskor elkövetkező túlekedésben.

Egy hónapba telt, amíg rájöttem egy éjszaka, hogy Nagyvárad forró utcáival, a málló szecessziós vakolat alatt, a tűzön átment, égetett bádóg villamosaival: egy gyilkosság elhagyott színhelye. Még csak nem is az, csak *olyan*. Friss meszeléssel, reklámmal próbálják elváltoztatni néhol. Bent vagyunk, valami után vagyunk. Posztmodern vagyunk. A többi csak napverte realizmus. Eltikkadt falvak, felhagyott kőbányák, zsigerig kibontott érchegek, lovak, barackhalmok és újdo-

natúj fogadók az út mentén, a Királyhágó előtt. Azon túl: mi - bent a történelmi, az igazi Erdélyben. A hágón egymással halkán cimboráló sörivők bámulják a kamionokat, és elhullajtott számlákkal törlik alfelüket a törökvécében. A motelban nagyobb a fertőtlenítőszag, mint a vendégsereg, egy kicsi, olajbogyó-szerű takarítónő jelzi, hogy innen nem lehet telefonálni. Máshonnan sem. Tolmácsolok.

Aztán a tündöklő táj. A mindenkinek növe fák és csillogó levelek, a semleges ragyogó nap és tükröződése patakon, ablakon. Kire mikor süttött a nap: ezt mi már csak *tudjuk*, nem emlékezünk rá. Útikönyvet olvasunk, visszafordítjuk a faluneveket. Várjuk azért, hogy egy agg patikus kirohan a Jókai Mór összes műveit rejtő könyvespolca alól, azzal: de jó, hogy megjöttetek, testvéreim. Kaphatna tőlünk egy banánt. Jó szót. Semmibe sem kerül. A mi lelkünk viszont megnyugodna, hogy tettünk valamit a kisebbségi maradáért.

Bűntudatunk van. bűntelenül. Mintha sorsára hagytunk volna valamit, ami sose volt igazán a miénk.

(*Fogadatlan prókátorok*) Cinezett bádóg ragyog a kétszintes cigányházak fedelén. Ennyi cirádát a kalotaszegi írásosokon se látni, és főként nem ilyeneket, bármennyire vásárik legyenek. Mostanában inkább kosárfonatokat, faragványokat látni s egyéb tömegárakat, Bánffyhunad előtt és után. Ezt a városkát Kós Károly valaha Kalotaszeg Köztársaság fővárosának kiáltotta volna ki, alkalomadtán. De, sajnos, vidéki fiskálisokkal kell politizálnom - mondta volna. Mégis köztük maradt. Nehogy azt mondaná valaki most, hogy ennek „áthallása” van, s az RMDSZ-t emlegetné... Vagy azokat a fiskálisokat, akik a kalotaszegi templomok kazettás mennyezete alatt európaiságukat bizonygatják Úrnapján. Ezekre mondják a parlamentben, hogy magyar nacio-

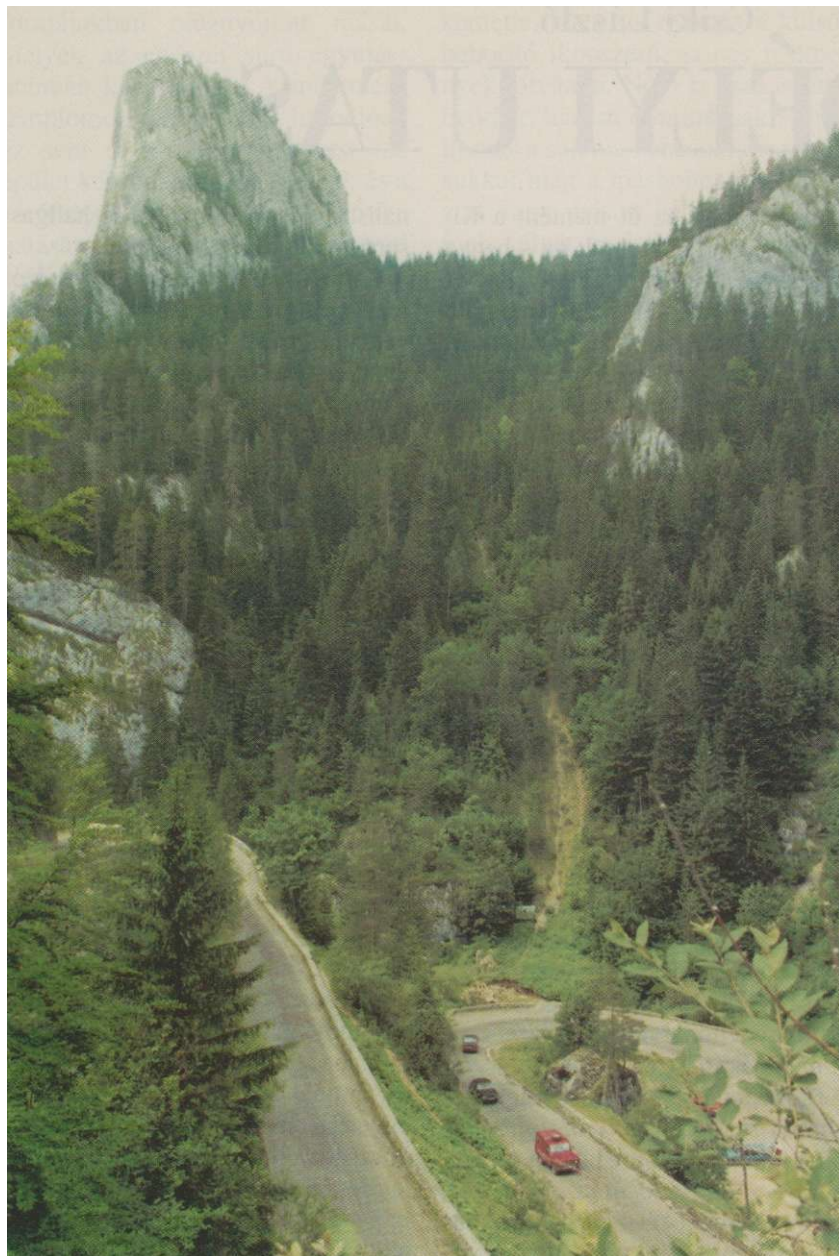
nalisták és irredenták. Mi hallgassunk, szkeptikus tisztelettel.

(*Látogatás egy legendában*) Kolozsvárra úgy megy be az utazó vendég, elsőre és egyből a Farkas utca, a Házsongárdi temető látványát várja, és Mátyás király szobrát. Vagy inkább a kutatóárkokat körülötte, le a római rétegekig. Azt, amit sugallnak. Amit ráak a közeli-távoli, végeérhetetlen és éppen időszerű történelem. A közeli változás és a jövője látszik elsőre: a Monostori-negyed festetlen betonrengetege, mögötte a temető, az utcán szélsodorta papírok. Megöregedett ismerősök. Csellengő sehonnaiak. Túl sok itt az idegen, vagy kevés a munka?

A főtér és környéke azonban olyan szép, amilyen sose volt. A századokon át egymáshoz épített házakat még sose festették ki egyszerre, mindeniket csak a maga idejében. Egy város épülés és romlás egyszerre. Kolozsvár belseje most boldogítóan és ijesztően jelen idejű. Kik meszelik újra a falakat, mikor és miből? Ha egyszerre teszik és egyetértenek - ki ellen? Valami gonoszság sejlik a szépségben. Efféle kérdés kíséri az örömet is itt, az ősi ház s alatta a nyugati üzlet kirakata előtt. Kolozsvár - mint büszkén és szomorúan közli egyik jeles lakója - még mindig a második legnagyobb magyar város, de a magyarság részaránya benne csak huszonhét százalék.

Kisebbségiek vagyunk, sokan. Valamihez képest állandóan. Nemzeti, számbeli, gazdasági, tudati tekintetben. Vagy bárhogy. Tudjuk, elviseljük. Isten adná, hogy el ne fogadnánk.

Azt is mondja barátunk, a műegyetemen külön padosorban ülnek a magyar hallgatók. Nem veszekednek, nem is beszélnek a többségiekkel. Ennyi a szabadság. Egyetérteni sem kötelező. Egymás ellen küzdeni sem. Ezeket a külön-ülöket egyébként exportra készült mérnököknek

Az Egyes-kő, alatta a Békási szoros útkanyarolatai
Egy marosvásárhelyi parkban

Petőfi Sándor vélt temetési helyén állított emlékmű - a Fehéregyháza és Segesvár közti út mentén (jobbra, a nagy kép)

A LÁTÓ szerkesztőségében Gálfalvi Györgygyei (balra lent)

Televíziós forgatás Bálványos-fürdőn. Balról jobbra: Benyhe Judit, Pomogáts Béla, Janovics Sándor operatőr, mögötte (takarva) Karátson Gábor, Csiki László és Szakály István

hívják társaik. Irigylük is őket, mert van hová menniük, és amott ugyanazt a nyelvet beszélhetik. Egy román diáknak angolul kell tanulnia. Ő csak az élvonalba mehet. A magyarok haza. Néhányuk szerint haza is idegenbe.

Van itt magyar színház, heti- és napilap, folyóirat, az erő és az akarat, a védekezés fűrgé tényei. Egyben dokumentumai. És halk letargia vagy szitok. Egy legenda aljára üledett élet. Alkalmanként feltörő energia. Nem feltétlenül a „kedvező alkalmakkor”, inkább a szorongatásban. De például temetéseken. Csöndes forradalmak a temetések és a vesztés csaták ünnepei. Azt mondják, békés tüntetések várhatók. 1956 erdélyi mocnása is a Házsongárdból indult... Most iskoláért, nem hatalomért gyülekeznek majd. A Házsongárd alatt, a Farkas utca csupa iskola, templom és szobor. A szobrok egy kicsit egymás ellen állnak. Talpatatukról azonban beszélni lehet. Van, aki még meri s megteszi.

(Bús a képem - a városról is -, talán azért, mert egyszer itt éltem, és már nem élek itt, nélkülem történik minden, még ha csupa szó is az. De anyanyelvi szó! - Én hallgatok. De Pesten ugyanúgy a családomba, a lakásomba, az anyanyelvembe zárkózottan élek. mint a kolozsváriak. A sorsosaim. Mondtam: kisebbségek vagyunk valamihez képest, s azok is maradunk.)

(Egy hal) Átkacsokaringózunkbuktácsolunk Tordán. Itt a cementgyár miatt már tizenöt évvel ezelőtt szilikózisos volt az óvodáskorú gyerekek fele. Amúgy híres város. Nekem egy idehált költő barátom jár az eszemben mégis, s az innen származott örmény-magyar híresek, nem a három vallás szabadságát Európában első ízben kimondó országgyűlés. Valamint egy anekdota. Templom építéséről határozván,

A televíziós forgatás előkészítése Kolozsvárott, a KORUNK új szerkesztőségében. Balról jobbra: Kántor Lajos, Módos Péter, Csiki László és Szakály István rendező

megtárgyalta a városi tanács, hova lehetne elhordani az alapokból kilátolt földet. Egyik tanácsúr szerint nagy gödröt kell ásni, és abba beletenni... Lehet, hogy azóta is ezt csinálják. Ugyanazt a földet teszik-veszik. De már mások, másnyelvűek.

Ők három új templomba is járhatnak áldást kérni munkájukra.

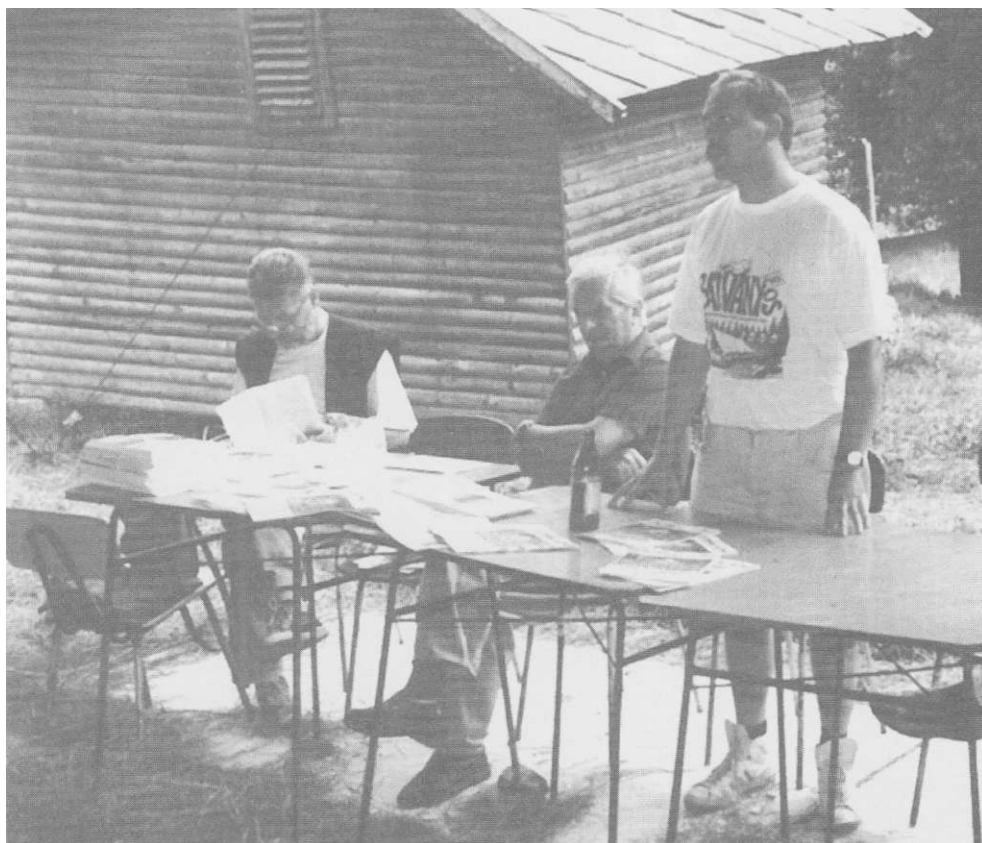
A műút - hajdan hadi út - mellett méretes hal lóg zöld bódé erszéről. A világ bármely nyelvén érthető tehát: ez itt haláruda. Egy másik - üveges - bódé a felirata szerint: Európa bár. Ez is érthető, és mégsem. Ez a bárépület öt éve még egy parasztudvar végében állhatott.

(Ünnep és erő) Marosvásárhely, a feltorlódt és elfulladt kezdeményezések, a magányos zsenik városa: átépülőben valami mássá. A hajdani polgármester, Bernády szobra, amúgy mellékesen áll. A neves vá-

rosalakító emlékünnepe a magyar kisebbség öntudatának alapozására és gerjesztésére igencsak alkalmas volt: jelezte, kié ez a behordott hordák által egy másik ünnepen szétvert város. (A szobor képeiből Dombóváron láttam kiállítást; s most azt olvasom a magunk mögött hagyott kolozsvári Helikonban, Ady Endre kapcsán, Bölöni György emlékezése szerint: öskonzervatív volt a polgármester úr.) A konzervativizmusnak feltehetőleg nincs alkalmasabb és hasznosabb tere, mint kisebbségben. Megmaradást, megtartást jelent. Alkotást is. Elzárkózást is, muszájból.

A város irodalmi avantgárdja is inkább Pesten érvényesül, de ott jól. A pátosza is. Energiák, öngerjesztések és lemondások... Irodalomban vagy alkoholban oldva. Olyannyira, hogy a Ceaujescu vodkát dísznek tartják a bár ablakában, és semmi pénzért nem adják. Csak az a furcsa, hogy az alku közben nem mosolyognak.

Szomjas vándor, tűnődhetsz aztán a szecessziós Kultúrpalotában, mikor lesz annyi színes üvege és művésze az új rajnak, hatalomnak,

hogy a vitrázsokon románra cserélje a magyar arcokat? Ezt a helyet valami felsőbb törvény védheti. Ott áll, igaz, a kifestett előcsarnokban az állam és nem a város nyelvén a felirat: Ne érintsük meg a falakat. (Én egyet megsimogattam.)

Jót ettem s csevegtem aztán egy rokonszámba menő román asszonykával, hallgattam panaszait a pénzihiányról, amíg megkeseredett számban a falat: félhavi tanári fizetését pusztítottam el egy ültömben. Ez is kulturális élmény, akár a Teleki Téka útitársaimnak. A kultúra: életforma - írásos jelei a megtartó múlt részei, és leginkább a kisebbségek számára fontosak, melyek egyéb megnyilvánulásokból kiszorultak. Nem ők tervezik, építik a házakat és ama „struktúrákat”, melyekben ott-hon lehetnének. Ezt írják, latin betűvel.

(Hol vagyunk, végül is) Ezek a fiatalok már nem Tuszánfűrdő vagy Bükszád felől hordják fel hátton a sátrukat, ételüket a Szent Anna tóhoz, mint mi, emberöltővel ezelőtt. Felsegíti őket az aszfaltút és a Pro Minoritate Alapítvány, Bálványosfűrdőig legalább, a nyári szabad-

A bálványosi közönség előtt mutatkozik be az Európai Utas. Balról jobbra: Csiki László, Pomogáts Béla és a tábor nevében szóló Németh Zsolt

egyetemre. Ott aztán, a kénes völgyben, fenyőfák alatt van egy nagy konferenciasátor és néhány kicsi, meg sok beszéd. A nagy sátorban szellemi, a kicsiben szerelmi élvezetek dúlnak. Nemzetközinek szervezett tábor volt ez itt, román-magyar lett belőle. Se angol, se német, nemhogy szerb vagy bosnyák ülne a durva szálú hegyi fűben, a forróságot követő esti hűvösben egymást melegítve a kölcsönöpolóverrel. Liberális hajlandóságú szervező is csak mutatóba maradt, és az is konzervatívabb, mint hat éve, amikor elkezdtek egymásnak mondani, hogy másoktól mit kívánnak. Az indulatok megmaradtak. Viselőik cserélődtek, a célpontjuk állandó. Nacionalizmus, többségi hatalom. Lehet, hogy a butaság. Nehéz szétválasztani a panaszt a tervtől, egyik kort a másiktól, mely léssen eljövendő.

Azt mondja a román nemzetközi

jogász a tiszta hegyi levegőbe, az elhangzott aggodalmakra válaszul: „Kevésbé ismert nyugati elemzők állítása szerint nem sok esély van egy valóságos, kétütemű vagy szakaszos integrációra (a NATO-ba, az Európai Unióba), és nincs más lehetőség, mint egyetlen nyitás Kelet felé. Számításba kell venni a geopolitikai tényezőket. Feltételezhető, hogy amennyiben

Oroszország elfogadja egyes országok előbbi felvételét - vélhetőleg a visegrádi csoportét - a NATO-ba, saját geopolitikai érdekeit szem előtt tartva nem egyezik bele egy újabb bővítésbe.”

Úgyhogy mindenki fél, hogy lekési az első menetet, második pedig nem lesz, és ezért tipró-

dik, akár egymás nyakára hágva. Következtetés ez, vagy magyarázat némely állapotokra? Enyém vagy másé?

Furán hangzik mindez a tiszta völgyben, a kihangosított békekességben. Európa messze van, vagy éppenséggel itt. („Ki miben benne van, nem láthatja azt.” Ezt hittem, s megtörténhet, hogy nem volt igazam.) A hangfalak felváltva ontják a diszkó- és a népzene, a lányok esti tánca csinostják magukat. Hallják közben, mi újság az integráció körül, Európában.

Az ég derült, és itt elképzelhető, hogy Isten éppen megáldja a hely szellemét.

(Kijárat) Van Erdélynek egy szűk kijárata Kelet felé, Moldvába: a Békási szoros. Csupa vadregény, fenyőszál, sziklaszál, hegycsúcsi feszület. És fonott kosár, faragott tányér, kartondobozos vodka a sziklafalak alatt. A belakott kietlenség ez. Azon túl más világ, szelíd lankák és szigorú ortodoxia. Más színek a házfalakon és a viseleteken. De ugyanaz a gyári festék, mint emitt, a visszaút mentén át a székely kisvárosokon, falvakon, hazafelé.

1995. augusztus

Az új arcát kereső Nagyvárád a régi Kőrös-parttal, egy új templomkupolával és óriásreklámmal

Marosvásárhely - belső részlet a Kultúra Palotájának épületéből, melyet a századfordulón a szecesszió ígézetében tervezett Kőrösfői Kriesch Aladár (jobbra fent)

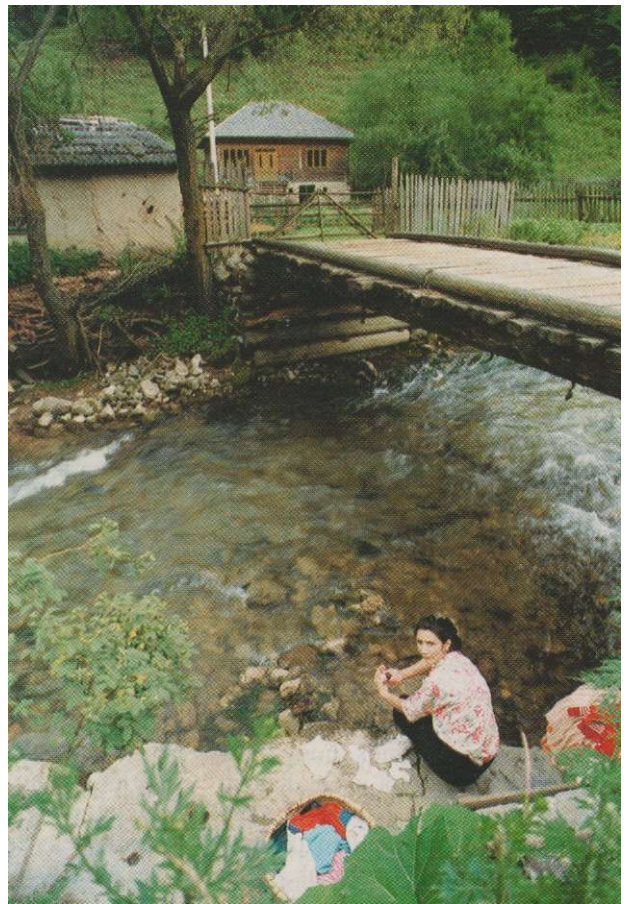
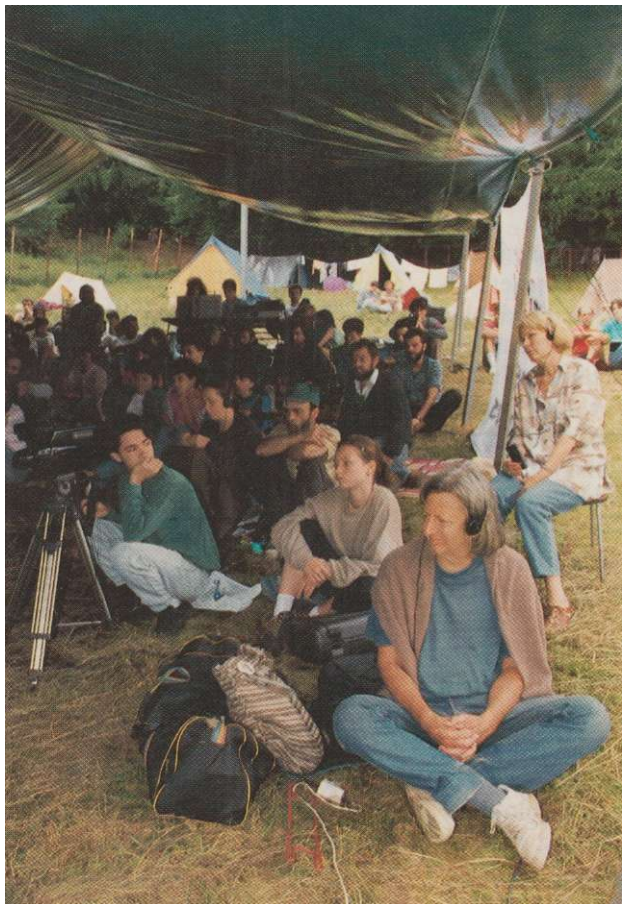
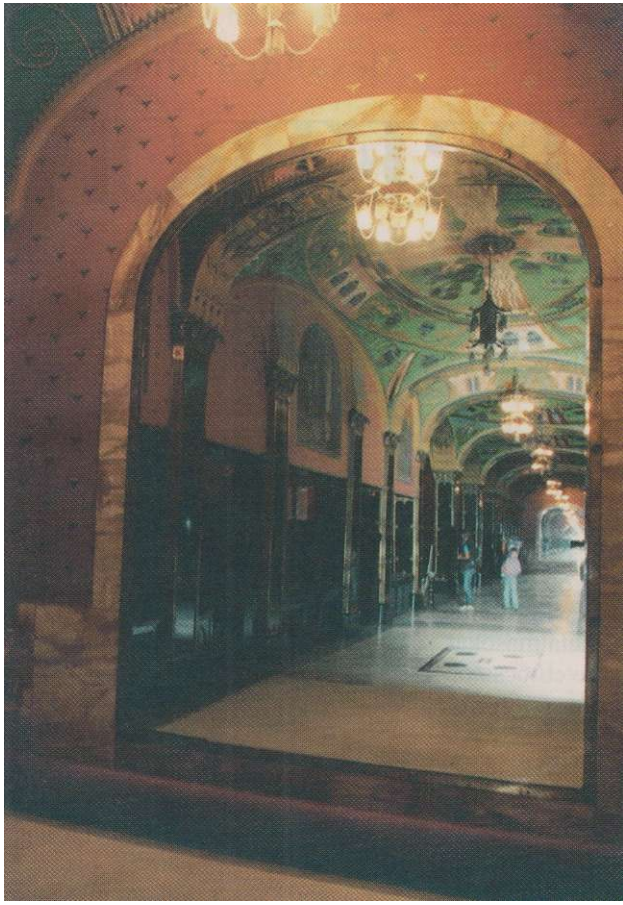
Kolozsvár - az Avram lancu emlékművel (mellette)

Bálványosfürdő - a hallgatóság soraiban elől Karátson Gábor

Moldva, közvetlenül a Békási szoros után - ruhaöblítés a patakban (jobbra lent)

*Bálványosfürdő - a sok-sok találkozó egyikén a kérdésekre válaszol Valentin Sten alkotmányjogász.
Balról jobbra: Szilágyi Zsolt, Renáta Veber, Granasztói György, Kolumbán Gábor*

A LELKIISMERETRŐL

Július van, és a hatalmasok azt mérlegelik, milyen büntetést szabjanak ki Szarajevó miatt. Ultimátumokat cizellálnak, de talán már valahol elkezdődött a visszaszámlálás. E hatalmasok közül vajon hányan vannak tudatában annak, hogy ez nem először történik ebben a században?

Három civilizáció stratégiai mérlegelik, hogy kivel tartsanak kik ellen, és hogy mely nemzeteket áldozzák fel. Vajon ki emlékszik közülük még arra, hogy mi lett az eredménye az ilyen gyalogáldozatoknak a múltban?

A tévé rendszeresen sugározza a gyűlölködés pillanatait, a néző pedig ég a bosszúvágytól. Vajon ki tudja közülük, hogy valami ilyesmit valaki már megjósolt az 1984-es évre?

Az erkölcsösözök az időálló értékek nevében fegyverbe hívják saját profijukat. Vajon ki emlékszik még vissza a nagy szavakra, melyek kísérteties méreteket öltöttek az önkéntesek és nem önkéntesek Európa legeldugottabb településén is megtalálható síremlékeivel összehasonlítva?

Hašek országában az értelmiségiek határozottságra szólítanak fel. Vajon ki ismeri még közülünk Josef Švejkot és ki jutott el a könyvben a „Belgrádra!” hívó felkiáltásig?

Ugyanazon ország nemzeti bünbánatra való felszólítói még a hallgatást is elítélik a kollektív bűnösség igazságtalan gondolatával kapcsolatban. Vajon ki van közülük tudatában annak, hogy talán ugyanazt teszi?

A hatalmasok meghallgatják a hozzájuk intézett tanácsokat, felhívásokat és panaszokat, és töprengenek és töprengenek. Talán csak a sok rossz közül való választás perciben tudatosul bennük, hogy a hatalom nem kiváltságot jelent, hanem a becsvágy átka. A háborúról vagy békéről való döntés pillanatában a hatalmasok egyedül vannak, csak saját lelkiismeretük terheli őket.

A békéről és a háborúról azok is döntenek, akiknek megadatott, hogy kiválaszthassák, a nagyvilág mely szenvedéseit jelenítik meg és melyeket nem, mely szenvedéseket sugároznak, melyeket vágnak ki, kit hagynak beszélni, kit hallgattatnak el. Ezek a nagyszerű független férfiak sem nélkülözhetik talán a sorsdöntő pillanatokban a lelkiismeretet.

A lelkiismeret kíséri (vagy kellene hogy kísérje) a hatalmasokat, akik uralkodnak a közvetítőcsatornák vagy közvetlenül a fegyverek ravasza felett. A lelkiismeret velük együtt dönt a törzsek, a nemzetek és talán a civilizációk életéről is.

A lelkiismeret, akár bensőleg átérve, akár nyilvánosan fohászként ellenáll a posztmodernizációnak, és ezért befolyásolhatja a cselekedeteinket. A lelkiismeretre való hivatkozás mindig hatékony, az értelemre való hivatkozás nevetséges.

Mi is tulajdonképpen a lelkiismeret? Nem könnyű meghatározni a lelkiismeretet, viszont ahogyan ezt már egy sor kidolgozott definíció igazolja, mégsem lehetetlen. Alapvető ellentétis támadhat magának a körülhatárolásnak az igyekezete ellen is. Megengedett-e egyáltalán megkísérelni valami ilyesmit? Hiszen a lelkiismeret az emberi lélek alapjaiban rejtőzik, valami olyan, amit csak átérzeni lehet. Megengedett-e az értelem számára, hogy rideg fogalmak láncolataival kösse azt gúzsba? Hiszen a lelkiismeret olyan, mint a tűz, ha elnyomja az értelem, belülről éget, ha ellenállásra készlet a hatalommal szemben, akkor segít a máglya lángjait elviselni. Az értelem definiálása sem könnyű, a problémák viszont csupán technikaiak, a körülhatárolási kísérlet semmi esetre sem kelt bűnérzetet, mely a szenthez való tudátlékos közeledést kíséri. Az Értelem tüzes élménye már régen kialakult.

A világnak az értelem által való

meghatározása, fogalmi megragadása valamiféle nem illő dolognak érződik. Ez tehát azt jelenti, hogy a lelkiismeret felismeréséből kizárható az értelem? E terület csupán az érzéseink számára van fenntartva? A mély átérzés az (egyedüli) elfogadható módja a lelkiismeret megragadásának? Honnan tudják érzéseink, mit ragadtak meg tulajdonképpen, valóban a lelkiismeretet? Lehetséges az élményt (az átérzést) mással közölni? Lehetséges így tehát valamit megtudni mások lelkiismeretéről? Ezeket a kérdéseket, ellentéteket sem lehet könnyen venni.

A lelkiismeret természetéről való elmélkedés, akár értelmi elemzésen, akár az érzések nyilvánvalóságán alapszik, az eredmények bizonytalanságához vezet. Valami mindig hiányzik, mintha a lelkiismeret próteuszi módon védekezne a megragadás igyekezete ellen. Az-e az oka ennek, hogy nem vagyunk képesek megtalálni a megfelelő gnoszeológiai fogásokat, vagy ez magának a lelkiismeretnek az ellentmondó természetéből fakad? A sikertelenség nem a figyelmeztetést rejti magában? Nem kellene inkább elutasítanunk a bárminemű keresést, és bűnbánóan ahhoz az egyszerű hithez folyamodnunk, hogy a lelkiismeret a kellő időben megjelenik és megmondja, mit tegyünk és mit ne? - Semmi esetre sem! Hiszen nem fedelkezhetünk meg a hatalmasok lelkiismeretéről, arról a lelkiismeretről, mely a háborúról és a békéről dönt. Hát lehetséges ezzel nem foglalkozni, és alázattal csak várni az eredményt!? Talán nem lehet a történelmet úgy felfogni - bizonyos túlzással élve - mint a hatalmasok tévedéseinek az eredményét? Nem hallgattak a lelkiismeretükre, vagy lelkiismeretként valami más jelent meg bennük?

Itt most nem kívánom kidolgozni a lelkiismeret új definícióját, erre nem is lennék képes, de legalább megpróbálom bemutatni és érte-

mezni e kifejezést három nyelven. Különösebb illúzióim afelől nincsenek, hogy a lelkiismeret csak úgy simán hagyja magát elkapni etimológiai fogások segítségével, ennek ellenére úgy vélem, hogy e kísérlet jogos. A megnevezés - függetlenül attól, hogy elismerjük mágikus hatalmát, vagy sem - a használókról tesz vallomást.

Induljunk ki az európai gondolkodás és érzület zsidó és antik gyökereiből, és nézzük meg a lelkiismeret legfontosabb megnevezéseit a héber és a latin nyelvben. A lelkiismeret héberül *macpun*, a kifejezés tulajdonképpen „elrejtést” jelent, a *cade, pe, nun* szógyökből származik, melynek alapjelentése elrejtőzés, rejtőzés kifejezésekre utal. Mit is jelent ez? Talán elrejtőzik a lelkiismeret? Igen, elrejtőzik a külvilág elől, de nem szabad hogy saját maga elől bújkáljon, ezzel saját magát tagadná meg. Az ilyesféle bűn bűnhődéssel jár, a szógyökbe ugyanis egy további figyelmeztető jelentés van belevarázsolva. A *cade, pe, nun* ugyanis a *cafon* - „észak” - kifejezésben is megtalálható. Ez pedig bibliai utalás az észak hatalmasságaira, általuk bünteti az Úr népének bűneit. A lelkiismeret bensőnk néma csendjében hat, nem tolong a várudvarokon, nem kiáltozik a kapukban.

A lelkiismeret latin kifejezése - *conscientia* - másféle elképzelésen alapszik: *con-scientia* = tudás-sal. A lelkiismeret tehát valami olyasmi, ami a tudással kapcsolatos. A kifejezés maga nem utal a lelkiismeret eredetére és természetére, kiemeli viszont a lelkiismeret saját lényéből eredő kapcsolatát a tudással. A lelkiismeret a tudással nem küzd, természetesen hozzá van rendelve. Ha a tudás, a *conscientia* megválna a lelkiismerettől, a *conscientiam*-tól egyenes vagy közvetett út vezet a kiirtás szívtelen, műszakilag racionális módszereihez. Ehhez az ismerethez a világ szerencsére már régen eljutott.

Vizsgálgassuk mi a lelkiismeret a tudás nélkül? A lelkiismeret latin elnevezése, a *conscientia* a tudás - *scientia* - nélkül előképzővé szűkül le, csupán „-val, -vel” raggá válik. Ez a *conscientia sine scientia* csak szójáték, vagy sejtet is valamit a lelkiismeret tényleges természetéről?

Én a zsidók történetével foglal-

kozom, ezért rendelkezem bizonyos ismeretekkel a középkori pogromok okairól és mechanizmusáról. Egyértelmű viszont, hogy a holocausttal ellentétben nem volt bennük sok racionális szívtelenség. Az indulatos tömegben senki sem törődött azzal, mit tud valóban „az esetről”, mit is követtek el állítólag ezek a zsidók. Újra és újra felfedezzük ugyanazt a sztereotípiát: tudatlanság vagy hamis ismeretek - mély érzelmi élmény - a szenvedélyek felkorbácsolása - büntett. Ha egyáltalán elhangzott a „lelkiismeret” kifejezés, akkor félrevezető módon, mely a pogromlovagok érzelmeit még jobban felszította - „Hát megengedi a Lelkiismeretünk, hogy ezt ne bosszuljuk meg?!” A lelkiismeret, *conscientia* valóban az igazi tudástól függ. Ebben különbözik az érzelmeiktől. Az érzelmeiket nem lehet, még a legnemesebbeket sem, felcserélni a lelkiismerettel. A lelkiismeret, még akkor is, ha az érzelmeik közé sorolnánk, sohasem csupán érzelem.

Ez a „szcientisztikus” felfogás megtalálható a lelkiismeret cseh megítélésében vagy átértékelésében. Milyen is a cseh kifejezés? Csehül a lelkiismeret - *svedomí* — az, ami tudattal - a *vedomím* - történik. A tudat maga nagyon elvont fogalom, feltétlenül elvontabb, mint a tudás. A konkrétan gondolkodó ember a „tudás” elképzelésekor egy halom könyv képét idézheti fel, de mi legyen a tudattal? Szemléletesen talán csak az öntudatlan kifejezés érzékelhető. Az absztrakt szót az iskolai meghatározást juttatja eszünkbe: lelkiismeret - erkölcsi tudat. Hogyan jött létre ilyen elvont és fennkölt körülhatárolás? Hiszen a rendkívül filozofikus német nyelvben csupán a *Wissen*-ből származó *Gewissen* kifejezéssel találkozunk. A megnevezés eredetére a csehben a nyelv rosszindulatú kiszámíthatatlansága hatott. A cseh nyelv, mint sok más, tükörfordítással élt volna a latinból: *conscientia* = *s-vedéni* (a.m. tudás-sal). A „svédéni” (a.m. vizsketés) kifejezésnek a nyelv őreinél nagy sikere nem lehetett, gondoljunk csak bele, magas érzelmeik elcsúfítása testi vizsketőség és vakaródzás felidézésével? Még szerencse, hogy kéznél volt a „svedomí” félig foglalt kifejezés, melynek eredeti jelentése: tanúbizonyosság. A nyelvi komikum elől

való kitérés, mely maga is egy kissé komikus, a lelkiismeret kifejezését a tudással való kapcsolattól a tudat felé terelte. A tudatot, ahogyan ezt már említettük, a legkönnyebben tagadó formáiban - öntudatlan - vagyunk képesek felidézni. Ez talán ahhoz járult hozzá, hogy a „svedomí”=lelkiismeret kifejezésben a „svedomí”=tudat szót „ébredléként” érzékeltük, olyan állapotként, amikor öntudatunk működik. A lelkiismeretet ezért mint az erkölcsi ébredés vagy ébredés állapotát határolhatjuk körül vagy érezhetjük át. A lelkiismeret hiánya ezután mint erkölcsi öntudatlan állapot jelenik meg. Az ébredésen való hangsúly a cseh lelkiismeret határtalan hozzájárulását jelenti az emberiség lelkiismeretéhez. Ez egy fontos feltétel megtartásával érvényes - nem szabad megszakítani a lelkiismeret és a tudás lényegükből fakadó kapcsolatát. Ugyanis az az ember is lehet ébredési állapotban, akit a tudatlan felindult tömeg magával ragad.

A hatalmasok mérlegelnek, és talán már be is fejezték. Bárhogyan is van, érdekelné a válasz néhány jelentős kérdésre: Volt-e része e mérlegelésben a lelkiismeretnek? Amennyiben igen, milyen természetű és beállítottságú volt ez a lelkiismeret? Belülről szólított meg? Az érzelmeik vagy az értelem határolta körül? Ha az értelem határolta körül, nem csupán értelemről volt szó? Ha pedig az érzelem, nem csupán érzelemről? Ha ez a lelkiismeret e kifejezések közül valamelyiket a magáénak érezné, akkor melyiket választaná közülük?

A legfontosabb kérdés változatlanul az, hogy a hatalmasok lelkiismerete tudatában volt-e a tudással való lényegi kapcsolatnak. Van a hatalmasoknak valóban tudásuk a borzasztó konfliktus valamennyi alapvető összefüggéséről? Kívánnak ezekre az ismeretekre egyáltalán szert tenni? Nem bíznak túlságosan a médiákban? Megkülönböztetik az információt a dezinformációtól? Tudatosul bennük az, hova vezethet a háborús örület fokozása? Ott voltak az iskolában, amikor az első világháború okait, ürügyeit és következményeit vették át? Hallottak egyáltalán valaha független sajtó- és rádiókampányról, mely a München előtti Csehszlovákiát Európa kitagadottjává tette?

Halász András fordítása

MINDENKI A SAJÁT MAGA ROBINSONJA?

A posztmodern ember, aki egyre nagyobb lármával követeli korlátlan szabadságát és individualizmusát, mintha Robinson felbukkanó archetipusát testesítené meg. Egy nem önkéntes hajótörött, akit a viharzó tenger egy lakatlan szigetre vetett. Nagy erővel döngeti a mellét, és öntudatosan hangoztatja, milyen abszolút és tökéletes ő, és egyáltalán nincs szüksége az együttműködésre vagy netán a szolidaritásra. Látóhatártól látóhatárig a hasonlóképp elhagyatott szigetek közönyös tengere fogja körül, mindegyiken egy-egy helyi Robinson kétségbeesetten igyekszik bizonyítani a saját páratlanságát e világon.

Ez tulajdonképpen az egyedüli módja annak, hogy legalább egy rövid időre túl tudják harsogni annak a harcnak a zaját, melyet saját személyiségük fellazult mélystruktúrái folytatnak egymással. Ebbe a kimerítő küzdelemben persze semmiféle Robinson nem mer beavatkozni, mert tudja, hogy a bensőjét újra kellene rendeznie. És ezután azt a kérdést tenné fel, hogy esetleg a környezetével is ugyanezt kellene tennie. Robinson viszont bármilyen elrendezést, vagyis dinamikus kapcsolatok felvételét és fejlesztését a brutális erőszak következményének tartja, melynek mindenáron ellen kell állnia. Vitatkozó bensője és sokrétű környezete ezért számára nemcsak felfoghatatlan, hanem idegen is. Robinson kínos gondossággal elhúzódik tőlük, és

egyedüli kommunikációs eszközevé a pénz válik. A pénz hipnotizáló körforgása viszont egyre inkább elmélyíti nemcsak az elszigeteltségét, de megkönnyíti a befolyásolhatóságát is.

Ezért nem is az lesz a fontos, milyenek vagyunk igazán, hanem hogy milyen imázst voltunk képesek magunkról kialakítani. Lehetőséges, hogy célszerűbb lenne imágóról beszélni, mely latinul lárvát jelent. Ettől ugyanis már nincs olyan távol az álarc, melyet az egyszerűség kedvéért azonosítani lehet a jungi personával. Hiszen a lehető legrikítóbb színekkel festjük be magunkat, mint valaha az indián harcosok, mert tulajdonképpen állandóan hadiösvényen járunk, és a felebarátainkat minél jobban sokkolnunk kell.

Bármilyen dinamikus kapcsolatnak viszont nélkülözhetetlen alapja a párbeszéd. Ez nemcsak mások türelmes meghallgatását igényli, azt, hogy a hallgató a szavakat teljes mértékben befogadó egyetlen füllé változzék, hanem válaszadási képességet is feltételez. Hogy a hallgató képes legyen egyáltalán válaszolni, ismernie kell a partnerét és partnere lényegét. Csak ebben az esetben tudja, milyen választ várnak tőle. Függetlenül attól, hogy a partnere tárgy, virág, állat, ember, Isten vagy az egész világ.

Megtörténhet viszont az is, hogy olyan valakivel találjuk szemben magunkat, aki a saját személyiségét fondorlatos védelmi sáncként használja. Rövidesen megállapítjuk, hogy nem vagyunk képesek őt besorolni egyik rekeszbe sem. De sokkal kellemetlenebb az, hogy ez a hajthatatlan ember vitatkozik velünk, és megkérdője-

lezi a világról való egyértelmű elképzelésünket. Szembetűnően nevetlen, ezért aztán a büntető igazságszolgáltatás szerepét kell eljátszanunk, és határozottan rendre kell utasítanunk őt.

Célunk hajhászásában nem tartat föl bennünket valamiféle dialógus. Még kollektivistá hajlamokkal gyanúsítanak minket. Meredek felfelé ívelésünket nem veszélyeztetheti a másokkal való paktálás. Hiszen még a végén kiderül, hogy önszántukból együtt kívánnak működni velünk. És még meg is fertőzhetnek a szeretetükkel, mi pedig csak érintkezni kívánunk.

Az olyan ember, aki képes fel fogni a párbeszéd értelmét és jelentőségét, nem lehet Robinson, bármennyire hasonlít rá külsőleg. Előszörban nem követel egyre nagyobb szabadságot és individualizmust, viszont szabad egyéniség, mert nem vesztette el finom érzékelőképességét önmaga és környezete iránt, és így megtartotta azt a tulajdonságát, hogy saját ismeretei alapján képes dönteni. Bár magányosnak tűnhet, nem zárkózott el a viharzó óceánnal körülvevett szigeten. Tulajdonképpen a vándor archetipusát testesíti meg, aki kitartóan kapaszkodik fel a magas és meredek, csúcsával az égbe vesző hegyre.

Minél magasabbra jut fel, annál világosabban látja, hogy változik a sokféleség egységgé.

Halász András fordítása

*Ismerje meg a műemlékekben gazdag Krakkót!
Nézze meg a Wawel — volt királyi vár —
csodálatos termeit, gobelinjeit.
Látogasson el a világhírű wieliczкаи
sóbányába, tutajozzon annak belső tavain
(újdonság)!*

*Mindezt, s látogatásához minden igényt kielégítő
szállást az ORBIS szállóiban (Forum, Cracovia,
Continental, Wanda) vagy olcsóbb turista szállás-
helyeken biztosít Önnek az*

ORBIS BUDAPEST

1053 Bp. Vörösmarty tér 6.
Tel.: 117-0532 Fax: 117-1474

CASSOVIA

„Kassát szerettem és a verseket” - írja egyik versében Márai Sándor, és ennek a versnek, hogy így mondjam, nemcsak személyes, hanem tárgyi hitele is van, hiszen Kassa hagyományosan a költők városa volt, a város történetét is gazdagon szövik át a költői elemek. Már nevében is van valami többértelműség, tehát költőiség: a város ugyanis a tudós nyelvészek magyarázata szerint egy régi magyar személynév (Kossa) nyomán kapta nevét, a szlovák nyelvészek vélekedése szerint pedig a Kosa (kosár) szóból származik: a régi város a dombok gyűrűjében valóban úgy fogja magába a történelmi épületeket, akár egy gazdag kosár. Az oklevelek tanúsága szerint valóban a Cassa (Kassa) elnevezés volt az első: ez IV. Béla egy 1249-ben kelt adománylevelében található, ezt követette a német Caschaw (Kaschau, 1324), a magyaros írású Kassa (1342), a latin Cassovia (1388), végül a szlovák Košice (1401) elnevezés.

Történelmi évszázadok

A várost minden bizonnyal német telepesek (a középkori oklevelek szavaival: „a királyné hospesei”) alapították, s a bortermeles, a szövőipar, de mindegyiknél is a virágzó kereskedelem tette nagygyá. Első alkalommal az 1216-os *Szepesi Krónika* említi egy kolostort, amely a mai város területén lehetett, s a tatárjárás után már rendszeresen szerepel Kassa neve az oklevelekben és a krónikákban. 1307-ben Kassán keltezték a magyar királyság legrégibb céhlevelét: a szűcsökét, 1311-ben a város polgárai a nyílt utcán felkoncolták a velük erőszakoskodó oligarchát: Omode (Amadé) nádort, majd elérik, hogy Károly Róbert király bűnbocsánatban részesíti a várost - ezt a történelmi eseményt állítja színpadra Márai Sándor *A kassai polgárok* című drámája. Kassa ekkor a király mellé állt, s győzelemre segítette a Csák Máté elleni háborúban, majd ezt követően is az Anjou-ház egyik legfontosabb támasza volt. 1347-ben Nagy Lajosról megkapta a „szabad királyi város” rangját, s a városok közötti hivatalos rangsorban Buda után a második helyet foglalta el, megelőzve Pestet és Pozsonyt.

A következő évszázadokban Kassa folyamatosan fejlődik: már a XIII. század végén Szent Erzsébet tiszteletére templom épül a város közepén, egy évszázad múltán ez az első dóm leég, ak-

kor kezdik építeni a magyar gótikus építőművészet világhírű alkotását: a Szent Erzsébet székesegyházat, amelyet 1440-ben fejeztek be. A híres katedrális egyszersmind magán viseli a város történelmének lenyomatát, ennek a mozgalmas históriának a jelképe is lehetne. Több alkalommal tűzvész pusztít rajta, majd földrengés és árvizek teszik próbára a falak szilárdságát. Az eredetileg katolikus templomot a reformáció után a lutheránusok veszik birtokukba, majd többször is gazdát cserél, hol a katolikusok, hol a protestánsok az urak benne. 1687 óta aztán véglegesen a katolikusoké, 1804-től az akkor alapított kassai egyházmegye püspöki székesegyháza. Az egyházmegye a második világháború után már szlovák jellegű, a jelenlegi megyéspüspök a szlovák nemzeti gondolat élharcosa.

A magyar irodalom műhelye

Kassa a költészet városa, mondottuk az imént, s valóban az ősi városban mindig otthonára talált a költészet, az irodalom, a művészet és a tudomány. 1657-ben Kisely Benedek egri püspök alapít főiskolát Kassán, ezt a jezsuiták vezetik. Három évvel később I. Lipót császár a főiskolát egyetemi jogokkal ruhazza fel: az Universitas Cassoviensis ugyanolyan diplomákat állíthat ki, mint a bécsi, a prágai és a Pázmány Péter-féle nagy-szombati egyetem. 1776-ban II. József, minthogy feloszlatta a jezsuita rendet, Királyi Akadémiát szervez jogi és filozófiai fakultással, ebből fejlődik ki a XIX. században országos hírű jogakadémia. Kassa iskolaváros, különösen a premontrai gimnáziumnak van jó hírneve.

Egyik központja a szerveződő magyar irodalmi életnek is. 1787-ben Batsányi János, Baróti Szabó Dávid és Kazinczy Ferenc kezdeményezésére alakul meg a Kassai Magyar Társaság, majd indulnak újtjukra a *Magyar Museum* és az *Orpheus* című folyóiratok: az első magyar irodalmi folyóiratok. 1825-ben Dessesffy József gróf kezdeményezésére jelenik meg a *Felső-Magyarországi Minerva* című tudományos folyóirat. 1833-ban a kassai színházban mutatják be először Katona József *Bánk bán-ját*. Kassa mindig a magyar szellemi élet egyik központja volt, a város múltjával olyan írók neve forrt össze mint - az imént említettek mellett - Szepsi Csombor Márton, Tinódi Lantos Sebestyén, Bornemisza Péter, Huszár Gál, Károli

Gáspár, Balassi Bálint, Alvinczi Péter, Orczy Lőrinc, majd a 20. századból Márai Sándor, Fábry Zoltán és Mécs László.

Közép-európai küldetés

A magyar kultúra mellett Kassa otthona volt a német és a szlovák művelődésnek is. Alapítói németek voltak, később magyarosodott el, nem kis részben annak a történelmi szerepnek a következtében, amelyet a város Bocskay István, Bethlen Gábor és II. Rákóczi Ferenc függetlenségi küzdelmeiben vagy éppen az 1848-49-es szabadságharcban vállalt, ez utóbbi alkalommal Kassa állította fel a kilencedik honvédszázalókat, a hírneves „vörössipkás” csapatot, amely oly nehéz harcokban tüntette ki magát. (A zászlóalj hősiességét megőrkítő negyvennyolcas emlékművet a bevonuló cseh legionáriusok 1919 márciusában lerombolták.)

A XIX. század végén Kassa már magyar város: lakosságának több mint a fele, 1910-ben már több mint háromnegyede magyarnak vallotta magát. A trianoni szerződést követő csehszlovák uralom idején ez a folyamat megfordult, a harmincas évek elején a magyarság már csak a lakosság egyötödét alkotta, majd az 1938-as visszacsatolás után ismét több mint a kétharmadat. Ma Kassa több mint kétszáz ezer ember otthona, ezeknek még egytizede sem magyar, csupán a régi belvárosban élnek szép számmal magyarok, amit az is mutat, hogy itt az egymást követő két szlovákiai helyhatósági választások alkalmával is a magyar pártok jelöltjéből lett polgármester.

Kassa ma is a magyar kultúra otthonai és műhelyei közé tartozik: itt jelent meg Gál Sándor író szerkesztésében a *Keleti Napló* című havi folyóirat, *Thália* néven magyar színház működik, s a minden tavasszal megrendezett Kazinczy Nyelvművelő Napokon, valamint az ősszel tartott Fábry Zoltán Irodalmi Napokon a szlovákiai magyar kulturális élet alkotó egyéniségei találkoznak a magyarországi, az erdélyi, a kárpátaljai magyar kultúra képviselőivel. Ugyanakkor jó kapcsolatok alakultak ki a helyi szlovák írókkal, művészekkel is, talán e kapcsolatépítés közelebbé állhat Kassa újra közép-európai küldetés: olyan szerepet, amely sokévszázados történetének mindig alapítója volt. ■

EGY VÁROS METAMORFÓZISA

„Életem legszebb, igaz és emberi, európai emlékeit annak a magyar végvárosi, polgári kultúrának köszönhettem, melynél különbet aztán később a világban sem találtam" - írta Márai Sándor Kassáról, a Városról, melyhez - vallomása szerint - egyedül volt köze a világon. Milyen is volt hát ez a város századunk kezdetén, hogy ilyen, a San Diegó-i búcsúig kitartó poggyással tudta útjára bocsátani az író? Melyik arcát mutatta az ifjúnak a város, mert ennek a városnak több arca volt, s nem egyszer kényszerült arra is, hogy igazi arcát álarc mögé rejtse.

Márai a város műveltséget, nyitottságot, a másság iránti türelmet kifejező arcát ismerte meg - otthon, a német származású, németül kitűnően beszélő, de már magyar érzelmű és műveltségű családban, a premontrei főgimnáziumban, baráti körében egyaránt.

Az író születése idején Kassa („önálló törvényhatósági joggal rendelkező szabad királyi város") az ország egyik ütemesen fejlődő közigazgatási központja, iskola- és katonaváros. Gazdasági súlya sem elhanyagolható, és a kereskedelemben betöltött szerepe - a vasúthálózat jóvoltából - újból fellendülőben. A Monarchia utolsó békés évtizedeiben Kassa is egy sor új, többnyire jelentős és értékes épülettel gyarapodott (melyeknek hasonmásaival számtalan helyen találkozhatunk Brassótól Innsbruckig és Fiumétől Krakkóig): új színházzal, múzeummal, egy minden igényt kielégítő szállóval, a királyi ítélőtábla, a törvényszék, a hadtestparancsnokság palotáival. Új otthont kapott a jogakadémia, a premontrei főgimnázium, a felső-ipariskola, a reáliskola, az állami gyermekmenhely.

A századfordulóra a város lakosságának számában és összetételében is jelentős változások következtek be: fél évszázad alatt megháromszorozódott a lakosok száma, meghaladva

már a 40 ezret. S még lényegesebb változás: több mint hat és fél évszázados múltja során a város a századfordulón válik először magyar többségűvé. A századok során mindig meghatározó szerepet játszó németek aránya 20 százalék alá süllyed, a szlovákságé 30 százalék fölött marad. Ez a folyamat Trianonig folytatódik.

Ezt a változást aztán a legellentétebb módokon is lehet magyarítani: több évszázados erőszakos magyarosítással és kultúrfőlénnnyel egyaránt - de ezekkel nem érdemes foglalkozni. A bonyolult folyamat sok összetevője közül most csupán egyet említsünk, mégpedig a hazai németiség kérdését, hiszen itt elsősorban a város német polgárságának fokozatos elmagyarosodásáról volt szó. Kassa németisége - a szepességi cipszerekhez és az abaúji mántákhoz hasonlóan - korán eljutott a magyaros hazafiságig, majd a reformkor táján a nemzeti célok és küzdelmek vállalásáig. Innen egyenes út vezetett 1848-on és a kiegyezésen keresztül a századvégi változásokhoz.

Ez a folyamat azonban három évszázaddal korábban kezdődött, amikor a tengerentúli felfedezések és Mohács következménye új és sokkal kedvezőtlenebb helyzetet teremtettek a kassai polgárok számára, s véget ért a város történelmének legfényesebb időszaka, amelynek főszereplői a százsz telepesek, „hospites nostri de Cassa" voltak.

A XIII. században beköltöző százszok jól választották meg letelepedésük helyét: ott, ahol a Hernád völgye összeszűkül, ahol véget ér a síkság, s az Alföldről Lengyelország felé tartó kereskedők számára következtek a nehéz és veszélyes embert, állatot próbára tevő útszakaszok, a végeláthatatlan erdők, a meredek kapaszkodók és a mélybe ereszkedő serpentinutak. S itt feltétlenül meg kellett állni, meg kellett pihenni, fel kellett készülni a következő megpróbáltatásokra. S új hazájuk gazdasági életében egyre

jelentősebb szerepet küzdöttek ki maguk számára a dolgukat értő, szorgalmas kassai iparosok és kereskedők. Nem véletlenül kötődnek Kassához a legrégebbi magyarországi céhes emlékek, a szűcsök 1307-től származó szabadalomlevele, az 1439-ből származó céhszabályok. S az sem, hogy a város Nagy Lajostól kapott címere is első a maga nemében.

A XV. században a nyolc és fél ezer lakosú város - Buda után az ország legjelentősebb helysége - elsősorban a Lengyelországgal folytatott kereskedelemről gazdagodott meg, hiszen a királyi privilégiumoknak köszönhetően ennek nagy része a városon keresztül, a város kereskedőinek közreműködésével bonyolódott. Ipara is jelentős, egyes iparágakban országos monopóliumokkal rendelkezett. A város öntudatos polgárai a királyoktól kapott jogaikra (s nem egy esetben katonai erejükre) támaszkodva még az olyan feudális hatalmasságokkal szemben is megvédték magukat, mint amilyenek az Omodék voltak.

És közben építettek, városfalakat, bástyákat, templomokat. Épült a csodálatos Dóm (Márai szavával: „...egyike az európai lélek világitó-tornyainak"), még előtte a Szent Mihály-kápolna, valamint a ferencesek és a domonkosok templomai. A középkori Kassa életében ugyanis jelentős szerepet játszottak a domonkosok és a ferencesek. A Kassán már a XIII. században megjelenő domonkosok olyan iskolát tartottak fenn, amelyben nemcsak az egyházi pályákra készülő fiatalokat, hanem polgári ifjakat is tanítottak. többen közülük külföldi egyetemeken folytatták tanulmányukat. A kassai domonkosoknak értékes könyvtárak voltak már a XIV-XV. században, ennek anyagát saját kolostorukban másolt és díszített kódexek is gazdagították. Mohács után Kassára menekítették a budai domonkosok egyetemét és könyvtárát, de 1556-ban

a várost elpusztító hatalmas tűzvész a domonkosok két és fél évszázados munkálkodásának eredményeit is megsemmisítette. Nem kímélte a tűz a többi templomot, köztük a Dómot sem.

Ebben a letűnt korszakban a város a többségében német ajkú és kultúrájú, latinus műveltségű, a magyarországi gazdasági életbe szervesen bekapcsolódó s ahhoz egyre több szállal kötődő polgár arcát mutatta fel.

Az újkor kezdetén a kassai polgárok helyzete szinte elviselhetetlen mértékben romlott: az átrendeződő kereskedelmi útvonalak már elkerülik a várost, s az ország fokozatosan hadszíntérré válik. Másrészt viszont a három részre szakadt országban - földrajzi fekvésének köszönhetően - rendkívül megnövekedett a város katonai jelentősége. Birtoklásáért több mint egy évszázadon át folyt a harc: hol a királyi csapatok vezérei, hol pedig Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Thököly vagy II. Rákóczi Ferenc katonái vették birtokukba. Állandósultak a háborús pusztítások, a város környékét - és a város birtokában lévő falvakat is - hol a királyi, hol az erdélyi vagy a kuruc, esetleg az abaúji tájakra is elmerészkedő török csapatok dúlták fel. A beszállásolások, a különféle jogcímenek kivetett sarcok és az adók sokszor hozták kilátástalan helyzetbe a falak védelmében élő vá-

A Fő utca déli vége háttérben a Dómmal, ahogy a gyermek Márai Sándor láthatta a század elején. A baloldalt álló kétemeletes épület az író szülőháza, szemben vele a szintén kétemeletes Schalkház Szálló

rosi polgárokat is. Számos polgár úgy oldotta meg a helyzetet, hogy pusztulni hagyta kassai házáát és ismeretlen helyre távozott, hátrahagyva kifizetetlen adóját. A XVII. század végére - tehát kétszáz év alatt - a város lakóházainak és lakosainak a száma több mint a felével csökkent. Elsősorban a falakon kívüli városrészek pusztultak, a falakon belül 20, illetve 30 százalékos a csökkenés.

Közben pedig egyre több dél felől menekülő iparos, kereskedő és nemes igyekszik Kassán letelepedni és polgárjogot kapni, így remélve nagyobb biztonságot. Ez a város nemzetiségi összetételét is jelentősen módosítja. S ehhez hozzá kell számolnunk, hogy az állandosuló, váltakozó sikerekkel folyó harcok nyomán a város sokszor cserél gazdát, s így a polgárok közül hol a magyarok, hol a németek kerülnek előnyösebb helyzetbe. A legszembetűnőbbben János király és Ferdinánd esetében volt ez így.

A háborús viszonyok között az udvar egyre erőszakosabban igyekezett

korlátozni a városi tanács jogkörét, a városi főkapitány kezébe játszva át a fontosabb kérdésekben való döntés jogát. A város azonban még nagyon sokáig keményen ellenállt.

A helyzetet tovább bonyolították a vallási ellentétek. Kassa, illetve az „ötvárosi szövetség” (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa és Kisszeben) nagyon korán (Kassa már 1526-ban) és egyértelműen elkötelezte magát a reformáció lutheri irányzata mellett. A városi tanácsok hívták meg vagy bocsátották el papjaikat, döntöttek vallási kérdésekben is. Kassa tanácsa több mint egy évszázadon keresztül keményen és sikeresen védelmezte a lutheri irányzat kizárólagos jogait nemcsak a katolicizmussal, hanem a kálvini reformációval szemben is. I. Rákóczi Györgynek sem engedték meg, hogy a Dómba református hálaadó istentiszteletet tartson. A fejedelem és felesége, Lórántffy Zsuzsanna támogatásával azonban mégiscsak létrejött a kassai református hitközség. De telket a templomépítéshez csak a tanáccsal folytatott hosszú harc után, már a fejedelem halálát követően tudtak szerezni. Ebben az időben négy-öt ágostai hitvallású és két református pap működött a városban. Az evangélikusok három nyelven (magyarul, németül és szlovákul), a reformátusok kizárólag magyarul végezték szertartásaikat.

A hatalmi viszonyok és a hadiszereplése alakulása szerint a város tempomai gyakran cseréltek gazdát, s hol a kakas, hol a kereszt került fel a tornyokra.

A XVI. század protestáns és a XVIII. század katolikus türelmetlensége között az 1600-as évek derekán egy időre kiegyenlítődtek az erőviszonyok, a szélsőséges kilengéseket viszonylagos nyugalom váltja fel. Ezt tükrözi az önmagát *Simplicissimus*nak nevező német író útleírása, aki két évig szolgált Kassán tábori dobosként. Német nyelven megjelent könyvében olvashatjuk, hogy „Kassán magyarul, szlovákul (*Windisch*) és németül, de leginkább magyarul beszélnek, s ezt a három nyelvet a gyerekek az utcán játszva tanulják meg egymástól”. Könyvének érdekes fejezete a kassai bíróválasztást idézi: az évenként, vízkereszt napján tartott választás szervezője a főmender (néptribun), neki kell összeállítania a száztagú községet (nagytanácsot), mégpedig úgy, hogy abban mind a három nemzet, magyarok, németek, szlovákok és mind a három felekezet, evangélikusok, reformátusok, katolikusok megfelelő arányban legyenek képviselve.

Ezekből a zaklatott, vallási villongásokkal, függetlenségi harcokkal és elsősorban sok-sok vérrel, szenvedéssel teli évszázadokból a városnak több arca sejlik fel, de talán mégis a

A Fő utca északi, Nemzeti Színház mögötti része a század elején

racionális szabályokhoz következetesen ragaszkodó főmender fegyelmet, türelmet és alaposítást tükröző arca a legjellemzőbb a kor városára.

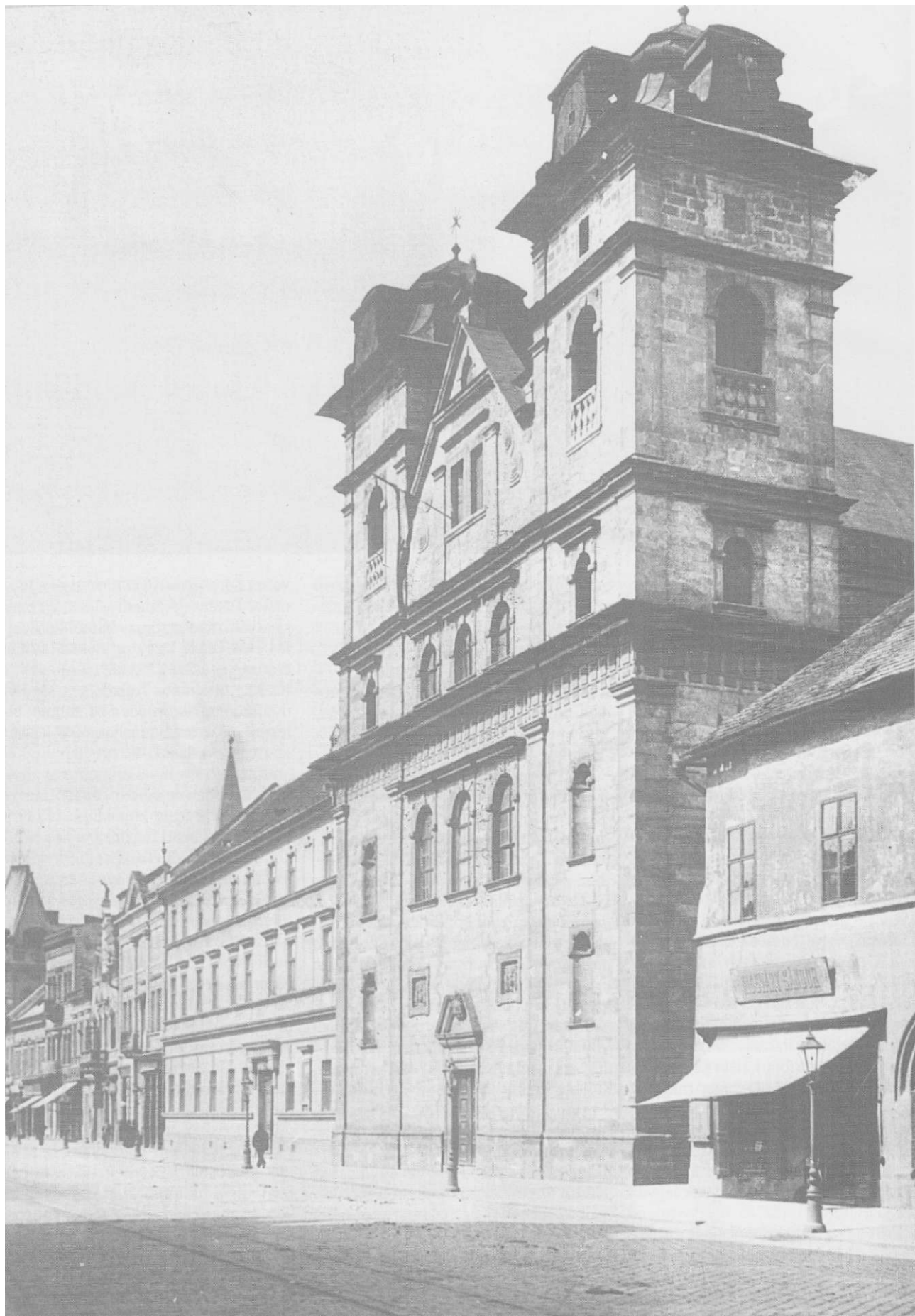
A város országos jelentőségéről nemcsak fényes fejedelmi udvartartások, menegzők, országgyűlések, ostromok, véres megtorlások beszélnek, hanem a szellem embereinek a városhoz kapcsolódó munkálkodása is.

Balassi Bálintot életének kalandos fordulatai hozták kapcsolatba a várossal. Erdélyi kalandja és egri szolgálata idején elsősorban Reuber János kassai főkapitánnyal és a végvárak pénzügyeit intéző kassai kamarával való vitás ügyei szolgáltatták a városba. Később pedig szerencsétlenül végződő házasságának bonyolult anyagi ügyeit kellett a kamarával intéznie. Levelezésében arra is utal, hogy kassai doktorokkal kezelte évekig tartó, kínzó fejfájását.

A XVII. században az egymással élesen szemben álló táborok három vezető személyiségének tevékenysége kapcsolódik hosszabb-rövidebb ideig a városhoz. A fiatal Pázmány Pétert külföldi tanulmányainak befejezése után a protestáns Kassára küldik első missziós útjára: „1601 - olvassuk a

város *Történelmi évkönyvé*-ben - Pázmány Péter, s Némethy Jakab jezsuita-atyák mint a római katolikus vallás erős védői Kassára jövének, kiket Gonzaga [akkori kassai főkapitány - K. M.] oltalmába fogadott, s segélyt nyújtván nekik, minden bántalmuk ellenére, s ezek a városban első jezsuita-atyák valának.” A két páter „missziót” kívánt alapítani a városban, azonban a városi tanács már a következő évben kiutasította őket a városból. A rend másfél évtized múltán újból elküldte képviselőit a városba, a két jezsuita atya azonban Körösi Márk egri kanonokkal együtt a vallási türelmetlenség áldozata lett.

Ezek az évtizedek azonban még a protestantizmus jegyében teltek, és a város szellemi irányítása Alvinczi Péter és Bocskai János kezében volt. Érdekes, ahogy ennek a két nagy műveltségű, európai tájékozottságú embernek Erdélyből, illetve Lausitzból induló életútja Kassán kapcsolódik össze a protestantizmus, a város, valamint Bocskai, majd Bethlen Gábor szolgálatában. Alvinczi Bocskaival jött a városba (amelynek akkor Bocskai volt a főbírája), hogy aztán élete végéig, majd három évtizeden keresztül a város prédikátora maradjon. Emellett Bocskai, majd Bethlen Gábor udvari papjaként és tanácsadójaként országos politikai szerephez is jut. Pázmány fő ellenfeleként írja hit-

A premontrei (valamikori jezsuita) templom és rendház a századforduló táján. Az épület első emeletén, „a két első ablak szobájában a felső kapu felé” alapította meg Kazinczy Ferenc, Batsányi János és Baróti Szabó Dávid a Kassai Magyar Társaságot egy magyar nyelvű irodalmi folyóirat kiadása céljából

vitázó írásait, melyek - ellenfelének írásaival együtt - kiemelkedő szerepet játszottak a magyar irodalmi nyelv megteremtésében. Bocait János latin nyelven írta költeményeit és történelmi munkáit.

Egy esztendővel Alvinczi Péter halála után, a nagyszombati egyetem megnyitásának napján az egyetemalapító Pázmány Péter (akkor már esztergomi érsek) megegyezett a nádorral, a királyi kamara elnökével és a jezsuiták képviselőjével, hogy Kassán, Besztercebányán és a Dunántúlon jezsuita kollégiumokat szervezzenek. Hogy a jezsuiták kassai működését a protestáns város ne tudja megakadályozni, Pázmány a kassai királyi ház átengedését kéri az uralkodótól. Később a jezsuitákra szállt a megszűnt mislyei prépostság birtoka is, így biztosítva volt a létrehozandó iskola anyagi alapja. De az akkor Erdélyhez tartozó város tanácsurai így sem adták meg az engedélyt. A fejedelem halála

után a város újból a Habsburgok uralma alá került, s így a tanács sem ellenkezhetett már tovább. A jezsuiták megnyithatták gimnáziumuk első osztályát.

Már Pázmány Péter is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a kassai kollégiumot egyetemmé fejlessze, de ennek a tervnek a valóra váltása már hű emberére, Kisdí Benedek egri püspökre várt. Az ő 1657-ben Jászton kelt alapítólevele hívta életre a kassai akadémiát, a „Studium universalé”-t. Hatvanezer forintot ajánlott fel erre a célra, de munkája ezzel még nem fejeződött be, I. Lipóttal is el kellett ismertetnie az egyetemet. A királyhoz ebben az ügyben írt levelében hangsúlyozza Kassa jelentőségét: „a város a jóhoz és a gonoszhoz vezető út kapuja”. I. Lipót 1660 augusztusában, mintegy két hónappal az alapító halála után adta ki „aranybulláját”, amellyel a kassai egyetemet a birodalom többi egyetemének rangjára emelte.

A szatmári béke után egyértelművé vált, hogy a katolikus egyház Kassán is visszaszerzi régi hatalmi pozícióit. Rövidesen birtokába került a város összes temploma, még a reformátusok által felépített is. A protestánsok a városfalakon kívül építhettek maguknak fatemplomokat: a reformátusok egyet, az evangélikusok mindjárt hármat építettek,

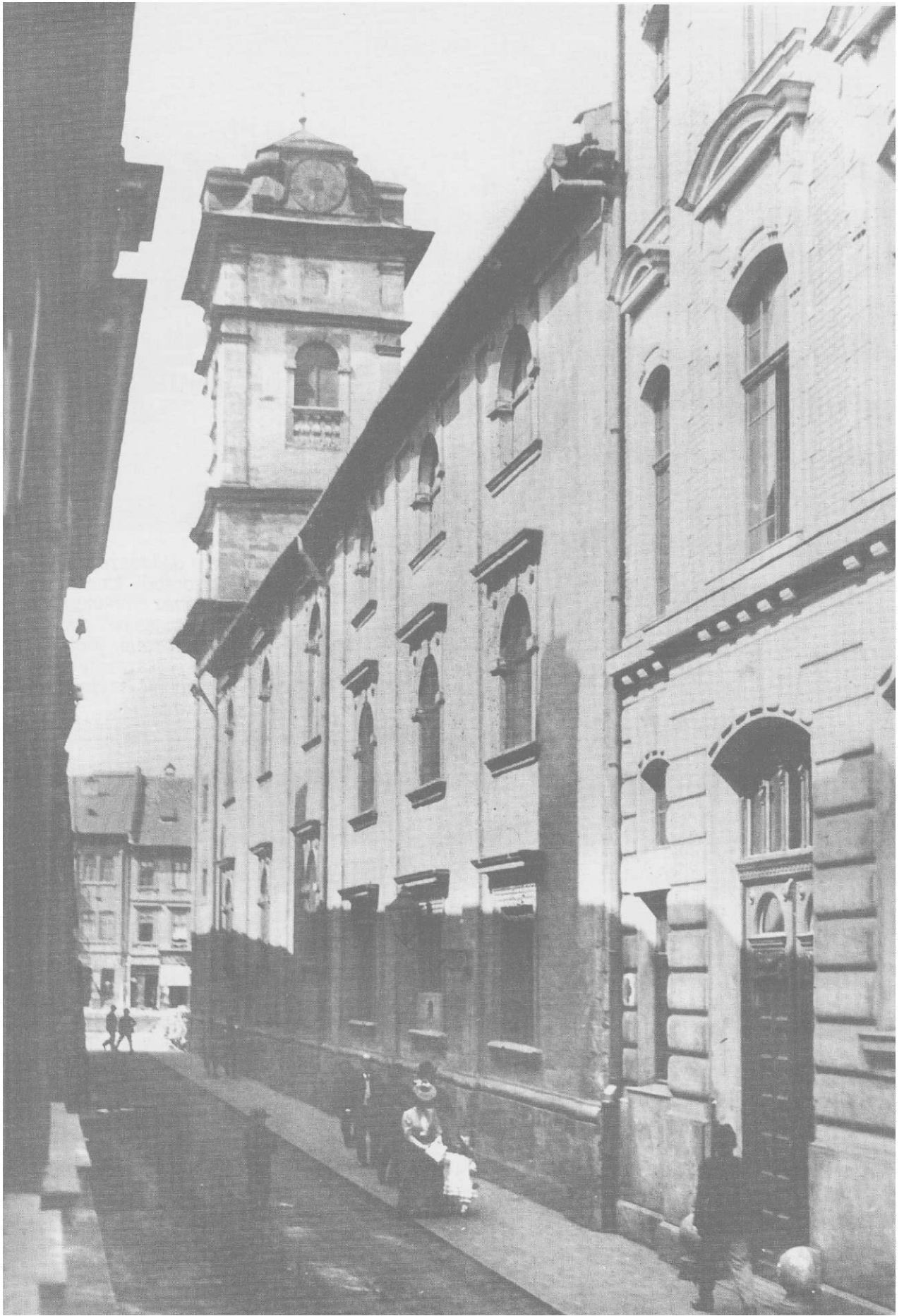
A Fő utca déli része. A keleti oldal házsorából kiemelkedik a Vármegyeház timpanonos homlokzata, mellette balról az Orczyak palotája, jobbról a II. Józsefnek, Kazinczy Ferencnek, Petőfinek hajdan szállást adó Fekete Sas

külön a német, a magyar és a szlovák híveknek. A protestánsokat a városi tanácsból és a céhek vezetéséből is kiszorították.

Az udvar központosító politikájának következtében egyre inkább szűkült a városi önkormányzat hatásköre, a közigazgatásban, bíraskodásban a főbíró és a tanács helyett minden fontosabb ügyben a központi hivatalok döntöttek.

A béke évtizedei alatt újból benépesülnek a falakon kívüli városrészek, a falakon belül is növekedik a lakosok száma. Egyre több nemes és arisztokrata kap hivatalt a megyénél, a királyi hivatalokban, a katonai hatóságoknál, s így a keskeny háromablakos polgárházak helyén egyre több szélesen terpeszkedő palota épül, a Barkóczy, Döry, Klobusitzky, Orczy, Szirmay és Eötvös családok otthonai.

A század végén emelt méltóságúteljes középületek, a Városháza, a Vármegyeháza, a színház, a Fekete Sas szálló a városnak új szerepkörében való megerősödéséről beszélnek.

A Jezsuita (ma Egyetem) utca a premontrai templommal és főgimnáziummal. Ezeket a köveket koptatta az ifjú Márai. A képek reprodukciója: Bodnár Gabriel, Kassa

Ez a többnyelvű, pezsgő életű város vált az 1780-as években - rövid időre ugyan - a magyar irodalom központjává.

1787 novemberében Kassán, a volt jezsuita kollégium első emeletén az ország három kiemelkedő írója találkozott: a 48 éves Baróti Szabó Dávid, volt jezsuita paptanár, a 28 éves Kazinczy Ferenc iskolafelügyelő és a 24 éves Batsányi János, a Fő utcán majdnem szemben álló Szepesi Kamara hivatalnok. A három író között nemcsak éveik számában volt számottevő különbség, hanem származásuk, világnézetük és emberi tulajdonságaik tekintetében is. Egy dologban azonban teljes mértékben egyetértettek, mégpedig abban, hogy a magyar irodalom, a magyar nyelv fejlődése szempontjából rendkívüli jelentőségű lenne egy magyar nyelvű irodalmi folyóirat. Ennek kiadása érdekében alakítják meg a Kassai Magyar Társaságot. Így született meg a *Magyar Museum*, amelynek első száma mindenképpen igazolta a Társaságot: a folyóirat túlszárnyalt minden korábbi vállalkozást.

Kazinczy és Batsányi konfliktusai végül Kazinczynak a folyóirat szerkesztéséből való kiválásához és egy új folyóirat, az *Orpheus* kiadásához vezettek. Ennek a szakításnak azonban nemcsak veszteségei, hanem nyeresége is volt, hiszen a *Museum* Kazinczy nélkül is megtartotta magas színvonalát, s az új lap a maga színesebb, elevenebb tartalmával, a művelt közízléshez való alkalmazkodásával egy új laptípus előfutára lett.

A reakció egyszerre fojtotta meg mind a két folyóiratot az 1790-es évek elején. Ugyanakkor Kazinczyt is felfüggesztették iskolafelügyelői állásából, nem sokkal később Batsányit is elbocsátották, így mindkettőjük számára véget ért életüknek eredményekben és sikerekben leggazdagabb, sokoldalú munkássággal teljes kassai korszaka. „Felvidéki ember volt - írja Kazinczy Ferencről Márai. - Svádája volt. Ebből a svádából virult ki a türemény, melyet ma e néven ismerünk: magyar irodalom.”

A város ekkor a sokoldalúan mű-

velt, színházba járó, olvasó polgár arcát mutatta fel.

Kazinczy szellemi öröksége azonban tovább élt a városban, s nem véletlen, hogy a város legjelentősebb szellemi vállalkozásai többnyire a nagy író nevéhez fűződnek. Így volt ez száz év előtt, így volt ez a két világégés között, és így van ez ma is.

Mert igencsak szükség volt Kazinczy szellemének ébresztgetésére 1918 után, amikor a város polgársága rendkívül nehezen tudott megbirkózni a megváltozott körülményekkel, sokan önként távoztak az új államból, sokan a kiutasítás sorsára jutottak, a maradék közül sokan küszködtek a létbizonytalansággal. Így a város magyarságának az aránya 1921-ben 30, 1930 végén 17,8 százalékra csökkent (persze némi manipulációval), így 1932-től a kassai városházán is bevezették a tisztán szlovák nyelvű közigazgatást az addigi szlovák-magyar helyett.

Ilyen körülmények között felbecsülhetetlen jelentősége volt a magyar színtársulatok, a társadalmi szervezetek tevékenységének, a magyar lapoknak és folyóiratoknak.

Az 1938 utáni évek eredményei közül kiemelkedik a Kazinczy-örökség szellemében induló *Új Magyar Museum* című folyóirat Sziklay László szerkesztésében. Az 1944-ig megjelenő folyóirat első füzetében Sziklay László *Kazinczy jegyében* című írásában pontosan megfogalmazza a feladatokat és a Kazinczy-örökség lényegét: „Ha nem vesszük figyelembe azt, ami Kazinczy felfogásában, kitűzött céljaiban korjelenség volt; egy szóval, ha csak legvégső célját, az egyetemes magyar kultúra szolgálatát tartjuk szemünk előtt, akkor művünk folytatása az övének. Ma más a helyzet, más a kor szelleme, tehát mások az eszközök és mások a módszerek is. De a legvégső cél ugyanaz.” Érdekes Sziklay írásának befejező része is: „A széphalmi mester korában ugyanazoknak a koreszméknek a hatására, amelyek a magyar felújulásnak is szülői voltak, a velünk együtt élő, bennünket környező népek is felépítették a maguk önálló, modern szellemiségét. Ami a magyar kibontakozásban egészségtelen volt, az őket eltávolította tőlünk. Méltatlannak lennének önmagunkhoz és a nagy mester emlékéhez, ha az egészségtelen helyzet megjavítására nem törekednénk ezen a vonalon is. A fel-ső végek sajátos táj-arculatához a ma-

gyar-szlovák, magyar-rutén szimbiózis letagadhatatlan ténye is hozzátartozik.”

1945-ben úgy látszott, végleg elszakadtak a szálak, amelyek a városot Kazinczy örökségéhez, egyáltalán saját magyar múltjához kötötték. A szellemi élet irányítóit kiutasították, az ittmaradók pedig teljes jogfosztottságban éltek, ahogy arról Fábry Zoltán tudósított: „Életemet tiltó rendeletek keretezik. Az egyik megtiltja, hogy este nyolc órán túl az utcán tartózkodjam, a másik provokációnak veszi, ha ismerősömet anyanyelvemen üdvözlöm, vagy annak köszönését úgy fogadom, és táborral fenyeget... Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelvén nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom...”

Hosszú évekig tartó némaság után az ötvenes években újrainduló magyar szellemi életre akkor és a későbbiek során is rányomta bélyegét a folyamatos megszakadása, az elüldözött vagy elnémított értelmiség hiánya. Rég megívott küzdelmeket kellett újravívni, rég leküzdött akadályokra kellett újból időt és energiát pazarolni. Végül mégiscsak újjáéledt a város magyar szellemisége. Lettek magyar iskoláink, társadalmi szervezetek, hosszú küzdelem után újból van a városnak önálló magyar színháza. Mindezek az eredmények azonban nagyon viszonylagos értékűek, hiszen mögöttük egy ugyancsak kicsire zsugorodott közösség áll: ma a város majd negyedmillió lakosságából mindössze tizenegyzren vallják magukat magyarnak...

Sokáig úgy véltük, hogy Márai Városta régi arcait elveszítve és elfeledve a börtönsivárságú lakótelepek szorításában vegetál, a régi városból már csak díszletek maradtak, a régi aktorok elköltöztek, ki külföldre, ki a Rozáliára vagy a köztemetőbe, s a díszletek közé lépő új szereplők már nem tudták és - úgy látszott - nem is nagyon akarták továbbvinni a város addigi szellemiségét.

S akkor, a nagy földcsuszamlások közepette, amikor újból „ordas eszmék” magjait hordják az országban szerteszt a demesztően hideg szelek, a város megint új arcot ölt, újat, de sok vonásában a város régi arcait idézi. Toleranciát, a másság megbecsülését, európaiságot látunk, velünk látni ebben az arcban. Bárcsak sokáig megtartaná Kassa ezt az arcát! ■

HELYETTÜNK HARANGOZTAK

*Dél van. Meghúzom sorra,
hogy tegyek valamit,
közömbös Európa
öblös harangjait.*

Kányádi Sándor: Harangozó

*Hej, te békétlen,
mit érne, ha mi itt
kongatni kezdenénk
közömbös Európa
közömbös harangjait?*

Farkas Árpád:
A befalazott szöszék

A fenti sorok akár mottói lehetnének Szépfalusi Wanner Márta német nyelvű fordításkötetének, *Kämpfe von gestern, Lehren für heute*, magyarul: Tegnapi küzdelmek, mai tanulságok. Kiadta a Héttorony Könyvkiadó. - S ugyanattól a kiadótól a másik kötet is; Szépfalusi Istváné, borítóján egy kőfal képével, címe pedig *Murteri kövek*. Gyűjtemény a vele készült riportokból, cikkeiből, tanulmányaiból. Mind a két könyv összefoglalás, számvetésnek is tekinthető, mondhatnám, az identitástudat szimbólumának. Azonosságukért megharcoltak, vagy legyünk inkább protestáns polgárok velük együtt: megdolgoztak.

Szépfalusi István mondja: „Az én többszöri identitásom kettős, hármás (a középeurópaisággal) kötődésben - nem szégyellem kimondani - csak a naponként elévített munkámban, a felvállalt és teljesített feladatomban rejtőzhet.”

Idézzük röviden emlékezetünkbe: az éppen felszentelt evangélikus lelkész Szépfalusi 1955 októberében repatriált Ausztriába Magyarországról, ahol üldözni kezdtek, ahol felnőtt és magyarul ne-

velkedett (fasori gimnázium, evangélikus Teológia).

Wanner Márta svájci szülei 1948-ig Budapesten élnek, ő a Baár-Madas református leánygimnázium növendéke. De már Genfben érettségizik; egy svédországi magyar protestáns táborban jegyzi el egymást Szépfalusi Istvánnal. Három idegenre nem fordítható magyar keresztnevű fiúgyermeket neveltek fel (Csaba, Zsolt, Szabolcs).

1992-ben István 60. születésnapján mindketten magyar kitüntetések kaptak a magyar kultúra érdekében végzett munkájukért. Az elismerés természetes, és nem következett volna be a rendszerváltás nélkül. Volt amikor „persona non grata” volt Magyarországon Szépfalusi István, és csak néhány évvel a rendszerváltás előtt, pontosan Illyés Gyula temetésére jöhetett haza először.

A *Murteri kövek* áttételes önéletrajz, egymást kiegészítő vallo-mások sora, önarckép tükörből. Legfontosabb írásaiban a legújabb társadalmi változások nyomán keresi a helyes utat az ausztriai magyarság, általában a magyarság és

Közép-Európa számára. A tőle megszokott csendes felelősségvállalással, józan jóakarattal. Az egyik vele készült interjú címe: *Elhívatott, és nem tudta, hová megy*.

Azt hitte, mikor elhagyta felnövekvő hazáját, hogy otthont fog találni. És elvesztette saját magát. Hát keresni kezdte, és dolgozott. 1956 után magyar menekültek lelki és testi gondozója lett, és akkor sem hagyta abba, mikor elvárták volna tőle. Helytállt, végigcsinálta és végigcsinálja. „Életfeladatommá vált az evangélium magyar nyelven való hirdetése, ezért tudtam könnyen lemondani többször is felkínált zsiros osztrák vagy svájci parókiákról” - vallja. Inkább járta az ausztriai szórványokat hidegben, sárban, motorkerékpárral. Gyűjtötte - akkor még nem tudván, mi lesz belőle - jövődő könyvének adatait.

Amikor harcol azért, hogy a svédek pénzéből legyen magyar ház Bécsben, s kitalálja a Bornemisz Társaságot, akkor sem tudja még, hogy ebből hídfő lesz Nyugat felé, elnyomott magyar írók átmeneti szabadulása egyiptomi fogságukból. Hogy harangozni fog, ő, a pap, a Kapisztrán utcában, Kapisztrán utóda, amit majdani vendégei, Kányádi Sándor és Farkas Árpád versbe fogalmaznak. Nem sejtette, hogy ebből irodalmi estek százai s műfordítások lesznek, meg magyar és román PEN Club Romániában.

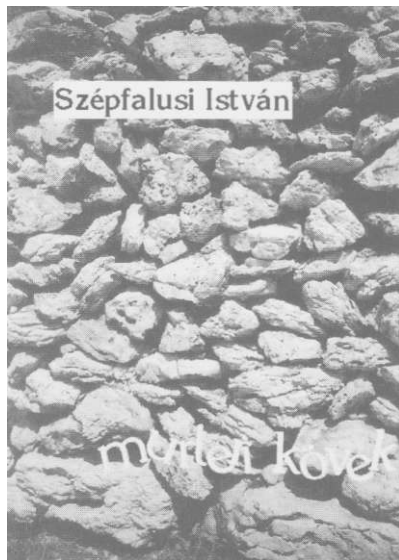
1959-ben Oslóban a katolikus magyar ifjúsági találkozón három protestáns diák rádöbben, hogy ha magyar feleséget akar, valami hasonlót kell szerveznie. Ebből lett a Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia, majd az Európai Protes-

táns Magyar Szabadegyetem, melynek Szépfalusi István alapító titkára, több mint ötven könyvének kiadó lektora, mellékesen Ordas Lajos. Bibó István könyveinek szerkesztője. És meg fognak születni saját szociografikus és életrajzi művei is.

De tudja, hogy „...ma már senki sem hivatkozhat jó lelkiismerettel a Szentírásra, aki akár áldozatok árán is, nem biztosítja saját népi, nemzeti vagy egyéb vallási kisebbsége vagy szörvénya számára az anyanyelven való igehirdetés ősi, keresztyén jogát”.

Szépfalusi István képzett szociológus, történész is, s ahogy idők során működési tere kitágult, úgy kezd ismét szűkülni és mélyülni az idővel. Az aprómunkát, híveinek gondozását soha nem hagyta abba, tudja, hogy az ausztriai magyar szörvény kulturális szintje jóval magasabb az osztrák átlagénál, azt is, hogy az 56-os menekültek tízezres létszámát a nyolcvanas évek tizenegyezer menekültje felülmúlja, jóllehet ők főleg az utódállamokból, Romániából, Szlovákiából és Jugoszláviából jönnek. Újra meg újra aktuálisá válik egész Európában a kisebbségi kérdés, az anyanyelvi oktatás és vallásgyakorlás. Harmadik identitástudata, a közép-európai-ság, egyre aktuálisabbá válik.

Tegnapi küzdelmek, mai tanulságok összefoglalása Szépfalusi István könyve is a maga lírai köveivel. Szépfalusiné Wanner Márta kötetének alcíme pedig: *Magyar líra és próza Szépfalusi Wanner Márta bécsi fordítói műhelyéből*. A Kapisztrán utcai otthon ihlette versekből idéztünk. Ez a műhely is természetesen illeszkedik a házaspár teljes életébe. Mivel irodalmi estjeikről a német nyelvű újságokban is hírt adnak, fordításokra kap megbízásokat. Így kedve, tehetsége és munkabírása folytán ő lesz például Juhász Ferenc első német fordítója. Lefordítja Sütő András *Csillag a máglyán* című drámáját és sok verset, prózát számos magyar írótól, költőtől.

Antológiák, folyóiratok napilapok közlik munkáit.

A kötet fordításai a kisebbségi magyarság létkérdését feszegetik, amely idő múltával szinte szimbólummá lett, mióta sorsával nem áll egyedül a térségben. Határon túli költők versei, Illyés Gyula, Sütő András, Bajor Andor, Csoóri Sándor, Szilágyi István prózája a megmaradásról. Illyés Gyulától például a Janics Kálmán szlovákiai történész nagy port kavart könyvéhez, *A hontalanság éveihöz* írt előszóból olvashatunk részleteket. Sütő Andrástól többek között a *Suzai menyegző* témájával kapcsolatos tanulmányát a *Perzsák-at* tartalmazza a kötet. Néhány sor Csoóri Sándortól:

„Ismerjük el, hogy ez a viszonzatlan szerelem még inkább hozzáláncolt bennünket Európához. Még pontosabban Európa mítoszához. Mert az európaiság fogalmát mi előzékenylen mindig csak a kultúra fogalmával azonosítottuk. Úgy viselkedtünk, mintha Európa történelme s az európai vezető hatalmak politikája egy más bolygón zajlott volna, más körülmények között s más népekkel.”

Európa nem hallotta meg Kapisztrán Jánosék harangjait. Meghallja-e Szépfalusiékét, ki tudja? De a fegyverek zaja elég hangos a Balkánon, ahol Szépfalusiék nyaranta sátorozni szoktak. 1994 júniusában is elindulnak Őriszigetről Szlovénia felé. Maribor, Ljubljana, Rupa, Fiume/Rijeka, Bihács, egyre jobban fáj, ahogy olvasom, Szépfalusi István címadó naplójából: „ENSZ katonai menetszloppal találkozunk... rendőrségi ellenőrzés... Zadarig szabad az út... Zadar/Zára félsziget. Iszonyatos kép. Posedarja. Itt minden házért harcolhattak, minden negyediket, ötödiket szétlőtték. Murter szigeti elágazó... Tiesno. A kempingben egyetlen sátor sincsen... 1968 óta járunk nyaranta erre felé... Kisétá-lunk tengerparti »helyünkre«. Áll a fal, a falam. Dacolt a történelemmel és az időjárással. Csupán egyetlen fedélkő hiányzik. A 13-14 méter hosszú, helyenként legalább másfél-két méter magas és 50-60 centiméter széles fal kibírta az elmúlt évek viszontagságait.”

A kép szimbólumértékű. Az is, hogy prédikációval fejezi be a gyűjteményt. Hadd idézzem néhány sorát: „...nem tettünk meg Nyugaton minden tőlünk telhetőt a kelet-közép-európai térség népeinek szabadságáért, ...önzön féltjük kenyerünket, megszerzett jólétünkért aggódunk... Ezért ma ezt megvalljuk és szégyelljük, Istenünktől és tőletek, akik a határ másik oldalán éltek: bocsánatot kérünk!”

VÁR, VÁROS, HATÁR

- vágóképek egy krakkói útifilmhez -

„Szlovákián át Krakkóba és vissza”

Részlet egy tudósításból: „Csapatunk magvát tizenhét-húsz éves fiatalok adták, az Európai Utas című lap által a PHARE-program segítségével szervezett »Történelem a demokráciáért« verseny győztese. Ez a kis közép-európai utazás volt a legjobb tizennégy jutalma.” (Népszabadság, 1995. szeptember 15.)

„Gondolj a galambokra Krakkó főterén”

Találkozni persze mindig a főtéren találkoztunk. A főtéren, pontosan a Mária-templom bejáratánál. Itt gyűltünk össze estéről estére, lihegve, a jazz utolsó üteme még a fülünkbe csengett, ide jött el a gyönyörűséges gimnazista lány a Mickiewicz gimnáziumból, hogy elvigye a délelőtt megismert magyar fiúkat egy házibulira, ide jöttünk a polgármesteri hivatalból, ahol Krzysztof Görlich, a sarkkutatóból városatyává lett főpolgármester-helyettes fogadott minket, hogy bemutassa Krakkó városának problémáit és lehetőségeit, és felelevenítse Lengyelország elmúlt tizenöt évének történetét, a Szolidaritás, az ellenállás és a rendszerváltás éveit. Már messziről látszott, ahogy a találkozó helyén kalauzunk, Kovács István egyetemi tanár (nem is olyan régen még krakkói főkonzul) Vas Jánosnak magyaráz, mit is kellene még lefotózni, aztán lassan-lassan összegyűltünk mind, a tizennégy diák, a kísérők és az alkalmi barátok.

Láttuk persze a királyi

várat is, reneszánsz udvarával, Bátor Istvánnak nyughelyet adó sírkamrájával, merítettünk energiát a Wawel falába épített mágikus erejű kőből, megcsodáltuk a krakkói szűzket rémisztgető tűzokádó sárkányt a Visztula partján, de mégis, amint lehetett, rohantunk vissza, hogy azután lassan, ráérősen, mint az igazi krakkóiak, megálljunk a posztócsamok patinás épülete előtt, és hallgassuk a tér zenészeit.

A napok múlásával körbejártuk a teret. Szenyán Erzsébet gyakorlati idegenvezetést tartott a sarki presz-

szókban, ebédeltünk a patinás Hawelka étteremben; a tér másik sarkán, a Nemzetközi Kulturális Intézet székében meghallgattuk vendéglátónk, Jacek Purchla professzor előadását a város történetéről, a közeli Jama Michalika kávéházban kávé és torta mellett irigykedtünk a szecessziós kávécsarnok történetét asztrológiai példákkal színező tulajdonosra, szombat este az eső elől kapualjakba húzódva figyeltük, hogyan pezseg, vibrál és változik a tér, mintha mind a nyolcvanezer egyetemista átcikázott volna rajta, egyik helyről a másikra, itt ittak valamit, ott találkoztak egy régi ismerőssel, a harmadik helyen zenét hallgattak, váratlanul vadul táncolni kezdtek, yes, yes, samba, yes.

Polák — węgier...

Újra magyar zászló leng a nedeci váron. Nem, nem a gurálok székelyekhez hasonló határmépe fogott újra fegyvert, hogy megvédje a régi lengyel-magyar határt. A zászlót, az egykori és a leendő lengyel-magyar kapcsolódás jelképét mi vittük ajándékba - mert a vár üzemeltetőinek szándéka szerint nemcsak múzeum, nemcsak turistaszálló, hanem kulturális központ is lesz majd Nedec, a lengyel-magyar kulturális kapcsolatok fellegvára.

Zólyomlipcse, Árva, Wawel, Częstochowa, Ogrodzieniec, Nedec. Hat nap, hat vár és erődítmény. Mindegyik más világ - mintha képeskönyv eleve- nedne meg.

A Wawelből az egymást váltó nyugati nyugdíjas turistacsoportok színes polaroid felvételeken viszik magukkal a lengyel - és a magyar - királyi múlt immár dicső emlékeit, Częstochowában egyszerre el-

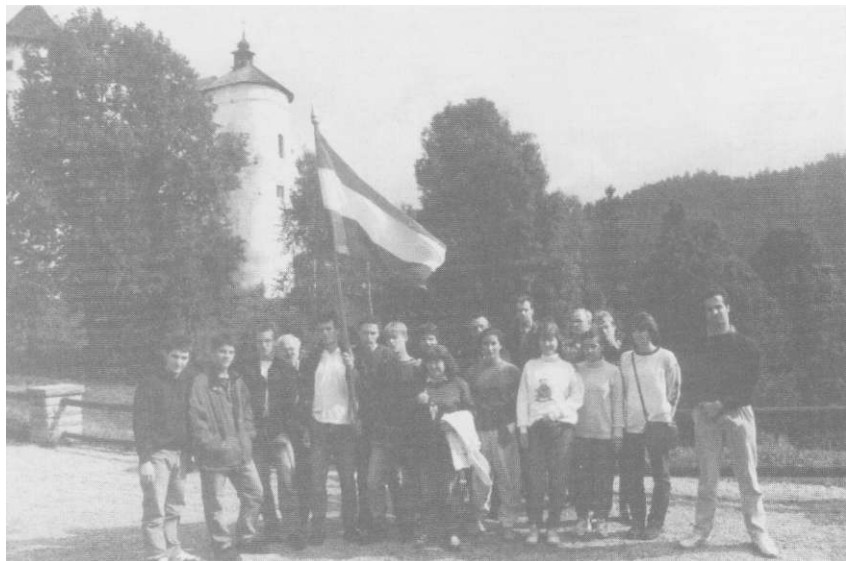
A találkozó színhelye: a főtér, Mária-templom

TALÁLKOZÁSOK

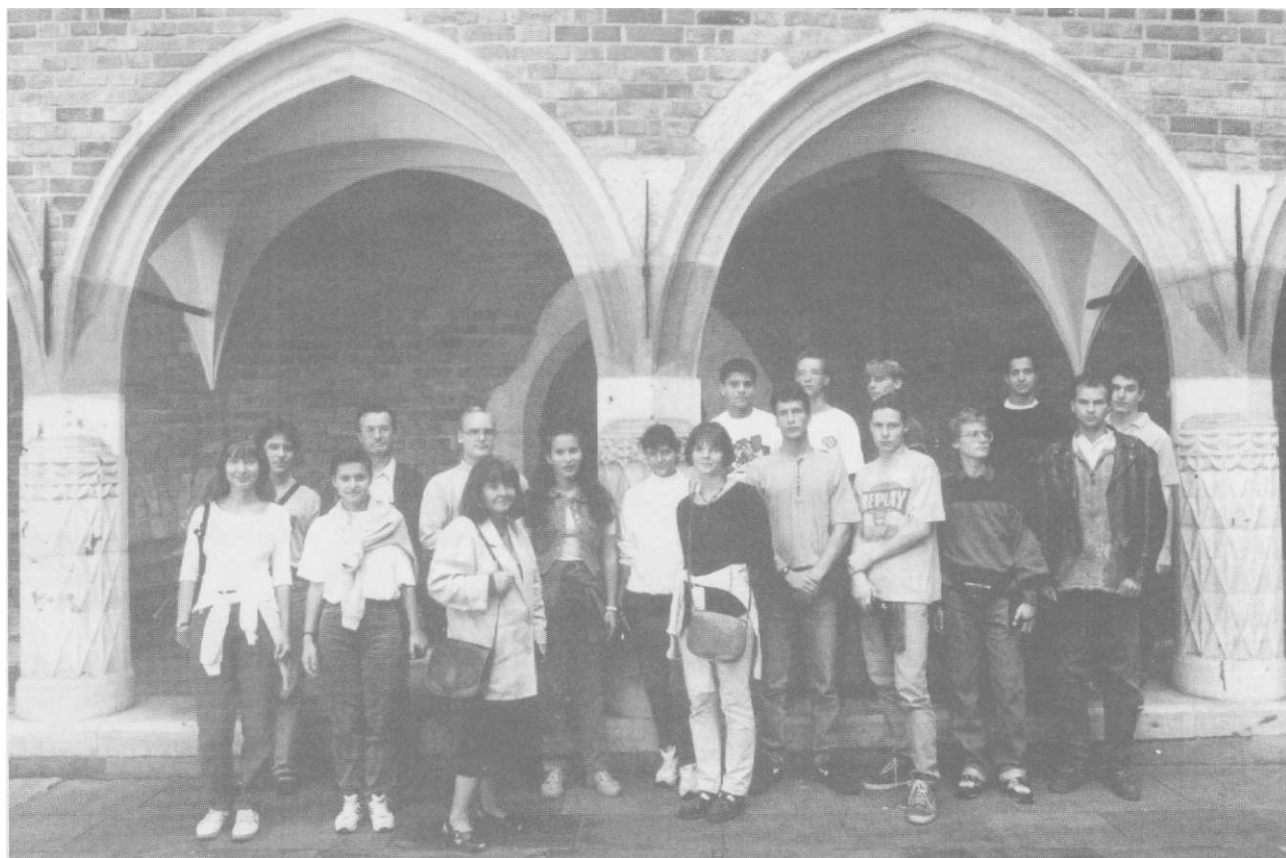

Krzysztof Görlich, Krakkó főpolgármester-helyettese

A nedeci vár előtt

Jagelló Egyetem, Krakkó: a Collegium Maius udvarán

rettentő és lenyűgöző a zarándokok és turisták áradata: többórás sorok kígyóznak mindenütt, ideges pálos szerzetesek alázatos belenyugvással vagy lobogó dühvel keverik, mozgat-

ják a fortygó emberáradatot, a Radio Jasna Góra már megkezdte adását, nagyüzemben osztják a feloldozást és az ostyát, miközben a másnapi cserkészdzsemborira érkezett több

száz (ezer?) egyenruhás lurkó elemi életerővel rohan, ordít, lábadra lép, beáll eléd és elkomolyodva túrja az orrát az Arzenálban, látja magát, amint keményen küzdve hitért és ha-

TALÁLKOZÁSOK

záért forgatja a kiállított középkori fegyvereket, visszaveri a svédeket, csakúgy, mint a vár védői egykoron, és már rohan is tovább, hogy hirtelen sorba álljon, és cserkészegyenruháját helyre rántva, komoly arccal köveszen valamely tekintélyes egyházi személyt.

Módos Márton

Eger, 1995. nyár - csoportkép a Bazilika előtt. A Független Alkotók Országos Szövetségének tagjai ismerkedtek meg az Európai Utas Alapítvány tevékenységével. A felvétel a találkozó után készült

Egy kapcsolat kezdete - találkozó a krakkói Mickiewicz gimnáziumban

BÚCSÚ ZSUGÁN ISTVÁNTÓL

Kitűnő esszéket kaptunk tőle, de írt nekünk olaszországi útinaplót is, szemérmesen elhallgatva, hogy lapunknak, mozgalmunknak milyen eredményes propagátora volt. „Lát-tad?” - kérdezte a telefonban és ez azt jelentette, hogy egy-egy rólunk megjelent cikk hátterében ő állt. Mielőtt visszament a kórházba, felhívott. Mint mindig, némileg marhaskodtunk, de többnyire csak nagyon szomorúak voltunk, miközben mintegy mellékesen felsorolta ki mindenki filmesről kell majd írni még az Európai Utasnak; mindketten jól tudtuk, miről van szó. „Puskát” adott az otthonának érzett folyóiratnak, búcsúzóul.

Módos Péter

Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt.

A magyar gazdaság modernizálásához és hosszú távú fejlődéséhez szükség van egy olyan pénzügyintézetre, amelynek tevékenysége hasonló a nyugat-európai gazdaságok második világháború utáni újjáépítésében nagy szerepet játszó pénzügyintézetekéhez.

E felismerés jegyében jött létre 1991-ben a Magyar Befektetési és Fejlesztési Bank Rt., amely 1993. óta rendelkezik pénzügyintézeti jogszabályokkal.

Az MBFB Rt. fejlesztési és befektetési banki tevékenységével segíti a magyar gazdaság szerkezetének átalakítását, a gazdasági növekedés folyamatainak kibontakoztatását. Ennek keretében közép- és hosszú lejáratú fejlesztési hitelt nyújt, vállalatokat javít fel és értékesít, stratégiai céllal befektet, követeléseket kezel, külföldi pénzforgalmakat közvetít, projekt-finanszírozást folytat, pénzalapokat kezel, továbbá részt vállal az ország egyes régióinak gazdasági fellendítésében.

Az MBFB Rt. pénzügyintézeti csoportjához tartozó Konzumbank Rt. kereskedelmi banki műveletekkel, az AFI Bróker Rt. értékpapír-piaci tevékenységgel, a Rákóczi Regionális Fejlesztési Bank és az ország különböző területein működő fejlesztési társaságok regionális, önkormányzati szolgáltatásokkal, továbbá kis- és középvállalkozások finanszírozásában való részvétellel bővítik a MBFB Rt. üzleti szolgáltatásait.

**Ha fejleszteni akar,
ha egy vállalat újjászervezésében érdekelt,
ha hosszú távon előnyös befektető-társat keres,
ha egy régió vagy önkormányzat gazdasági fellendítését kívánja,**

**KERESSE A MAGYAR BEFEKTETÉSI ÉS FEJLESZTÉSI BANKOT
ÉS PÉNZINTÉZETI CSOPORTJÁNAK INTÉZMÉNYEIT!**

MBFB

Cím: Budapest, V., Nádor u. 31.

Telefon: 153-0222

Fax: 153-0909

Levélcíme: 1365 Budapest 5. Pf. 678.

SZÁMUNK SZERZŐI

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER 20. - 1995/3 SUMMARY

ALBERT ZSUZSA (1932-)
költő, szerkesztő

BEKE GYÖRGY (1927-)
író, újságíró

BUSEK, ERHARD (1941-)
esszéíró, politikus, Bécs

CSIKI LÁSZLÓ (1944-)
költő, író

GÖMÖRI GYÖRGY (1934-)
költő, műfordító, Cambridge

GÖNCZ ÁRPÁD (1922-)
író, a Magyar Köztársaság
elnöke

HAVEL, VÁCLAV (1936-)
író, a Cseh Köztársaság
elnöke

KOVÁTS MIKLÓS (1936-)
művelődéstörténész, Kassa

MÓDOS MÁRTON (1968-)
szerkesztő

MÓDOS PÉTER (1943-)
író

PÁLL ÁRPÁD (1927-)
szerkesztő, kritikus

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

PUTÍK, ALEKSANDR (1950-)
történész, Prága

ȘERBAN, GEO (1930-)
író, szerkesztő, Bukarest

STRAUSS, FRANZ-JOSEF
(1915-1988)
német politikus, államférfi

SZOMRÁKY BÉLA (1945-)
szerkesztő, műfordító

TOMASETIG, CESARE
(1945-)
szerkesztő, esszéíró, Velence

VUJICSICS SZTOJÁN
(1933-)
író, művelődéstörténész

The first issue of European Traveller appeared in October 1990; on the anniversary of our first appearance, editor-in-chief Péter Módos is looking back at the past five years. More importantly, however, European Traveller focuses on the story of the region (Europe - Central Europe), of which it has become the chronicler and which it serves as a builder of relations. The present difficulties and future prospects of democracy is the subject of the essays by three people whose opinions have always been of guiding value both as politicians and as bearers of the intellectual responsibility: Árpád Göncz, Erhard Busek and Václav Havel.

The events of the Hungarian revolution of October 1956 are commemorated by two testimonies - one is an excerpt from the memoirs of Franz-Josef Strauss, who became German Minister of Defense in those days; the other piece is a conversation between Wiktor Woroszyński and György Gömöri: two witnesses relate their memories.

Next we are presenting Trieste through a series of interviews with outstanding personalities of this peculiar city by Béla Szomráky. The past and present of Trieste and the future of the city is described by writer Fulvio Tomizza, Mayor Riccardo Illy, Professor Fulvio Apih and Senator Corrado Beici. Our outlook on Italy is completed by an excerpt from Cesare Tomasetig's latest book to be published in the near future.

A study of the desintegration of post-World War I Yugoslav federation by Sztoján Vujicsics sheds light on the historical events that, in part, may have led up to the present conflict in the Balkan. The following piece of writing and the pictures take us to old Rumania and the Rumania of today. Geo Șerban, editor-in-chief of Secolul 20, a Bucharest world literature quarterly, speaks about the preparations of an issue on Hungarian literature. The picture of 19th century Bucharest has been drawn by György Beke. Árpád Páll has chosen to present the chapel of Voronet, a monument of unique architectural beauty. Reading László Csikis travelogue we are given a chance to visit Transylvanian towns and landscape.

"Prague Meditations" is the title of the articles by Czech essayists Jiří Fídra and Aleksandr Putík. For centuries the history of the town of Kassa/Kosice, Slovakia, has been marked by its mixed population of German and Hungarian. Béla Pomogáts and Miklós Kováts have written about this colorful multilingual city.

Zsuzsa Albert is introducing the Szépfalusi to us - the Hungarian couple have been working for decades to promote the Hungarian culture and language in Austria.

Finally we give you an account of the successful history contest "History for Democracy" for secondary school students, organised by European Traveller and by the European Union's

PHARE Democracy Programme; about the winner's trip *Márton Módos* reports. Our next issue appears in December.

EUROPÄISCHER REISENDER 3/1995-RESÜMÉE

Vor fünf Jahren, im Oktober 1990, erschien die erste Nummer des *Európai Utas* - Anlaß für Chefredakteur *Péter Módos*, kurz zurückzublicken und Bilanz zu ziehen. Wichtiger als die Geschichte der Zeitschrift ist natürlich das Schicksal der Region - Europas und insbesondere Mitteleuropas -, deren Chronist und Baustein sie sein möchte. Drei Personen, die sowohl als Politiker als auch als intellektuelle Verantwortungsträger stets richtungweisend wirkten, schreiben über Chancen und Probleme der Demokratie in der gegenwärtigen Situation: *Árpád Göncz*, *Erhard Busek* und *Václav Havel*.

An die Tage der ungarischen Revolution im Oktober 1956 erinnern zwei Beiträge. Wir veröffentlichen einen Auszug aus den Memoiren von *Franz-Joseph Strauß*, der in jenen Wochen Verteidigungsminister der BRD war, und zwei Augenzeugen im Gespräch: *Wiktor Woroszylski* und *György Gömöri*.

In einer Reihe von Interviews, die *Béla Szomráky* mit namhaften Persönlichkeiten der Stadt führte, stellen wir Triest vor. Der Schriftsteller *Fulvio Tomizza*, Bürgermeister *Riccardo Illy*, Professor *Fulvio Apih* und Senator *Corrado Beici* sprechen über die Vergangenheit der eins so

ungewöhnlichen Stadt, über ihre Gegenwart und ihre Pläne. Ergänzt wird unser Italienbild mit einem Auszug aus dem demnächst erscheinenden Buch von *Cesare Tomasetig*.

Ein Essay von *Sztoján Vujićsics* beleuchtet einen historischen Aspekt des gegenwärtigen Kriegs auf dem Balkan, den Zerfall der südslawischen Staatengemeinschaft zum Beginn des Zweiten Weltkrieges.

Weitere Beiträge führen den Leser in das frühere und gegenwärtige Rumänien. *Geo Şerban*, Chefredakteur der Bukarester Zeitschrift für Weltliteratur *Secolul 20*, berichtet über die Vorbereitungen für eine Nummer, die die ungarische Literatur vorstellen wird. *György Beke* zeichnet ein Bild Bukarests im 19. Jahrhundert, *Árpád Páll* stellt die Kapelle von Voronet vor, ein Architekturdenkmal, das seinesgleichen sucht. Das Reisetagebuch von *László Csiki* führt in Landschaften und Städte Siebenbürgens.

„Prager Meditationen“ - so überschreiben wir die Beiträge der tschechischen Essayisten *Jirí Fídra* und *Aleksandr Putík*. Die Geschichte der heutigen slowakischen Stadt Kaschau (Kassa, Košice) wurde über Jahrhunderte von ihren sächsischen und ungarischen Einwohnern geprägt. *Béla Pomogáts* und *Miklós Kováts* berichten über diese Stadt der vielen Sprachen und Gesichter. *Zsuzsa Albert* schreibt über das Ehepaar *Szépfausi*, das seit Jahrzehnten in Österreich unermüdlich für die ungarische Kultur wirkt.

Veranstaltet von unserer Zeit-

schrift und unterstützt vom PHARE-Programm, fand in diesem Jahr ein überaus erfolgreicher Geschichtswettbewerb für Gymnasiasten statt. Über den Ausflug der Gewinner nach Krakau berichtet *Márton Módos*.

Die nächste Ausgabe des *Európai Utas* erscheint im Dezember.

VIAGGIATORE EUROPEO 3/1995, SOMMARIO

Il primo numero dell'*Európai Utas* (*Viaggiatore Europeo*) è apparso cinque anni fa nell'ottobre del 1990, ed è questa ricorrenza ad offrire l'occasione al direttore *Péter Módos* di gettare lo sguardo indietro e di tracciare un bilancio. Ovviamente più che la storia della rivista conta il destino di quell'area - dell'Europa ed in particolare dell'Europa Centrale - di cui la rivista intende essere cronista e dei cui rapporti un fidato promotore. Delle chances e delle preoccupazioni della democrazia nella nostra situazione attuale scrivono tre uomini che si sono sempre espressi con molta autorità sia da politici sia da depositari della responsabilità degli intellettuali: *Árpád Göncz*, *Erhard Busek* e *Václav Havel*.

L'ottobre del 1956, le giornate della rivolta ungherese sono rievocate in questo numero da due scritti. Pubblichiamo un brano delle memorie di *Franz-Joseph Strauss* che proprio in quelle settimane occupò la poltrona di Ministro della Difesa della RFT. Nella conversazione di *Wiktor Woroszylski* e di *György Gömöri* sono due testimoni di

una volta ad offrire i propri ricordi.

Vi presentiamo Trieste in una serie di interviste fatte ad alcuni dei più noti personaggi della città da *Béla Szomráky*. Sono lo scrittore *Fulvio Tomizza*, il sindaco *Riccardo Illy*, il professor *Fulvio Apih* ed il senatore *Corrado Beici* a parlare del pasato, della situazione attuale e dei progetti di questa città singolarmente peculiare. Come integrazione della nostra panoramica italiana offriamo un brano di un libro di prossima uscita di *Cesare Tommasetig*.

Il saggio di *Stojan Vujicic* mette in luce uno dei precedenti storici dell'attuale guerra nei Balcani, cioè la dissoluzione della comunità degli stati slavi del sud, costituita dopo la prima guerra mondiale.

Il nostro articolo seguente,

corredato di fotografie, porta il lettore nella Romania di una volta ed in quella odierna. *Geo Șerban*, direttore della rivista di letteratura mondiale *Secolul 20*, di Bucarest, fa il resoconto dei preparativi di un numero dedicato alla presentazione della letteratura ungherese. Lo scritto di *György Beke* traccia l'immagine della Bucarest del diciannovesimo secolo. *Árpád Páll* presenta un ricordo architettonico davvero senza pari, la Cappella di Voronet. Gli appunti del diario di *László Csiki* ci conducono nei paesaggi e nelle città della Transilvania.

Sotto il titolo „Meditazioni di Praga” è lo scritto di due elzeviristi cechi, di *Jirí Fidra* e di *Aleksandr Putík* ad arricchire il presente numero del *Viaggiatore Europeo*. La storia della città di Kassa (Kosice), sita in Slovacchia,

per molti secoli era impregnata dell'influsso della locale popolazione sassone ed ungherese. Di questa cittadina dalle molte lingue e da tante sembianze diverse parla l'articolo di *Béla Pomogáts* e di *Miklós Kováts*. *Zsuzsa Albert* scrive degli sposi *Szépfalusi* che curano, instancabili, ormai da decenni, la lingua ungherese in Austria, diffondendovi con altrettanto entusiasmo la cultura magiara.

Nell'organizzazione del *Viaggiatore Europeo*, con il sostegno del programma PHARE, si è svolto quest'anno in Ungheria tra gli studenti di scuola media superiore un concorso di storia di grande successo. Sulla gita in Craccovia dei vincitori un servizio di *Márton Módos*.

Il prossimo numero dell'*Európai Utas* (*Viaggiatore Europeo*) uscirà in dicembre.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem az *Európai Utas* c. folyóiratot 1996-ra.

megrendelő neve

címe

Előfizetési díj egy évre: 500 Ft

Az előfizetési díjat a részemre küldendő átutalási postautalványon egyenlítem ki.

aláírás

A megrendelőlapot kitöltve az alábbi címre borítékban, bérmentesítve küldje:

Budapress Kft., 1462 Bp., Pf. 779

Fizessen elő

közvetlenül!

Ha Ön ezt a szelvényt szerkesztőségünkbe

visszaküldi,

egy csekket küldünk,

amelyen Ön már

500 forintért

előfizethet

az Európai Utas

következő négy számára.

Ennyivel olcsóbban

és utánjárás nélkül

biztosan megkapja egy éven át

a legjobb magyar folyóiratot,

amely ajándéknak sem rossz

ittthon és külföldön.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országaiban mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzügyeivel. A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

**VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES**

Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.
Tel. : 269-80-80

Európai utas

Ára: 149 Ft

A MITTELFEST OLASZORSZÁGBAN, 1991

A FESZTIVÁL RÓL SZÓLÓ BESZÁMOLÓNK
A MAGYAR HITELBANK
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

Európai utas

Ára: 149 Ft

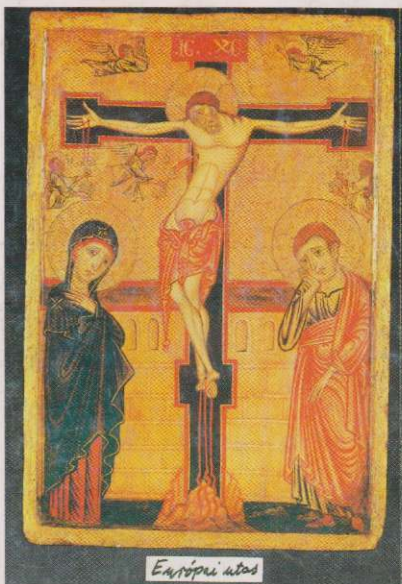
Európai utas

Ára: 149 Ft

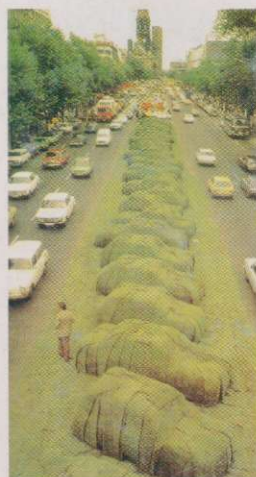

Európai utas

Ára: 149 Ft

Európai utas

Európai utas

Ára: 149 Ft

Európai utas

Ára: 149 Ft

**KÖZÉP-EURÓPAI ÉLETTUTAK:
MÁRAI SÁNDOR
KOSÁRY DOMOKOS
MAGDALÉNA VÁSÁRYOVA
A „MAGYAR IZRAEL”**

Európai utas

Ára: 149 Ft

Európai utas

Ára: 149 Ft

Európai utas

Ára: 149 Ft